

Alder ved yrkesstart, sysselsettingsmønstre og yrkesaktivitet

En oversikt over utvalgte grupper med høyere utdanning

Clara Åse Arnesen, Vibeke Opheim, Terje Næss, Per Olaf Aamodt og
Inger Henaug

© NIFU STEP Norsk institutt for studier av innovasjon, forskning og utdanning
Wergelandsveien 7, 0167 Oslo

Rapport 20/2009
ISBN 978-82-7218-627-1
ISSN 1504-1824

For en presentasjon av NIFU STEP's øvrige publikasjoner, se www.nifustep.no

Norsk institutt for studier av innovasjon, forskning og utdanning
Norwegian Institute for Studies in Innovation, Research and Education
Wergelandsveien 7, 0167 Oslo
Tlf. +47 22 59 51 00 • www.nifustep.no

RAPPORT 20/2009

Clara Åse Arnesen, Vibeke Opheim, Terje Næss, Per Olaf Aamodt og
Inger Henaug

Alder ved yrkesstart, sysselsettingsmønstre og yrkesaktivitet

En oversikt over utvalgte grupper med høyere utdanning

Forord

Prosjektet er gjennomført som et oppdrag for Hovedorganisasjonen for universitets- og høgskoleutdannede (Unio). Bakgrunnen var at Unio ønsket grunnlagsmateriale til innspill i arbeidet med utarbeidelse av nytt pensjonssystem. Oppdraget ble utformet og gjennomført som et prosjekt i to faser. Fase 1 ble avsluttet 20. februar 2009 og munnet ut i et internt notat til Unio. Deretter ble prosjektet videreført til en fase 2 med supplerende data og analyser. Fase 2 ble avsluttet 15. april 2009 og utgjør, sammen med resultatene fra fase 1, innholdet i denne rapporten. Rapporten benytter data fra ulike datakilder. Dette er data fra NIFU STEPs Kandidatundersøkelser og Akademikerregister og diverse data fra Statistisk sentralbyrås (SSB) Sysselsettingsregister, Utdanningsregister og Arbeidskraftundersøkelse (AKU).

De dataene som er benyttet i kapitlet om undersyssestetting i denne rapporten er hentet fra Statistisk sentralbyrås Arbeidskraftundersøkelser. Data i anonymisert form er stilt til disposisjon gjennom Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste (NSD). Innsamling og tilrettelegging av data ble opprinnelig utført av Statistisk sentralbyrå. Verken Statistisk sentralbyrå eller NSD er ansvarlig for analysen av dataene eller de tolkninger som er gjort her.

Rapporten er skrevet av Clara Åse Arnesen, Vibeke Opheim, Terje Næss og Per Olaf Aamodt. Inger Henaug har bidratt med bearbeiding av data fra Akademikerregisteret.

Oslo, april 2009

Per Hetland
Direktør

Jannecke Wiers-Jenssen
Forskningsleder

Innhold

Sammendrag	7
Bakgrunn og formål.....	7
Alder ved yrkesstart.....	7
Sysselsettingsmønstre og yrkesaktivitet	8
Yrkesaktivitet før og under utdanning.....	8
Sysselsetting og deltidsarbeid	9
Undersysselsetting	9
Avsluttende kommentarer	10
1 Innledning og bakgrunn	11
1.1 Fase 1: Alder ved yrkesstart	11
1.2 Fase 2: Sysselsettingsmønstre og yrkesaktivitet	12
1.3 Datakilder	12
2 Alder ved yrkesstart	13
2.1 Innledning.....	13
2.1.1 Datakilder.....	14
2.2 Når begynner studentene?	14
2.3 Nøkkeltall – alder ved yrkesstart.....	16
2.3.1 Akademikerregisteret; høyere grads kandidater	16
2.3.2 SSBs utdanningsregister; lavere grads kandidater.....	22
2.3.3 Kandidatundersøkelsen; høyere grads kandidater, allmennlærere og sykepleiere	28
2.4 Oppsummering	34
3 Sysselsettingsmønstre og yrkesaktivitet	36
3.1 Innledning.....	36
3.1.1 Datakilder.....	36
3.2 Yrkeserfaring før og under utdanning	37
3.2.1 Omfang av yrkeserfaring	37
3.2.2 Relevant arbeidserfaring før og under utdanning	45
3.2.3 Oppsummering yrkeserfaring før avsluttet utdanning	54
3.3 Sysselsetting og deltidsarbeid	55
3.3.1 Andel sysselsatte	56
3.3.2 Arbeidstid.....	62
3.4 Undersysselsetting	68
3.4.1 Grunnskolelærere	69
3.4.2 Sysselsatte i sykepleierstillinger	74
3.4.3 Oppsummering undersysselsetting	78
3.5 Oppsummering	80

4	Avsluttende kommentarer og diskusjon	83
4.1	Formålet med denne rapporten.....	83
4.2	Betydelige avvik fra et ”normalt” studiemønster.....	83
4.3	Yrkesaktivitet etter avsluttet utdanning	84
4.4	Estimert antall årsverk etter uteksaminering.....	85
4.5	Diskusjon	86
	Referanseliste.....	88
	Vedlegg	89
	Vedlegg 1 Estimering av sannsynlighet for å ha relevant arbeid.....	89
	Vedlegg 2 Utdanningsgruppering i avsnitt 3.3	91

Sammendrag

Bakgrunn og formål

Bakgrunnen for prosjektet var at Unio ønsket grunnlagsmateriale til innspill i arbeidet med utarbeidelse av nytt pensjonssystem. Det innebærer blant annet å se nærmere på forhold som har betydning for at personer med en høyere utdanning skal kunne oppnå full tilleggspensjon. I kapittel 1 presenteres en "livsløpsmodell" som forutsetter at en person som går av med pensjon ved fylte 67 år, senest må ha fullført utdanningen ved fylte 27 år og jobbet heltid i til sammen 40 år for å få full opptjening. En slik forutsetning bygger blant annet på et forholdsvis rettlinjert studiemønster, der de fleste starter studiene rett etter avsluttet videregående opplæring som 19-åring og gjennomfører studiene på tilnærmet normert tid. Data hentes fra NIFU STEPs Kandidatundersøkelser og Akademikerregister, samt Statistisk sentralbyrås Sysselsettingsregister, Utdanningsregister og Arbeidskraftundersøkelser (AKU) for å belyse livsløpsmodellen.

Alder ved yrkesstart

I kapittel 2 fokuseres det på de nyutdannedes alder. Vår gjennomgang viser at medianalderen blant høyere grads kandidater var 27 år i perioden mellom 1991 og 2006. Det vil si at halvparten av kandidatene var 27 år eller eldre da de fullførte utdanningen.

Gjennomsnittsalderen for de som fullfører en høyere grads utdanning har økt litt i perioden og var 29,8 i 2006. I 2007 var den enda litt høyere, noe som har sammenheng med avviklingen av hovedfagsordningen. I 2007 hadde medianalderen blant høyere grads kandidater steget til 28 år.

Det er ikke bare høyere grads kandidater som har en høy gjennomsnittsalder, også kandidater fra allmennlærerutdanning og sykepleierutdanning hadde en gjennomsnittsalder på rundt 29 år i 2006-07. Kandidater fra politifag hadde imidlertid en litt lavere gjennomsnittsalder på vel 26 år i 2006-07. Den høye gjennomsnittsalderen har sammenheng med sen studiestart for en del personer (jf figur 2.2). Sen studiestart kan i noen grad forklares av at det periodevis har vært vanskelig å komme inn i høyere utdanning og at mange studenter har vært usikre på sine valg, og dessuten at mange ønsker å gjøre noe annet etter 12-13 års sammenhengende skolegang. Et periodevis godt arbeidsmarked har ført til at lønnet arbeid har vært et attraktivt alternativ til videre utdanning for enkelte. Muligheten for å bli tatt opp til de aktuelle studiene på basis av realkompetanse, bidrar sannsynligvis også til å heve gjennomsnittsalderen. Det er imidlertid tegn som peker i retning av en litt tidligere studiestart, noe som på sikt kan føre til at kandidatenes gjennomsnittsalder går ned. Tallene vi har for utdanningstart er imidlertid ikke helt ferske og det hadde vært ønskelig med noe nyere tall for å se om denne tendensen opprettholdes.

Kvinnene utgjør aldersmessig en mye mer heterogen gruppe enn menn. De har høyere gjennomsnittsalder og større spredning i alder. At kvinner generelt er noe eldre enn menn ved studieslutt, kan imidlertid ha negative konsekvenser i forhold deres pensjoner ved at de vil ha færre gjenværende yrkesaktive år. Hvor store de negative konsekvensene er, vil blant annet avhenge av i hvilken grad de har vært yrkesaktive før de avsluttet utdanningen.

Hvor god pensjon den enkelte får, vil være avhengig av yrkesaktiviteten både før, under og etter fullført utdanning og ikke minst hvilken lønnsinntekt vedkommende har hatt i løpet av sitt yrkesaktive liv. Mange vil ha noe yrkeserfaring før de avsluttet sin utdanning, men for de fleste nyutdannede, er det utvilsomt karrieren etter endt utdanning som har størst betydning for deres fremtidige pensjoner. Her vil stabil høy yrkesaktivitet på heltid være avgjørende for å oppnå full opptjening. Ufrivillig deltidsarbeid som er utbredt i enkelte yrker (for eksempel sykepleieryrket), kan vanskeliggjøre dette dersom det er en permanent tilpasning.

Syssettingsmønstre og yrkesaktivitet

Yrkesaktivitet før og under utdanning

Ulike sider knyttet til syssettingen blant høyere utdannede er derfor tema i kapittel 3. NIFU STEPs Kandidatundersøkelse viser at en svært høy andel av de ferdige kandidatene allerede hadde yrkeserfaring før avsluttet utdanning. Til sammen hadde 83 prosent av høyere grads kandidater i 2007 arbeidserfaring før de avsluttet utdanningen. Andelen nyutdannede høyere grads kandidater med relevant arbeidserfaring før avsluttet utdanning, er ikke ubetydelig. I perioden 1999-2007 økte den fra 36,3 til 57,5 prosent. Beregninger tyder på at rundt halvparten av denne økningen kan tilskrives endringer i kandidatsammensetningen mens den andre halvparten kan ha sammenheng med atferdsendringer. Endringer i alderssammensetningen fra 1999 til 2007 forklarer drøyt en tredel av veksten i perioden. Videre viser opplysninger fra Kandidatundersøkelsene at andelen allmennlærere med en relevant arbeidserfaring før avsluttet utdanning, økte fra 36,6 til 53,8 prosent i perioden 1999-2003.

Kvinner har i hele perioden 1999-2007 har hatt en noe høyere andel med relevant arbeidserfaring før avsluttet utdanning enn menn. Dette har sannsynligvis sammenheng med den høyere gjennomsnittsalderen blant kvinner. Det kan altså se ut som kvinnene i en viss utstrekning kompenserer for høyere gjennomsnittsalder ved studieslutt med en høyere andel relevant arbeidserfaring før avsluttede studier. Det tyder på at de ikke nødvendigvis vil få kortere opptjeningstid enn de som gjennomfører studiene i yngre alder, men at lønnsgrunnlaget for beregning av pensjon sannsynligvis vil bli lavere.

Sysselsetting og deltidsarbeid

På basis av Statistisk sentralbyrås Sysselsettingsregister, har vi sett nærmere på omfanget av heltids-deltidsarbeid blant utdanningsgrupper som organiseres av Unio. Det er relativt liten variasjon i sysselsettingsprosenten mellom ulike utdanningsgrupper. Sysselsettingsprosenten er litt høyere for høyere grads utdanning enn for lavere grads utdanning, og litt høyere for menn enn for kvinner, men forskjellene var ikke store. Sysselsettingsprosenten var heller ikke lavere for Unio-gruppene enn for andre grupper av høyt utdannede.

Mens vi fant en generelt høy sysselsettingsprosent i alle grupper, finner vi større variasjon når det gjelder arbeidstid. Unio-gruppen skilte seg ut med en spesielt lav andel heltidsansatte, av alle sysselsatte. Andelen var betydelig lavere enn for andre grupper på lavere nivå. Både for diakoner, lærere, sykepleiere, ergoterapeuter og fysioterapeuter var andelen av sysselsatte med heltidsstilling betydelig lavere enn for andre grupper på lavere nivå, det vil si ikke Unio-grupper. Andelen var spesielt lav for sykepleiere. Skatterevisorer, politi, teologer og forskere hadde derimot en like høy andel som andre grupper.

Undersysselsetting

Undersysselsetting, eller ufrivillig deltid, er et fenomen som er spesielt utbredt innenfor kvinneyrker og bidrar til å redusere mulighetene for å oppnå full opptjening. Data fra Statistisk sentralbyrås Arbeidskraftundersøkelser for årene 1999, 2003 og 2007 benyttes til å belyse omfanget av undersysselsetting i *yrkesgruppene* grunnskolelærere og sykepleier. Som *undersysselsatte* defineres personer som har forsøkt å få lengre arbeidstid.

I alt var mellom 2,6 og 3,9 prosent av grunnskolelærerne undersysselsatte i perioden 1999-2007, om lag det samme som for befolkningen som helhet. Mannlige grunnskolelærere var i mindre grad enn de kvinnelige undersysselsatte. Undersysselsatte grunnskolelærerne hadde en gjennomsnittlig arbeidstid på mellom 20 og 23 timer per uke og en ønsket arbeidstid på rundt 34 timer per uke i perioden 1999-2007. Dette innebærer en ønsket økning i arbeidstiden på mellom 50 og 70 prosent.

Når det gjelder sysselsatte i sykepleierstillinger, var mellom 3,1 og 6,1 prosent undersysselsatte i perioden 1999-2007. Andelen var lavest i 1999, men steg til 6,1 prosent i 2003 og holder seg på samme nivå fram til 2007. I 2007 var andelen undersysselsatte i sykepleierstillinger mer enn det dobbelte av andelen i befolkningen som helhet. De undersysselsatte i sykepleierstillinger hadde en gjennomsnittlig arbeidstid på mellom 23 og 25 timer per uke og en ønsket arbeidstid på mellom 32 og 34 timer per uke i perioden 1999-2007. Dette innebærer en ønsket økning i arbeidstiden på mellom 34 og 45 prosent.

Avsluttende kommentarer

I kapittel 4 oppsummeres og diskuteres resultatene fra analysene. I tillegg presenteres noen usikre estimater for antall årsverk etter fullført utdanning og fram til pensjonsalder for ulike utdanningsgrupper. Analysene viser at det særlig er tre forhold som fører til en avkorting av antall års opptjening av pensjonspoeng. For det første er kandidatene eldre enn det de normalt skulle være gitt et rettlinjet studiemønster, noe som særlig skyldes forsinket studiestart. For det andre jobber en høy andel deltid i perioder, og for det tredje avslutter store andeler sitt yrkesaktive liv før fylte 67 år. Det første forholdet kompenseres noe gjennom at de eldre kandidatene har vært yrkesaktive før de startet studiene, til dels også gjennom studietida. Vi har bare usikre anslag på omfanget, men sett på bakgrunn av våre estimater basert på medianalder, mangler Unio-gruppene ca. 9 år på opptjening gjennom 40 år, og det er trolig en relativt liten andel av kandidatene som har kunnet tjene opp så mange år før eller gjennom studiene. Tidlig avgang fra arbeidslivet er langt fra noe enestående for disse gruppene med høyere utdanning. Men de som har en langvarig utdanning er mer sårbare fordi de nødvendigvis kommer senere ut i arbeid enn personer uten langvarig utdanning. De får dermed avkortet yrkeskarrieren i begge ender.

Forskjellene mellom menn og kvinner er iøynefallende. Det er større aldersmessig spredning blant de kvinnelige enn de mannlige kandidatene, men den klareste forskjellen gjelder andelen som jobber deltid. Forskjellene i estimert antall årsverk etter utdanning er dermed betydelig. Blant Unio-gruppene er forskjellen 5 år i menns favør, mens den er rundt 3,8 år for andre med lavere grad og 2,7 for høyere grad. Dette kan i noen grad bli kompensert ved at kvinnene har opparbeidet mer arbeidserfaring før studiene, men neppe fullstendig. Videre vil en del av den lavere yrkesaktiviteten være et resultat av lengre perioder med omsorgspermisjon. Uansett er kjønnsforskjellene så betydelige at de får konsekvenser for pensjonsopptjeningen.

1 Innledning og bakgrunn

Denne rapporten er laget på grunnlag av et oppdrag NIFU STEP har hatt for Hovedorganisasjonen for universitets- og høyskoleutdannede (Unio). Bakgrunnen var at Unio ønsket grunnlagsmateriale til innspill i arbeidet med utarbeidelse av nytt pensjonssystem. Det innebærer blant annet å se nærmere på forhold som har betydning for at personer med en høyere utdanning skal kunne oppnå full tilleggspensjon. Målet er først og fremst å frambringe data, rammen for prosjektet gir begrenset rom for tolkning og analyse. Oppdraget ble utformet og gjennomført i to faser.

Fase 1 ble avsluttet 20. februar 2009 og munnet ut i et internt notat til Unio med tittelen ”Alder ved yrkesstart”. Deretter ble prosjektet videreført til en fase 2 med supplerende data og analyser. Fase 2 ble avsluttet 15. april 2009 og utgjør, sammen med resultatene fra fase 1, innholdet i denne rapporten. Sammenlignet med det første notatet, fremstår fase 1 her i noe endret og bearbeidet form, blant annet er kjønnsperspektivet løftet klarere frem.

Innledningsvis vil vi kort beskrive innholdet i hver av de to fasene av prosjektet, de vil så presenteres i hvert sitt kapittel. Neste kapittel vil omhandle alder ved yrkesstart – altså fase 1. Kapittel 3 vil omhandle sysselsettingsmønstre og yrkesaktivitet – altså fase 2. I slutten av hvert kapittel oppsummeres hovedresultatene. Rapporten avsluttes med et siste kapittel med diskusjon av de viktigste resultatene fra begge deler av prosjektet og noen avsluttende kommentarer.

1.1 Fase 1: Alder ved yrkesstart

Fase 1 tar sikte på å illustrere et ”livsløp” fra avsluttet videregående opplæring, inn i og gjennom høyere utdanning og ut i arbeidslivet, for utdanningsgrupper organisert i Unio, samt noen andre tilsvarende grupper. Dette innebærer i hovedsak å gi en oversikt over alderen på de ferdige kandidatene. I tillegg presenteres noen indikasjoner på alder ved studiestart, samt omfang av yrkeserfaring før og under utdanning for noen utvalgte grupper. Kapitlet belyser og diskuterer alder ved yrkesstart for en rekke ulike grupper av kandidater, og med bruk av data fra ulike kilder.

For å få et helhetlig bilde av sysselsettingsmønster innenfor ulike yrkesgrupper, i tillegg til omfang av yrkeserfaring før og under utdanning, kreves mer detaljerte og andre typer analyser. Disse tema er sentrale i fase 2.

1.2 Fase 2: Sysselsettingsmønstre og yrkesaktivitet

Fase 2 har et større fokus på yrkeslivet. Det innebærer å studere variasjon i sysselsettingsmønstre og yrkesaktivitet for ulike utdannings- og yrkesgrupper. Ikke alle er yrkesaktive på heltid gjennom hele yrkeskarieren etter avsluttet utdanning, noe som også påvirker mulighetene for opptjening av pensjonspoeng. Samtidig finnes det grupper som har opparbeidet betydelig relevant arbeidserfaring allerede før de har påbegynt sin formelle utdanning.

Denne delen vil omhandle flere tema knyttet til sysselsettingsmønstre og yrkesaktivitet. Disse omfatter; relevant og irrelevant yrkeserfaring før og under utdanningen, undersysselsetting, samt omfang av heltids- og deltidsarbeid over yrkesløpet for utvalgte yrkesgrupper. Dette er forhold som har sentral betydning for opptjeningsmuligheter av pensjonspoeng i ulike yrkesgrupper, og som må ses i sammenheng med alder ved utdanningsstart og alder ved fullført utdanning.

1.3 Datakilder

Rapporten benytter data fra ulike datakilder. Dette er data fra NIFU STEPs Kandidatundersøkelser og Akademikerregister og diverse data fra Statistisk sentralbyrå (SSB) Sysselsettingsregister, Utdanningsregister og Arbeidskraftundersøkelse (AKU). En nærmere beskrivelse av datakildene som nyttes, er gitt i innledningen til de enkelte kapitlene.

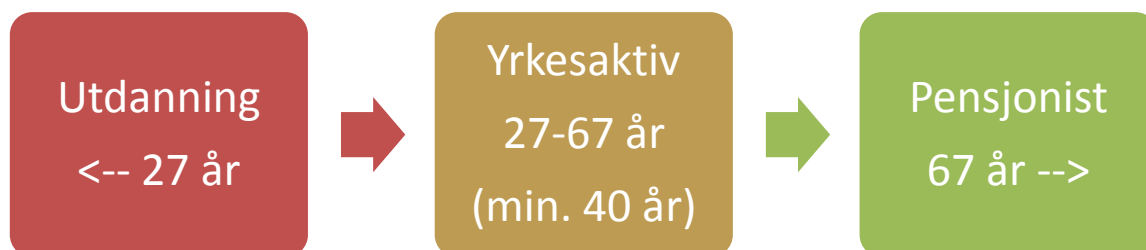
2 Alder ved yrkesstart

2.1 Innledning

Vi presenterer her en oversikt over alderen på ferdige kandidater, både fra høyere og lavere grads utdanninger. I tillegg presenteres noen indikasjoner på alder ved studiestart, samt omfang av yrkesdeltakelse før og under utdanning for ulike grupper av kandidater.

Denne delen av rapporten tar sikte på å illustrere et “livsløp” fra avsluttet videregående opplæring, inn i og gjennom høyere utdanning og ut i arbeidslivet, for utdanningsgrupper organisert i Unio, samt noen andre tilsvarende grupper. Et slikt “livsløp” kan illustreres med en svært forenklet modell, som bestående av tre faser: Utdanning, arbeidsliv og pensjonist. Denne enkle “livsløps”-modellen er illustrert i figur 2.1. Modellen kan også illustrere hvordan utdanningen (nivå og type) har betydning for den enkeltes deltakelse og posisjon i arbeidslivet, og hvordan dette igjen påvirker den enkeltes opptjening av pensjon. Samtidig er det kanskje vel så vanlig å “pendle” mellom utdanningssystemet og arbeidslivet i løpet av livsløpet. Hvilken betydning dette kan ha både for vår beregning av alder ved yrkesstart og for beregning av den enkeltes opparbeiding av pensjonsrettigheter, vil vi utdype senere i kapitlet.

Figur 2.1 Enkel modell over fordeling av tid brukt på utdanning og yrkesaktivitet som innebærer full opptjening av tilleggspensjon.

Pensjonssystemet er en sentral del av vårt velferdssystem. Alderspensjon består av grunnpensjon og tilleggspensjon (ev grunnpensjon og sært tillegg). Tilleggspensjonens størrelse er avhengig av tidligere arbeidsinntekt (pensjonsgivende inntekt) og antall år med arbeidsinntekt, dvs. år der det er opptjent pensjonspoeng. Pensjonssystemet er for tiden under utredning, og en omfattende reform er planlagt fra 2011. Med to brede forlik har Stortinget 26. mai 2005 og 23. april 2007 lagt føringer for reformens innhold, men mye gjenstår før hovedtrekkene i Pensjonsreformen er fastlagt. Pensjonsforliket gir føringer for nye regler for opptjening av alderspensjon der alle år skal telle med, men dette skal behandles i Stortinget 15. mai 2009. For å få full tilleggspensjon kreves i dag 40 år med poengopptjening (poengår). Det beregnes bare pensjonspoeng av inntekt som er høyere enn grunnbeløpet (1G).¹

¹ For mer om pensjonsregler se NAV: <http://www.nav.no/1073748975.cms>

Pensjonsreformen har skapt debatt. En overgang fra at de 20 beste årene bestemmer pensjonsnivået til en ordning der alle år teller like mye kan slå uheldig ut for personer med langvarig utdanning. For en person som går av med pensjon ved fylte 67 år forutsetter dagens pensjonsordning dessuten at personen må ha fullført utdanningen og vært yrkesaktiv siden fylte 27 år (se figur 2.1). Det er særlig dette problemet som behandles i denne rapporten.

2.1.1 Datakilder

Vi baserer oss på følgende datakilder i dette kapitlet:

- Alder for kandidater med høyere grad hentes fra Akademikerregisteret ved NIFU STEP². Det lages oversikt over gjennomsnittsalder for kandidater over tid for perioden 1990-2007, samt en nærmere analyse av alderfordeling blant kandidater fra årene 1990, 1995, 2000, 2004, og 2007.
- Dette suppleres med tabeller fra Statistisk sentralbyrå (SSB) for akademiske år 1999-00, 2003-04 og 2006-07.
- Kandidatundersøkelsene ved NIFU STEP kan gi ytterligere informasjon om alder ved fullført utdanning blant en del grupper av kandidater (men ikke alle grupper, og bare for enkelte år). Kandidatundersøkelsene kan derimot i tillegg gi enkelte indikasjoner på overgang mellom utdanning og arbeid.³
- Alder for påbegynt studium: her brukes data fra SSB for å vise kumulert studiefrekvens etter alder, for utvalgte år i perioden 1985-2000.

Resten av kapitlet er organisert slik: Første del omhandler en rask kikk på starten på utdanningsløpet. Her presenteres kumulerte overgangsrater til høyere utdanning for bestemte årskull. Etter dette går vi over til å se på alder ved yrkesstart. Her presenteres først nøkkeltall fra Akademikerregisteret over gjennomsnittlig alder ved fullført utdanning over tid blant ulike grupper av kandidater med høyere grads utdanning (hovedfag, master). Deretter sammenlignes aldersfordelinger blant grupper av kandidater med lavere grads utdanninger (de fleste 3-4 årige utdanninger) for enkelte år, basert på data fra SSB. I tillegg vil vi se på alderen for nyutdannede med utgangspunkt i Kandidatundersøkelsene. Til slutt i kapitlet følger en oppsummering av hovedresultatene og refleksjon over de viktigste funnene.

2.2 Når begynner studentene?

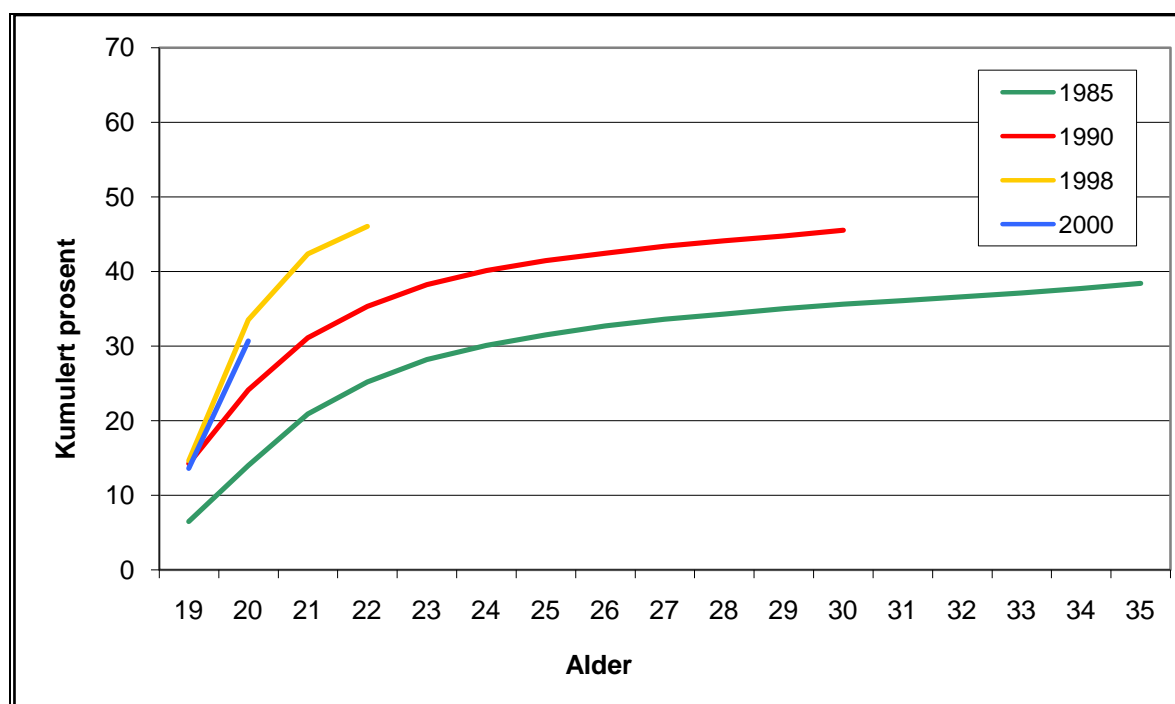
Alder ved yrkesstart kan påvirkes av en rekke forhold, blant annet alder ved utdanningsstart, forsinkelser i studiene, samt utdanningens varighet. Alder ved utdanningsstart kan vises på to

² NIFU STEP's Akademikerregister er et register over høyere grads kandidater uteksaminert ved norske læresteder. Registeret omfatter også siviløkonomer uteksaminert ved offentlige læresteder. Registeret omfatter kandidater helt tilbake til 1915.

³ For mer om Kandidatundersøkelsene:
<http://www.nifustep.no/norsk/innhold/prosjekter/nasjonale/kandidatundersokelsene>

måter: enten ved aldersfordelingen for nye studenter et bestemt år, eller ved å vise kumulerte overgangsrater fra videregående til høyere utdanning for bestemte årskull. Det er det siste vi gjør her. Figur 2.2 er konstruert ved å ta utgangspunkt i bestemte årskull, starte oversikten når de er 19 år gamle, og så fylle opp med nye tall for hvert år når de er 20, 21 osv. En annen måte å beskrive det på, er at dette gir et bilde av tendensen til å utsette studiestarten.

Figur 2.2 Studiefrekvens for de som var 19 år i 1985, 1990, 1998 og 2000. Kilde: SSBs utdanningsregistre.

Figuren viser at for det eldste kullet – 19 år i 1985 – var det bare 7 prosent som startet studiet i det året de fylte 19 år, men andelen som totalt har begynt studiene øker raskt. Når kullet er blitt 24 år, er det 30 prosent som har begynt, og det siste året de kan observeres som 35-åringer er det nesten 40 prosent. Kurvene for de senere årene, dvs. for dem som var 19 år i 1990, 1998 og 2000 starter på et høyere nivå: omtrent 15 prosent av hele kullet begynte studiene som 19 år. Og studietilbøyeligheten stiger kraftig: 1990-kullet når 40 prosent allerede som 24-åringer, mens 1998-kullet passerer denne grensen allerede når de er 21 år. At nivået for kurvene øker, illustrerer veksten i antall studenter, mens fasongen på kurvene illustrerer at bare en liten del av dem som starter studiene begynner som 19-åringer. Selv ved godt passerte 25 år fortsetter det å strømme til nye studenter fra årskullene – studenter som kan ha hatt arbeid, vært utenlands, eller hatt andre aktiviteter underveis. Med såpass sen studiestart, er det naturlig at de ferdige kandidatene også blir betydelig eldre enn det 19 år + studiets varighet skulle tilsi. Mønsteret er dessuten såpass fast forankret at det neppe er enkelt å endre på. For de eldste av disse kullene kan sen studiestart i noen grad forklares av at det var vanskelig å komme inn i høyere utdanning, men dette endret seg fra midten av 1990-tallet.

Noe av forklaringen ellers er at mange studenter har vært usikre på sine valg, og dessuten at de ønsker å gjøre noe annet etter 12-13 års sammenhengende skolegang.

Figuren peker i retning av en gradvis litt tidligere studiestart, noe som isolert sett burde indikere at kandidatene fra disse kullene blir yngre. Som vi skal se senere i kapitlet, viser derimot tallene over både høyere og lavere grads kandidater det motsatte: Kandidatene er blitt eldre.

2.3 Nøkkeltall – alder ved yrkesstart

For å danne oss et bilde av alder ved yrkesstart for ulike grupper av kandidater, presenteres her tall hentet fra tre ulike datakilder: Akademikerregisteret, SSB og Kandidatundersøkelsen. De tre kildene gir til sammen et bredt bilde av alder ved fullført høyere utdanning for en rekke ulike grupper av kandidater. I hovedsak omfatter tabellene kun kandidater som har fullført ulike utdanninger på høyere nivå. Personer som har tatt etter- og videreutdanning er dermed ikke inkludert i tabellene. Vi starter med å se på tall fra Akademikerregisteret.

2.3.1 Akademikerregisteret; høyere grads kandidater

Tabell 2.1 gir en oversikt over gjennomsnittsalder og medianalder blant høyere grads kandidater, samt utviklingen i antallet årlig uteksaminerte kandidater i løpet av perioden mellom 1990 og 2007.

Tabellen viser den betydelige økningen i antallet høyere grads kandidater i løpet av perioden. Mens 3796 personer fullførte en høyere grads utdanning i 1990, fullførte hele 9991 personer en utdanning på dette nivået i 2007. Dette utgjør en økning i høyere grads kandidater på 163 prosent.

Ser vi på kandidatenes medianalder, har den holdt seg stabil på 27 år i store deler av perioden. Unntaket er første og siste år. I 1990 var medianalderen 26 år, mens den i 2007 var 28 år. En sammenligning av kandidatenes medianalder og gjennomsnittsalder, viser to forhold: For det første er kandidatenes medianalder noe lavere enn gjennomsnittsalder. Dette indikerer at hovedtyngden av kandidater befinner seg rundt medianalderen, mens enkelte eldre kandidater trekker opp gjennomsnittsalderen. Tatt i betraktning at det vil være en nedre grense på hvor unge kandidatene kan være (få har rukket å fullføre en høyere grads utdanning før de er 23-24 år), er dette rimelig. Det er derimot ingen øvre aldersgrense for de nyutdannede kandidatene. For det andre gir begge aldersmålene uttrykk for at det synes å ha skjedd en økning i kandidatenes alder i løpet av perioden. Økningen kommer tydeligst fram når vi sammenligner kandidatenes gjennomsnittsalder i løpet av perioden.

Tabell 2.1 Gjennomsnittsalder for høyere grads kandidater for perioden 1990-2007. Akademikerregisteret.

Eksamensår	Gjennomsnittsalder	Medianalder	Antall kand.
1990	28,1	26	3796
1991	28,1	27	4312
1992	28,2	27	4792
1993	28,5	27	5130
1994	28,2	27	5654
1995	28,5	27	6136
1996	28,5	27	6569
1997	28,8	27	6693
1998	28,8	27	6711
1999	28,7	27	6941
2000	29,1	27	7394
2001	29,5	27	6472
2002	29,5	27	7148
2003	29,5	27	7692
2004	29,6	27	7567
2005	29,7	27	8441
2006	29,8	27	8999
2007	31,1	28	9991
Total	29,2	27	120438

I 1990 var gjennomsnittsalderen 28,1 år, mens den i 2006 hadde steget med nesten 2 år til 29,8. I 2007 var gjennomsnittsalderen enda høyere, 31,1 år, men 2007 må regnes som et spesielt år der gjennomsnittsalderen blant høyere grads kandidater var høyere enn ellers. Kvalitätsreformen i høyere utdanning medførte flere endringer i studiestrukturen, deriblant innføring av ny gradsstruktur (bachelor-master-PhD). Etter omleggingen fra hovedfag til mastergrad (fra og med 2003), ga de fleste læresteder studenter tatt opp på “gammel ordning” en siste sjanse til å fullføre hovedfagsstudiet våren 2007. Dette medførte en høyere gjennomsnittsalder blant kandidatene dette året. Vi forventer derfor lavere gjennomsnittsalder blant kandidatene de kommende år.

Men hvilke andre årsaker kan det være til den økende gjennomsnittsalderen i løpet av perioden? Både en litt tidligere studiestart, som vist i figur 2.2, samt innføringen av ny gradsstruktur (mastergrad) skulle forventes å ha en motsatt effekt; nemlig å redusere gjennomsnittsalderen blant høyere grads kandidater. En nærliggende årsak kan være at det har skjedd en forskyvning mot de mest langvarige utdanningene i løpet av perioden – at en stadig høyere andel av studentene på dette utdanningsnivået velger de lengste utdanningene. Det bør også nevnes at siviløkonomene er inkludert i Akademikerregisteret, selv om denne utdanningen tidligere var 4-årig og ble regnet som lavere grads utdanning. Endringen av siviløkonomstudiet fra 4- til 5-årig, forklarer likevel neppe hele økningen i kandidatenes

gjennomsnittsalder. Men i tillegg til siviløkonomene, kan det også være andre utdanningsgrupper som skiller seg ut med særlig lav eller høy gjennomsnittsalder. Det kan være store variasjoner mellom ulike utdanningsgrupper.

Tabell 2.2 viser gjennomsnittlig alder blant ulike grupper høyere grads kandidater fra årene 1990, 1995, 2000, 2004, og 2007. Data er også her hentet fra Akademikerregisteret. Gjennomsnittlig alder vises ikke for svært små grupper (4 personer eller færre).

Tabell 2.2 Gjennomsnittsalder for ulike grupper av høyere grads kandidater. Årene 1990, 1995, 2004, og 2007. Akademikerregisteret.

Utdanning	1990		1995		2000		2004		2007	
	Gj.snitts- alder	Antall	Gj.snitts- alder	Antall	Gj.snitts- alder	Antall	Gj.snitts- alder	Antall	Gj.snitts- alder	Antall
1 Språkutdanninger	37,7	103	32,9	258	31,6	253	32,7	234	33,9	289
2 Litteratur- og bibliotekutdanninger	31,2	13	30,3	27	29,9	66	31,3	79	31,8	148
3 Historisk-filosofiske utdanninger	36,2	81	33,7	254	33,1	257	32,5	311	33,8	631
4 Religionsutdanninger	30,7	57	30,2	87	30,9	127	32,2	118	35,4	192
5 Musikk, dans og drama	32,5	17	30,7	74	32,2	96	30,5	110	31,3	196
6 Bildende kunst og kunsthåndverk	-	-	-	-	36,8	32	32,3	164	31,1	143
7 Humanistiske og estetiske fag, andre	-	-	-	-	32,0	26	-	-	33,5	15
8 Førskolelærerutdanninger	-	-	-	-	46,7	17	35,8	5	42,3	16
10 Fag- og yrkeslærerutdanninger	-	-	-	-	-	-	-	-	43,4	19
11 Utdanninger i pedagogikk	35,9	33	37,7	107	37,9	226	39,4	305	39,0	627
13 Lærerutdanninger og utdanninger i pedagogikk, andre	-	-	-	-	34,3	13	-	-	31,6	26
14 Statsvitenskapelige fag	29,4	65	30,2	181	30,0	249	31,0	249	31,7	424
15 Sosiologiske fag	31,1	34	31,5	127	30,5	149	32,0	97	33,6	180
16 Samfunnsgeografiske fag	32,4	21	30,0	49	28,8	76	30,4	72	31,1	80
17 Samfunnsøkonomiske fag	29,3	59	28,2	143	28,0	106	27,5	125	27,9	170
18 Medie- og informasjonsfag	30,1	15	32,3	48	30,2	70	29,5	85	31,0	153
19 Psykologiske fag	31,0	82	31,2	173	31,7	230	30,3	238	30,1	342
20 Sosialantropologiske fag	33,9	34	33,1	38	33,2	67	31,6	82	33,2	224
21 Juridiske fag	28,7	435	28,3	811	28,9	883	28,3	605	28,6	835
22 Samfunnsfag og juridiske fag, andre	-	-	-	-	29,9	24	28,6	38	35,0	74
23 Økonomisk-administrative fag	25,1	36	26,5	118	27,6	167	28,5	503	29,6	852
26 Hotell- og reiselivsfag	-	-	-	-	28,7	10	31,4	16	33,2	13
28 Biologiske fag	28,8	165	27,7	295	27,9	307	29,3	279	29,6	421
29 Fysiske og kjemiske fag	26,0	367	26,3	524	26,3	427	27,8	230	27,9	278
30 Matematikk og statistikk	26,9	32	29,3	49	27,7	56	27,0	70	29,2	94
31 Informasjons- og datateknologi	28,3	84	28,7	163	27,7	199	27,0	549	27,4	508

Tabell 2.2 forts.

Utdanning	1990		1995		2000		2004		2007	
	Gj.snitts- alder	Antall	Gj.snitts- alder	Antall	Gj.snitts- alder	Antall	Gj.snitts- alder	Antall	Gj.snitts- alder	Antall
32 Utdanninger i elektrofag, mekaniske fag og maskinfag	25,2	529	25,6	732	26,0	676	26,9	548	27,2	544
33 Geofag	28,9	86	28,6	93	28,7	86	27,6	114	28,6	198
34 Bygg- og anleggsgag	26,2	309	27,0	381	26,5	302	27,7	256	27,5	379
35 Fabrikasjon og utvinning	26,5	27	24,9	19	25,6	39	26,5	19	30,4	29
36 Naturvitenskapelige fag, håndverksfag og tekniske fag, andre	26,0	92	26,5	157	28,4	329	26,7	130	27,5	190
37 Pleie- og omsorgsgag	-	-	43,7	19	44,8	62	45,8	84	44,7	110
38 Sosialfag	38,6	5	45,0	9	45,8	13	38,7	24	44,7	87
39 Medisin	30,2	390	29,0	378	29,3	617	28,9	662	28,3	519
40 Tannhelsefag	26,4	60	27,3	71	26,7	96	26,9	104	27,1	109
41 Terapeutiske fag	-	-	-	-	-	-	43,4	5	44,8	15
42 Apotekfag	25,8	35	26,4	48	26,0	63	26,8	72	27,2	88
43 Veterinærfag	27,2	41	27,5	47	28,1	50	27,9	68	28,6	59
44 Idrettsfag	0	0	32,6	17	30,5	73	31,7	65	33,0	143
45 Helse-, sosial- og idrettsfag, andre	-	-	-	-	35,4	64	40,6	106	39,2	248
46 Fiske og havbruk	-	-	29,3	22	29,9	23	30,2	53	29,3	78
47 Jordbruk	26,9	61	28,9	12	26,3	29	28,5	8	30,8	6
48 Gartneri og hagebruk	28,3	16	26,8	14	27,4	25	-	-	-	-
49 Skogbruk	27,3	29	26,0	23	26,2	36	26,8	20	28,4	16
50 Primærnæringsfag, andre	26,5	70	26,6	51	26,8	76	28,7	39	29,6	37
51 Samferdsel	-	-	-	-	30,4	8	29,6	17	27,8	53
52 Sikkerhet	-	-	-	-	-	-	35,5	20	31,2	20
78 Siviløkonomer	26,0	306	26,1	508	26,1	592	26,1	585	29,6	111
Totalt	28,1	3796	28,5	6136	29,1	7394	29,6	7567	31,1	9991

Tabellen viser både endringer i størrelsene på de ulike utdanningsgruppene over tid, og endringer i gjennomsnittsalder for de ulike gruppene i løpet av perioden mellom 1990 og 2007. Samlet sett, har altså kandidatenes gjennomsnittsalder økt i løpet av perioden. Ser vi litt nærmere på enkeltstudiene, finner vi samme tendens i en del studier, mens noen skiller seg fra dette mønsteret. Innenfor medisin har for eksempel gjennomsnittsalderen sunket, fra 30,2 år i 1990 til 28,3 i 2007. Det vil kreve grundigere analyser å gå inn på årsakene til denne variasjonen. Tabell 2.2 gir likevel et oversiktsbilde av utviklingen i gjennomsnittsalder for kandidater ved en rekke ulike høyere grads utdanninger siden 1990.

Et annet forhold som illustreres i tabellen, er hvordan størrelsen på gruppene har endret seg. Noen av gruppene har vært små i hele perioden – slik som for eksempel lærerutdanningene og helsefag. Dette skyldes at dette er utdanninger som normalt er på et lavere nivå (nivå 6 i NUS-koden, dvs. utdanninger av varighet 4 år eller mindre) og derfor ikke inngår i Akademikerregisteret. Vi kommer tilbake til disse gruppene i tabell 2.5. Ser vi på siviløkonomene, ser vi at denne gruppen har endret seg fra å være en betydelig gruppe (3-600), til å bli veldig redusert i 2007 (111 personer). Dette henger sammen med endringen av siviløkonomstudiet fra 4-årig til 5-årig utdanning på masternivå. I 2007 er derfor siviløkonomstudiet (gruppe 78 i tabellen) flyttet til gruppe 23, økonomisk og administrative fag. Denne gruppen har altså hatt en sterk økning i antall i løpet av perioden.

Tabell 2.1 og 2.2 viser gjennomsnittlig alder for ulike utdanningsgrupper og årskull. Men det finnes også flere andre måter å undersøke alderfordelingen blant nyutdannede kandidater. Som nevnt i innledningen, og illustrert i figur 2.1, forutsetter dagens pensjonsordninger 40 års opptjening av pensjenspoeng for å motta full opptjening av tilleggspensjon for en person som går av med pensjon ved fylte 67 år. Det innebærer at man må senest ha fullført utdanningen ved fylte 27 år. Spørsmålet er hvor mange som oppfyller disse kravene. Hvor mange har rukket å være yrkesaktiv så lenge at man opptjener full pensjon? Det vi i første omgang kan undersøke, og som er helt avgjørende for hvilke muligheter ulike grupper har for å klare å opptjene full tilleggspensjon, er å undersøke andelen som har fullført utdanningen innen de ble 27 år. I tabellene nedenfor har vi skilt mellom de som var yngre enn 27 år ved fullført utdanning og de som var eldre.

Tabell 2.3 Andel høyere grads kandidater under 27 år, mellom 27 og 39, og over 40 år. Årene 1990, 1995, 2004, og 2007. Akademikerregisteret.

	1990	1995	2000	2004	2007
	Prosent	Prosent	Prosent	Prosent	Prosent
Under 27 år	50,0	45,5	41,3	38,9	34,1
27-39 år	45,3	48,7	51,3	52,0	52,1
40 år og eldre	4,7	5,8	7,4	9,1	13,7
Total (antall)	3796	6136	7394	7567	9991

Tabell 2.3 viser andeler høyere grads kandidater som var under 27 år, mellom 27 og 39, og over 40 år da de fullførte utdanningen. Tabellen viser andeler for årene 1990, 1995, 2004, og 2007. I 1990 var halvparten av kandidatene under 27 år. Omtrent like mange, 45 prosent, var mellom 27 og 39 år, mens kun om lag 5 prosent var 40 år eller eldre. I løpet av perioden fram til 2007, har kandidatene samlet sett blitt eldre. Andelen som har fullført en høyere grads utdanning før fylte 27 år, har sunket i løpet av perioden. I 2004 var andelen 39 prosent, mens den i 2007 var nede i 34 prosent. Igjen bør det gjentas at 2007 var et spesielt år, siden mange benyttet seg av siste mulighet til å ta eksamen etter gammel ordning, noe som medførte en særlig høy gjennomsnittsalder blant kandidatene i 2007. Selv om vi ikke regner med 2007, synes det likevel å ha skjedd en nedgang i andelen kandidater under 27 år, og samtidig en økning i andelen kandidater 40 år og eldre.

2.3.2 SSBs utdanningsregister; lavere grads kandidater

Tabellene 2.1, 2.2 og 2.3 har gitt et bilde av aldersfordelingen blant ulike grupper av høyere grads kandidater over de siste to tiår. I neste tabell går vi over til å se nærmere på aldersfordelingen blant ulike grupper av lavere grads kandidater. Her brukes data fra SSB's utdanningsregistre.

Tabell 2.4 viser gjennomsnittsalder blant de som fullførte en lavere grads utdanning i 1999-00, 2003-04 og 2006-07 innenfor en rekke ulike fagretninger. Totalsummen per gruppe er 30 eller mer (mindre grupper er fjernet). Sammenlignet med aldersfordelingen blant høyere grads kandidater (tabell 2.1-2.3), ser vi naturlig nok at gjennomsnittsalderen blant lavere grads kandidater er lavere. I 1999-00 var gjennomsnittsalderen samlet sett 26,9, mens den var 29,1 blant kandidatene som inngår i akademikerregistret. I 2003-04 hadde gjennomsnittsalderen steget med ett år til 27,9. Derimot skjedde det ingen endring i gjennomsnittsalderen mellom 2003-04 og 2006-07. Dette kan ha sammenheng med at innføringen av ny gradsstruktur (bachelor-master-PhD), i liten grad hadde betydning for lengden på utdanningene på dette nivået.

Selv om gjennomsnittsalderen blant lavere grads kandidater er lavere enn gjennomsnittsalderen blant høyere grads kandidater (tabellene 2.1-2.3), er den likevel høyere enn man kunne forvente, med tanke på at dette er utdanninger av 3-4 års varighet. Dersom man antok at ungdom fullfører videregående opplæring som 19 åringer, og deretter gikk direkte over til høyere utdanning og fullførte på normert tid, skulle man kunne forvente en gjennomsnittlig alder på rundt 23 år i denne gruppen av kandidater. En så lav gjennomsnittsalder finner vi derimot kun i et fåtall av gruppene. Hva skyldes dette? Den høye gjennomsnittsalderen har sammenheng med flere forhold. Som illustrert i figur 2.2, er det ikke uvanlig å utsette studiestarten med opptil flere år etter fullført videregående opplæring. Sen studiestart kan i noen grad forklares av at det periodevis har vært vanskelig å komme inn i visse typer høyere utdanning og at mange studenter har vært usikre på sine valg, og dessuten at de ønsker å gjøre noe annet etter 12-13 års sammenhengende skolegang.

Tabell 2.4 Gjennomsnittsalder blant ulike grupper av lavere grads kandidater. Årene 1999-00, 2003-04, og 2006-07. SSBs utdanningsregistre.

	1999-00	2003-04	2006-07
	Gjennomsnittsalder	Gjennomsnittsalder	Gjennomsnittsalder
Språkutdanninger	24,6	27,3	26,9
Litteratur- og bibliotekutdanninger	29,0	32,1	28,8
Historisk-filosofiske utdanninger	27,0	27,6	27,5
Religionsutdanninger	25,6	27,8	27,4
Musikk, dans og drama	24,5	24,7	25,6
Bildende kunst og kunsthåndverk	27,2	26,2	25,4
Humanistiske og estetiske fag, andre	25,6	25,8	25,5
Førskolelærerutdanninger	26,1	29,1	27,7
Allmennlærerutdanninger	26,6	29,1	28,8
Fag- og yrkesfaglærerutdanninger	33,2	34,1	33,4
Utdanninger i pedagogikk	-	28,1	27,9
Lærerutdanninger og utdanninger i pedagogikk, andre	25,8	27,5	26,5
Statsvitenskapelige fag	27,9	25,9	25,4
Sosiologiske fag	-	26,9	28,1
Samfunnsgeografiske fag	-	25,0	24,3
Samfunnsøkonomiske fag	25,3	23,4	24,3
Medie- og informasjonsfag	26,0	25,5	24,7
Psykologiske fag	-	24,8	25,4
Juridiske fag	-	26,6	25,4

Tabell 2.4, forts.

	1999-00	2003-04	2006-07
	Gjennomsnittsalder	Gjennomsnittsalder	Gjennomsnittsalder
Økonomisk-administrative fag	26,2	26,7	26,9
Handel og markedsføring	25,8	25,6	25,7
Hotell- og reiselivsfag	24,4	24,7	24,2
Økonomiske og administrative fag, andre	25,1	28,3	
Biologiske fag	24,9	26,2	25,2
Fysiske og kjemiske fag	25,2	25,1	25,2
Matematikk og statistikk	-	23,3	24,6
Informasjons- og datateknologi	25,1	25,4	25,9
Utdanninger i elektrofag, mekaniske fag og maskinfag	25,5	26,7	26,1
Geofag	27,2	28,7	27,2
Bygg- og anleggsgfag	25,8	27,2	25,6
Fabrikasjon og utvinning	26,4	26,8	26,8
Naturvitenskapelige fag, håndverksfag og tekniske fag, andre	26,0	25,7	25,4
Sykepleiefag	27,5	28,7	28,7
Vernepleiefag	29,2	31,8	31,1
Sosialfag	28,9	28,3	28,9
Tannhelsefag	22,3	26,1	25,6
Ergoterapi	26,6	27,0	26,6
Fysioterapi	25,3	24,6	24,6
Apotekfag	-	26,9	27
Veterinærfag	-	-	28,3
Idrettsfag	24,0	26,3	24,4
Helse-, sosial- og idrettsfag, andre	24,9	26,2	26,4
Fiske og havbruk	-	30,8	28,1
Jordbruk	23,2	25,5	25,1
Gartneri og hagebruk	24,4	27	
Skogbruk	24,8	25,9	28,6
Primærnæringsfag, andre	24,2	24,9	24,7
Samferdsel	25,2	26,5	27,0
Militære fag	24,2	25,3	24,8
Politifag	25,2	25,9	26,3
Sikkerhet, andre	24,6	27,7	27,6
Samferdsels-, sikkerhet og andre servicefag, andre	24,2	23,8	23,1
Uoppgitt faggruppe	29,7	31,1	31,8
I alt	26,9	27,9	27,8
Total sum:	25565	26200	25564

Slike forhold kan være med på å forklare de betydelige variasjoner i gjennomsnittsalder mellom de ulike fagfelt som vises i tabell 2.4. Eksempelvis er gjennomsnittsalderen blant fag- og yrkeslærer kandidatene flere år høyere enn blant allmennlærerne og førskolelærerne. Også mellom de ulike helsefagsutdanningene, finner vi tydelige forskjeller i kandidatenes gjennomsnittsalder. Som tidligere vist (i tabell 2.1), kan ulike mål på alderspredning gi ulike resultater. Dersom enkelte eldre kandidater trekker opp gjennomsnittsalderen for hele gruppen, vil eksempelvis medianalderen være lavere enn gjennomsnittsalderen. For å se nærmere på dette, vises aldersfordelingen blant enkelte grupper av kandidater på et mer detaljert nivå i en egen tabell.

Tabell 2.5 viser aldersfordelingen blant de som fullførte en utdanning innenfor politifaget, sykepleierfaget og allmennlærerutdanningen i 1999-00, 2003-04 og 2006-07. Tabellen viser kandidatenes alder, prosentvis fordelt i 18 aldersgrupper; fra laveste aldersgruppe (23 år og yngre), og deretter i ett-årsgrupper opp til øverste gruppe (40 år og eldre). Fordeling vises ikke for svært små grupper (2 eller færre personer).

Den øverste del av tabellen viser aldersfordelingen blant de som fullførte en utdanning innenfor politifaget i 1999-00, 2003-04 og 2006-07. Her ser vi at 25-åringene utgjorde den klart største gruppen i 1999-00 og 2003-04. I 2006-07 utgjorde derimot 25 og 26-åringene omtrent like store grupper. Dersom vi legger sammen (kumulerer) andelene i hver av aldersgruppene, fra de yngste og oppover, finner vi at medianalderen for politikandidatene var 25 år i 1999-00 og 2003-04, og 26 år i 2006-07. Andelen av politikandidatene som var yngre enn 27 år ved fullført utdanning var 82 prosent i 1999-00, mens den var 68 prosent i 2006-07. Ser man alle aldersgruppene under ett, ser det ut som aldersfordelingen blant politikandidatene har forskjøvet seg noe i løpet av perioden. Dette vises også i en svak stigning i gjennomsnittsalderen; fra 25,2 år 1999-00 til 26,3 år i 2006-07.

Sammenlignet med politifaget, er kandidatene innenfor både sykepleierfaget og allmennlærerutdanningen i gjennomsnitt noe eldre. Mens kandidatene innenfor sykepleierfaget i gjennomsnitt var 27,5 år i 1999-00 var allmennlærerkandidatene i snitt 26,6 år i 1999-00. I 2006-07 var snittalderen i begge grupper i underkant av 29 år. I likhet med politifaget, ser det ut som aldersfordelingen har forskjøvet seg noe i løpet av perioden også i disse gruppene, men dette er kun mellom 1999-00 og 2003-04. Denne aldersøkningen synes først og fremst å skyldes en økning i den eldste aldersgruppen; 40 år og eldre. Mellom 2003-04 og 2006-07 er det derimot ingen økning i gjennomsnittsalderen for disse to gruppene.

Selv om gjennomsnittsalderen er høyere enn blant politikandidatene, er det likevel gruppen "23 år eller yngre" som utgjør den største enkeltgruppen både blant sykepleierkandidatene og allmennlærerkandidatene. Dette gjelder alle tre år. Over 30 prosent av sykepleierkandidatene, og mellom 21 og 29 prosent av allmennlærerkandidatene befinner seg i denne yngste aldersgruppen. Sammenlignet med politifaget, er kandidatene innenfor både sykepleierfaget

og allmennlærerutdanningen med andre ord fordelt utover et bredere aldersspekter: En relativt høyere andel av kandidatene er 23 år eller yngre, samtidig som en høyere andel befinner seg i de eldste aldersgruppene.

En kumulasjon av andelene i hver av aldersgruppene, viser at medianalderen for sykepleierkandidatene var 25 år i alle tre årene. For allmennlærer kandidatene var medianalderen 25 år 1999-00 og 26 år i de to siste årene. Andelen av sykepleierkandidatene som var yngre enn 27 år ved fullført utdanning var 63 prosent i 1999-00, mens den var 57 prosent i 2006-07. Blant allmennlærer kandidatene utgjorde andelen yngre enn 27 år ved fullført utdanning 72 prosent i 1999-00, mens den var 56 prosent i 2006-07.

En mulig årsak til den relativt høye aldersspredningen blant sykepleier- og allmennlærer kandidatene kunne være at disse gruppene også inneholder personer som har tatt etter- og videreutdanning. Som tidligere nevnt, er imidlertid personer som har tatt etter- og videreutdanning i hovedsak ikke inkludert i tabellene. Unntaket er de som har fullført en videreutdanning av minst to års varighet. Dette kan eksempelvis gjelde noen personer innenfor sykepleiefaget (jordmorsstudiet). En annen årsak til den høye aldersspredningen kan være at det fra 2001 har vært mulig å bli tatt opp til utdanningene på grunnlag av realkompetanse. Andelene blant sykepleierkandidatene og allmennlærer kandidatene som er 40 år eller eldre viser dermed at en ikke ubetydelig andel personer utdanner seg innenfor disse faggruppene i godt voksen alder, og langt etter at de har passert 27 år. Med hensyn til kandidatenes muligheter for opptjening av full tilleggspensjon, er dette selvsagt et viktig poeng. Samtidig gir tallene en tydelig indikasjon på at mange ikke følger et strømlinjeformet løp fra utdanning til yrkesliv, men kanskje i stedet har hatt avbrudd i utdanningen, omskolert seg, hatt ulike yrker – og /eller varierende grad av yrkesaktivitet.

Tabell 2.5 Aldersfordeling blant kandidater innenfor politifaget, sykepleierfaget og allmennlærerutdanningen. Prosent og totalsum. Årskullene 1999-00, 2003-04, og 2006-07. SSBs utdanningsregistre.

Utdanning	År	←23 år	24 år	25 år	26 år	27 år	28 år	29 år	30 år	31 år	32 år	33 år	34 år	35 år	36 år	37 år	38 år	39 år	40 + år	Gjsntt -alder	Sum
Politifag	1999-00	17,6	23,6	27,1	13,6	7,0	3,8	2,3	1,0	1,3	1,3	0,8	-	-	-	-	-	-	-	25,2	398
	2003-04	14,4	19,3	23,8	14,4	9,9	5,9	2,5	3,5	-	2,0	1,5	-	-	-	-	-	-	-	25,9	202
	2006-07	13,6	16,5	18,9	18,5	9,9	4,5	4,5	3,3	3,3	1,6	-	1,6	1,2	-	-	-	-	-	26,3	243
Sykepleiefag	1999-00	31,8	11,9	12,6	6,5	4,1	3,6	3,1	2,8	2,3	2,3	1,9	1,9	1,7	1,6	1,2	1,1	1,3	8,2	27,5	3257
	2003-04	35,2	8,1	7,3	5,2	3,9	2,9	3,2	2,8	2,4	2,0	1,7	2,5	2,0	2,2	2,2	2,1	1,6	12,7	28,7	3543
	2006-07	35,9	8,6	6,8	5,5	3,6	3,6	3,0	2,2	2,4	2,1	2,0	1,5	2,2	1,4	2,1	1,6	1,9	13,7	28,7	3754
Allmennlærer-utdanninger	1999-00	29,0	17,3	15,0	10,6	6,4	3,1	2,3	2,1	2,0	0,9	0,8	1,1	1,1	0,9	0,4	0,7	0,5	6,1	26,6	2085
	2003-04	21,3	13,7	10,5	7,5	5,5	4,4	3,9	2,9	2,6	2,1	2,0	2,1	1,8	2,2	1,7	2,4	1,8	11,8	29,1	1942
	2006-07	23,7	14,4	10,4	7,0	6,3	4,1	1,9	2,0	3,2	1,8	1,8	2,1	1,2	2,2	2,4	1,4	1,9	12,0	28,8	1765

2.3.3 Kandidatundersøkelsen; høyere grads kandidater, allmennlærere og sykepleiere

I dette avsnittet skal vi med utgangspunkt i Kandidatundersøkelsen se på alderen til høyere grads kandidater og til to grupper med utdanning på lavere nivå, nemlig allmennlærere og sykepleiere. Tallene vi presenterer for høyere grads kandidater i tabellene 2.6 og 2.7 gjelder vårkullene 1999, 2003 og 2007. Siden dataene fra Kandidatundersøkelsene kun omfatter vårkullet og bare omfatter de som besvarte spørreskjemaet, kan det være mindre uoverensstemmelser mellom de ulike datakildene (svarprosenten var 75 prosent i 1999, 72 prosent i 2003 og 61 prosent i 2007). Mens undersøkelsene i 1999 og 2003 omfattet alle høyere grads kandidater som ble uteksaminert i vårsemesteret, ble bare et utvalg av høyere grads kandidater som avsluttet utdanningen våren 2007 undersøkt. Dette (utvalgsundersøkelse kombinert med en lavere svarprosent i 2007 enn de tidligere årene) fører til at det knytter seg større usikkerhet til 2007-tallene enn for de to andre årene. Som tidligere nevnt, er vårkullet 2007 spesielt siden det var siste frist for å gå opp etter den gamle hovedfagsordningen. Det er nok den viktigste årsaken til økningen i gjennomsnittsalderen i 2007. At økningen fra 2003 til 2007 er noe sterkere i kandidatundersøkelsen enn i Akademikerregisteret, kan ha sammenheng med at vi bare har alderen på kandidatene i vårsemesteret, ikke for hele året.

Tabell 2.6 viser alderfordelingen for høyere grads kandidater i perioden 1999-2007 for detaljerte utdanningsgrupper mens vi i tabell 2.7 viser aldersfordeling for kvinner og menn i samme periode, men for mer aggregerte utdanningsgrupper.

Tabell 2.6 Høyere grads kandidater etter alder. Prosent.

	1999					2003					2007				
	Total	Under 27 år	27 -39 år	40 år og over	Gj.sn.-alder	Total	Under 27 år	27 -39 år	40 år og over	Gj.sn.-alder	Total	Under 27 år	27 -39 år	40 år og over	Gj.sn.-alder
Høyere grad¹	2234	36,3	56,6	7,0	29,2	2170	33,0	57,9	9,0	29,8	3677	29,7	52,5	17,8	32,3
Humanistiske og estetiske fag	365	19,7	67,9	12,3	31,1	371	14,6	69,8	15,6	32,0	745	17,6	60,9	21,5	33,9
Av dette:															
1 Språkutdanninger	135	25,9	61,5	12,6	30,6	91	22,0	59,3	18,7	32,3	141	26,2	52,5	21,3	33,6
2 Litteratur- og bibliotekutdanninger	21					20					57	10,5	75,4	14,0	32,8
3 Historisk-filosofiske utdanninger	109	13,8	72,5	13,8	32,2	131	6,9	77,9	15,3	32,4	298	13,4	64,4	22,1	34,4
4 Religionsutdanninger	65	23,1	67,7	9,2	30,1	47	10,6	72,3	17,0	32,1	93	12,9	54,8	32,3	36,3
5 Musikk, dans og drama	33	15,2	63,6	21,2	32,9	48	20,8	66,7	12,5	30,9	88	26,1	59,1	14,8	32,0
6 Bildende kunst og kunsthåndverk	:	:	:	:	:	30	13,3	63,3	23,3	34,4	64	20,3	62,5	17,2	32,1
Lærerutdanninger og utdanninger i pedagogikk	87	10,3	54,0	35,6	37,1	124	5,6	51,6	42,7	38,6	319	1,3	46,4	42,3	39,0
Samfunnsfag	365	9,9	84,1	6,0	30,4	403	11,4	81,1	7,4	30,4	697	16,8	68,4	14,8	32,6
Av dette:															
14 Statsvitenskapelige fag	86	8,1	90,7	1,2	29,3	98	10,2	80,6	9,2	30,8	182	18,7	68,1	13,2	32,5
15 Sosiologiske fag	67	9,0	80,6	10,4	31,7	68	7,4	83,8	8,8	30,8	84	17,9	57,1	25,0	34,5
16 Samfunnsgeografiske fag	33	24,2	75,8	0,0	28,4	29	6,9	89,7	3,4	30,2	37	29,7	56,8	13,5	32,0
17 Samfunnsøkonomiske fag	32	28,1	68,8	3,1	28,5	48	25,0	68,8	6,3	28,8	50	34,0	64,0	2,0	28,1
18 Medie- og informasjonsfag	25					30	16,7	80,0	3,3	29,2	74	20,3	64,9	14,9	32,1
19 Psykologiske fag	77	2,6	89,6	7,8	31,4	90	12,2	83,3	4,4	30,1	135	11,9	82,2	5,9	31,1
20 Sosialantropologiske fag	45	4,4	86,7	8,9	31,9	40	2,5	82,5	15,0	32,3	119	5,9	73,9	20,2	34,5
Juridiske fag	385	26,2	70,1	3,6	28,8	243	30,5	65,8	3,7	28,7	259	36,7	53,7	9,7	29,6
Økonomisk-administrative fag	26					48	37,5	56,3	6,3	30,6	307	48,5	38,5	12,9	29,9

Tabell 2.6 forts.

	1999					2003					2007				
	Total	Under 27 år	27 -39 år	40 år og over	Gj.sn.-alder	Total	Under 27 år	27 -39 år	40 år og over	Gj.sn.-alder	Total	Under 27 år	27 -39 år	40 år og over	Gj.sn.-alder
Naturvitensk. og tekniske fag	730	62,9	35,6	1,5	28,8	731	55,5	42,8	1,6	27,2	903	51,3	43,4	5,3	28,4
Av dette:															
28 Biologiske fag	138	53,6	44,9	1,4	27,1	136	36,8	59,6	3,7	28,5	181	39,8	53,0	7,2	29,6
29 Fysiske og kjemiske fag	144	59,0	41,0	0,0	26,9	132	60,6	39,4	0,0	26,7	100	53,0	46,0	1,0	27,7
30 Matematikk og statistikk	30	83,3	10,0	6,7	27,0	21					36	63,9	30,6	5,6	27,6
31 Informasjons- og datateknologi	62	61,3	35,5	3,2	27,0	118	57,6	39,0	3,4	27,3	186	47,8	42,5	9,7	29,1
32 Utdanninger i elektrofag, mekaniske fag og maskinfag	111	67,6	31,5	0,9	26,4	124	58,9	41,1	0,0	26,8	164	68,3	31,7	0,0	26,5
33 Geofag	37	54,1	40,5	5,4	28,1	37	54,1	43,2	2,7	27,9	70	51,4	45,7	2,9	28,5
34 Bygg- og anleggsgfag	87	62,1	36,8	1,1	27,0	86	55,8	43,0	1,2	27,1	111	48,6	45,0	6,3	28,1
36 Naturvitenskapelige fag, håndverksfag og tekniske fag, andre	98	68,4	30,6	1,0	26,4	65	70,8	29,2	0,0	26,1	44	50,0	40,9	9,1	29,5
Helse, sosial og idrettsfag	146	30,1	49,3	20,5	31,7	172	36,0	45,9	18,0	31,3	371	18,9	42,9	38,3	37,2
Av dette:															
37 Pleie- og omsorgsfag	27					20					70	0,0	21,4	78,6	45,3
38 Sosialfag	3					10					45	2,2	15,6	82,2	48,3
40 Tannhelsefag	66	37,9	62,1	0,0	27,1	44	65,9	34,1	0,0	26,3	57	50,9	49,1	0,0	26,7
43 Veterinærfag	17					32	25,0	75,0	0,0	28,8	18				
44 Idrettsfag	2					28					67	11,9	68,7	19,4	34,6
45 Helse-, sosial- og idrettsfag, andre	10					16					74	16,2	47,3	36,5	37,7
Primærnæringsfag	130	63,1	33,8	3,1	26,6	61	68,9	31,1	0,0	26,6	53	32,1	67,9	0,0	29,1

¹ Inklusive noen kandidater i samferdsel – og sikkerhetsfag. : Var ikke med i undersøkelsen

Tabell 2.7 Høyere grads kandidater etter alder og kjønn. Prosent. Standardavvik i parentes.

	1999				2003				2007			
	Antall	I alt	Menn	Kvinner	Antall	I alt	Menn	Kvinner	Antall	I alt	Menn	Kvinner
Høyere grad i alt	2234	29,2	28,3	29,9	2170	29,8	28,9	30,6	3677	32,3	31,4	33,0
		(5,85)	(4,74)	(6,62)		(6,65)	(5,76)	(7,23)		(8,70)	(8,19)	(8,98)
Humanistiske fag	365	31,1	30,6	31,4	371	32,0	31,4	32,4	746	33,9	33,1	34,4
		(7,17)	(6,76)	(7,41)		(8,35)	(8,97)	(7,98)		(8,90)	(8,32)	(9,16)
Lærerutdanninger og utdanninger i pedagogiske fag	87	37,1	39,9	36,4	124	38,6	37,8	38,7	318	39,0	44,0	38,1
		(10,27)	(9,61)	(10,37)		(10,15)	(10,58)	(10,11)		(10,37)	(11,91)	(9,80)
Samfunnsfag	365	30,4	29,8	30,8	403	30,4	30,5	30,4	697	32,6	33,2	32,3
		(4,92)	(3,70)	(5,44)		(5,27)	(5,47)	(5,17)		(7,54)	(8,51)	(6,90)
Juridiske fag	385	28,8	28,9	28,7	243	28,7	28,7	28,7	260	29,6	29,8	29,4
		(4,21)	(4,21)	(4,22)		(4,56)	(4,43)	(4,68)		(6,98)	(7,26)	(6,78)
Økonomisk administrative fag	26	27,3	27,5	26,6	48	30,6	31,1	28,8	310	29,9	30,1	29,6
		(1,71)	(1,61)	(1,90)		(6,93)	(7,36)	(4,83)		(7,66)	(7,17)	(8,33)
Naturvitenskapelige og tekniske fag	730	26,8	26,9	26,7	731	27,2	27,4	27,0	903	28,4	28,8	27,9
		(3,31)	(3,35)	(3,24)		(3,50)	(3,44)	(3,60)		(5,52)	(5,83)	(5,00)
Helse-, sosial- og idrettsfag	146	31,7	27,8	33,1	172	31,3	29,4	32,2	371	37,2	36,1	37,5
		(8,39)	(4,76)	(8,97)		(8,17)	(6,02)	(8,88)		(10,66)	(10,06)	(10,83)
Primærnæringsfag	130	26,6	27,1	25,9	61	26,6	27,7	25,7	53	29,1	28,9	29,4
		(3,32)	(3,66)	(2,68)		(2,82)	(3,60)	(1,60)		(3,66)	(3,61)	(3,79)

Tabell 2.7 viser at kvinnelige kandidater gjennomsnittlig er 1,5 år eldre enn mennene i perioden 1999-2007 og har en større spredning i alder (større standardavvik). Dette viser at kvinnene utgjør en mye mer heterogen gruppe aldersmessig sett enn menn. Den høyere gjennomsnittsalderen blant kvinner kan bare i begrenset utstrekning forklares ved at kvinner systematisk er eldre enn menn innenfor de enkelte utdanningsgruppene. Det var bare innenfor humanistiske fag og helse-, sosial- og idrettsfag at kvinner systematisk hadde noe høyere gjennomsnittsalder. En vesentlig årsak til aldersforskjellen er at kvinner er overrepresentert i utdanninger hvor gjennomsnittsalderen generelt er høy både for kvinner og menn. At kvinner generelt er noe eldre enn menn ved studieslutt, kan imidlertid ha negative konsekvenser i forhold deres pensjoner ved at de vil ha færre gjenværende yrkesaktive år. Hvor store de negative konsekvensene er, vil blant annet avhenge av i hvilken grad de har vært yrkesaktive før de avsluttet utdanningen. Tabellen viser for øvrig at spredningen i alder i perioden 1999-2007 har økt både for kvinner og menn.

Tabellene 2.8 til 2.11 viser aldersfordeling og gjennomsnittsalder for allmennlærere og sykepleiere.⁴ I tabell 2.8 og 2.9 vises aldersfordeling og gjennomsnittsalder etter kjønn blant nyutdannede allmennlærere for årene 1999, 2001 og 2003.⁵

Tabell 2.8 Aldersfordeling blant nyutdannede allmennlærere. Prosent.

År	Total	Under 27 år	27 -39 år	40 år og over	Gjennomsnittsalder
1999	1063	64,9	28,2	6,9	27,6
2001	895	61,5	31,5	7,0	27,7
2003	863	53,8	33,4	12,9	29,4

Av tabell 2.8 ser vi at gjennomsnittsalderen for nyutdannede allmennlærere har steget fra 27,6 til 29,4 i perioden 1999-2003. Dette er nonelunde i tråd med tallene fra SSB i tabell 2.4.

Tabell 2.9 viser nyutdannedes gjennomsnittsalder etter kjønn.

⁴ Disse gruppene inngår ikke vanligvis i Kandidatundersøkelsene, kun i enkelte år.

⁵ I samtlige undersøkelser var det bare et utvalg av de ferdige kandidatene som ble undersøkt. Svarprosenten varierte mellom 58 og 66 prosent.

Tabell 2.9 Nyutdannede allmennlærere etter gjennomsnittsalder og kjønn. Standardavvik i parentes.

År	1999	2001	2003
I alt	27,6 (5,662)	27,7 (5,772)	29,4 (6,970)
Menn	28,0 (5,254)	28,1 (5,085)	28,3 (5,246)
Kvinner	27,4 (5,808)	27,6 (6,023)	29,7 (7,380)
Antall	1063	895	863

Tabell 2.9 tyder ikke på at det er systematiske forskjeller i kvinnelige og mannlige allmennlæreres gjennomsnittsalder. Imidlertid skiller også de kvinnelige allmennlærerne seg ut med en større spredning i alder enn de mannlige.

For sykepleiere har vi bare tall for 2000 da et utvalg av sykepleierne var med i Kandidatundersøkelsen. Undersøkelsen 2000 har en litt spesiell design, idet halvparten av de som ble uteksaminert våren 2000 seinere er blitt fulgt opp med nye spørreskjemaundersøkelser i 2004 og 2008, spørreskjema utvalget. Den andre halvparten er blitt fulgt opp ved koplinger mot flere av SSBs registre, registerutvalget. Da vi seinere i rapporten skal presentere tall som bare gjelder spørreskjema utvalget, viser vi i tabell 2.10 også aldersfordelingen for de som besvarte spørreskjemaet i spørreskjema utvalget.⁶

Tabell 2.10 Aldersfordeling blant nyutdannede sykepleiere. Prosent.

Alder	Prosent				
	Total	Under 27 år	27 -39 år	40 år og over	Gjennomsnittsalder
Total	1650	60,4	29,4	10,2	28,3
Spørreskjema utvalg	827	62,3	27,4	10,3	28,2

Tabellen viser at gjennomsnittsalderen til sykepleierne er en tanke høyere enn SSBs gjennomsnittsalder for sykepleiere utdannet i 1999-2000 i tabell 2.4. Det er imidlertid så godt som ingen aldersforskjell mellom spørreskjema utvalget og totalutvalget (28,3 år). Sykepleiernes gjennomsnittsalder i 2000 var litt høyere enn allmennlærernes i 1999 og 2001.

Tabell 2.11 viser at det er ingen vesentlige kjønnsforskjeller i gjennomsnittsalder. Imidlertid er det også blant sykepleierne en større spredning i alder blant kvinnene enn mennene.

⁶ Svarprosenten for var 62 prosent i 2000-undersøkelsen og 40 prosent i 2004-undersøkelsen.

Tabell 2.11 Sykepleiere etter gjennomsnittsalder og kjønn. Standardavvik i parentes.

	Total	Prosent		
		I alt	Menn	Kvinner
Total	1650	28,3	28,6	28,2
		(6,975)	(5,410)	(7,113)

2.4 Oppsummering

Vi har i dette kapitlet sett på enkelte forhold som har betydning for at personer med en høyere utdanning skal kunne oppnå full tilleggspensjon. Vårt utgangspunkt har vært følgende: Dersom man forutsetter at en person går av med pensjon ved fylte 67 år, må man senest ha fullført utdanningen ved fylte 27 år og jobbet heltid i til sammen 40 år. Vår gjennomgang viser at medianalderen blant høyere grads kandidater var 27 år i perioden mellom 1991 og 2006. Det vil si at halvparten av kandidatene var 27 år eller eldre da de fullførte utdanningen. Gjennomsnittsalderen for de som fullfører en høyere grads utdanning, har økt litt i perioden og var 29,8 i 2006. I 2007 var den enda litt høyere, noe som har sammenheng med avviklingen av hovedfagsordningen. I 2007 hadde medianalderen blant høyere grads kandidater steget til 28 år.

Det er ikke bare høyere grads kandidater som har en høy gjennomsnittsalder, også kandidater fra allmennlærerutdanning og sykepleierutdanning hadde en gjennomsnittsalder på rundt 29 år i 2006-07. Kandidater fra politifag hadde imidlertid en litt lavere gjennomsnittsalder på 26,3 år i 2006-07. Den høye gjennomsnittsalderen har sammenheng med sen studiestart for en del personer (jf figur 2.2). Sen studiestart kan i noen grad forklares av at det periodevis har vært vanskelig å komme inn i høyere utdanning og at mange studenter har vært usikre på sine valg, og dessuten at de ønsker å gjøre noe annet etter 12-13 års sammenhengende skolegang. Et periodevis godt arbeidsmarked har ført til at lønnet arbeid har vært et attraktivt alternativ til videre utdanning for enkelte. Muligheten for å bli tatt opp til de aktuelle studiene på basis av realkompetanse, bidrar sannsynligvis også til å heve gjennomsnittsalderen. Det er imidlertid tegn som peker i retning av en litt tidligere studiestart, noe som på sikt kan føre til at kandidatenes gjennomsnittsalder går ned. Tallene vi har for utdanningstart er imidlertid ikke helt ferske og det hadde vært ønskelig med noe nyere tall for å se om denne tendensen opprettholdes.

Kvinnene utgjør aldersmessig en mye mer heterogen gruppe enn menn. De har høyere gjennomsnittsalder og større spredning i alder. At kvinner generelt er noe eldre enn menn ved studieslutt, kan imidlertid ha negative konsekvenser i forhold deres pensjoner ved at de vil ha færre gjenværende yrkesaktive år. Hvor store de negative konsekvensene er, vil blant annet avhenge av i hvilken grad de har vært yrkesaktive før de avsluttet utdanningen.

Hvor god pensjon den enkelte får, vil være avhengig av yrkesaktiviteten både før, under og etter fullført utdanning og ikke minst hvilken lønnsinntekt vedkommende har hatt i løpet av sitt yrkesaktive liv. Mange vil ha noe yrkeserfaring før de avsluttet sin utdanning, men for de fleste nyutdannede, er det utvilsomt karrieren etter endt utdanning som har størst betydning for deres fremtidige pensjoner. Her vil stabil høy yrkesaktivitet på heltid være avgjørende for å oppnå full opptjening. Ufrivillig deltidsarbeid som er utbredt i enkelte yrker (for eksempel sykepleieryrket), kan vanskeliggjøre dette dersom det er en permanent tilpasning. Å undersøke sysselsettingsmønstre, deriblant omfang av ufrivillig deltidsarbeid, i ulike yrkesgrupper krever flere og mer utdypende typer analyser. Med hensyn til den avgjørende betydning slike forhold kan ha for den enkelte, ikke minst for opptjening av pensjonspoeng, er dette et felt det vil være av stor interesse å gå nærmere inn i. Dette gjør vi i neste kapittel.

3 Sysselsettingsmønstre og yrkesaktivitet

3.1 Innledning

Mens forrige kapittel tok sikte på å illustrere et "livsløp" fra avsluttet videregående opplæring, inn i og gjennom høyere utdanning og ut i arbeidslivet, vil vi i dette kapitlet konsentrere oss om hva som foregår i løpet av yrkeslivet. Ikke alle er yrkesaktive på heltid gjennom hele yrkeskarieren etter avsluttet utdanning, noe som også påvirker mulighetene for opptjening av pensjonspoeng. Samtidig finnes det grupper som har opparbeidet betydelig relevant arbeidserfaring allerede før de har påbegynt sin formelle utdanning.

I dette kapitlet vil vi derfor se nærmere på sysselsettingsmønstre og yrkesaktivitet for utvalgte utdannings- og yrkesgrupper. Første del av kapitlet vil omhandle yrkeserfaring før de påbegynner utdanningen, samt under utdanningen. Deretter går vi over til å se på forholdet mellom heltids- og deltidsarbeid. Her sammenlignes andeler heltidsansatte og deltidsansatte i ulike yrker. I tillegg vil vi undersøke kombinasjoner og variasjoner i omfang av heltids- og deltidsarbeid over yrkesløpet for utvalgte yrkesgrupper. Det vil være aktuelt å skille mellom kjønn for å avdekke forskjell i sysselsettingsmønstre og yrkesaktivitet mellom kvinner og menn innen ulike yrkesgrupper. Tredje del av kapitlet omhandler omfanget av undersysselsetting i ulike yrkesgrupper.

3.1.1 Datakilder

Analysene vil basere seg på følgende datakilder:

- NIFU STEPs Kandidatundersøkelser gir informasjon om yrkeserfaring før og under utdanning for noen utvalgte grupper av kandidater.
- Statistisk sentralbyrås Sysselsettingsregister (finnes ved NIFU STEP) gir informasjon om sysselsettingsmønstre og yrkesaktivitet for utvalgte yrkesgrupper. Registeret inneholder informasjon om yrkesaktivitet og inntekt for samtlige personer i Norge i arbeidsfør alder. Registeret inneholder også utdanningsopplysninger på meget detaljert nivå, slik at det sammen med AKU vil gi utfyllende informasjon om yrkesaktivitet i bestemte utdannings- og yrkesgrupper.
- Arbeidskraftundersøkelsen (AKU) fra Statistisk sentralbyrå (SSB). AKU gir opplysninger om undersysselsetting og kan dermed gi informasjon om uutnyttede arbeidskraftressurser innenfor ulike yrkesgrupper. AKU gir også opplysninger om viktige bakgrunnsvariabler som utdanningsnivå, yrke og alder. Gjennom yrkesopplysninger kan vi identifisere de som praktiserer yrket (dvs. jobber i sykepleierstillinger, lærerstillinger etc.).

3.2 Yrkeserfaring før og under utdanning

Vi har til nå konsentrert oss om alder ved fullført utdanning, som et utgangspunkt til å si noe om hvor mange år man kan forvente å være yrkesaktiv, og dermed opptjene pensjonspoeng. Utgangspunktet er basert på en modell (illustrert i figur 2.1) der individene først tar utdanning (gjørne grunnskole, videregående opplæring og dermed høyere utdanning i et mer eller mindre sammenhengende løp), og deretter er yrkesaktiv fram til man går av med pensjon. Som tidligere nevnt, er denne type “idealmødel” eller strømlinjeformede livsløp selvsagt en svært forenklet – og ofte uriktig – framstilling av individenes forhold til og kontakt med både utdanningssystemet og yrkeslivet. I stedet for et slikt “kronologisk” livsløp, der man først tar utdanning og deretter er yrkesaktiv, er det kanskje vel så vanlig å ha et mer “pendelforhold” mellom utdanning og yrke i løpet av livet. Selv om vi har sett at gjennomsnittlig alder ved fullført utdanning er relativt høy for mange grupper, betyr altså ikke dette nødvendigvis at dette er grupper uten tidligere yrkeserfaring. For å danne oss et bilde av omfanget av yrkeserfaring for ulike grupper av kandidater, vil vi bruke data fra Kandidatundersøkelsene til å undersøke omfanget av arbeidserfaring for ulike grupper av kandidater. Vi skiller mellom det å ha arbeidserfaring før utdanningen, under utdanningen, og som årsak til avbrudd i utdanningen. Vi skal også skille mellom arbeidserfaring generelt og relevant arbeidserfaring, dvs. arbeidserfaring som er relevant for utdanningen. Vi starter med å se på omfanget av arbeid generelt.

3.2.1 Omfang av yrkeserfaring

I Kandidatundersøkelsen spør vi om arbeidserfaring før avsluttet utdanning. Kandidatene blir bedt om å besvare følgende spørsmål: “Har du i tidsperioden etter fylte 18 år og fram til du avsluttet din utdanning våren 2007, hatt inntektsgivende arbeid? (Regn ikke med feriejobber og/eller jobber som varte mindre enn 3 måneder i sammenheng eller arbeid som var nødvendig praksis i forbindelse med studiet).” Dernest følger et oppfølgingsspørsmål: “Når hadde du dette arbeidet” med svaralternativene “Før utdanningen ble påbegynt”, “Ved siden av utdanningen” og “Som avbrudd i studiene”.

Tabell 3.1 viser hvordan *høyere grads kandidater* besvarte dette spørsmålet i 1999, 2003 og 2007. Vi ser at en stadig høyere andel av de ferdige kandidatene har arbeidserfaring før avsluttet høyere grad. I perioden 1999 til 2007 økte andelen fra 66 prosent i 1999 til 83 prosent i 2007. Dette viser nyutdannede ikke står helt uten arbeidserfaring når de avslutter utdanningen. Vi kjenner dessverre ikke omfanget av arbeidet, men som tabell 3.1 viser, er det arbeid ved siden av studiene den dominerende arbeidserfaringen. Dette dreier seg ofte om dårlig betalte ukvalifiserte deltidsjobber, men det er også en del som har relevant arbeid med rimelig god lønn ved siden av studiene. I 2007 oppga i underkant av 70 prosent av kandidatene at de hadde slik erfaring mot i underkant av 50 prosent i 1999. Den sterke økningen i andelen med arbeidserfaring fra før studiene ble påbegynt og som har hatt avbrekk i studiene for å arbeide fra 2003 til 2007, har trolig sammenheng med mange godt voksne

med til dels betydelig yrkeserfaring benyttet siste sjanse til å avlegge hovedfagseksamen. Ellers har nok også det gode arbeidsmarkedet spilt en rolle de siste årene.

Tabell 3.1 viser at det blant høyere grads kandidater er forskjeller mellom ulike faggrupper i andelen som har yrkeserfaring. Kandidater med en teknisk-naturvitenskapelig utdanning har sammen med kandidater i primærnæringsfag gjennomgående lavest andel med yrkeserfaring før avsluttet utdanning. I den andre enden finner kandidater med lærerutdanning og utdanning i pedagogikk med den høyeste andelen med yrkeserfaring før avsluttet utdanning. Det er interessant at kandidater med en teknisk-naturvitenskapelig utdanning og kandidater i primærnæringsfag gjennomgående også hadde lavest gjennomsnittsalder mens kandidater med lærerutdanning og utdanning i pedagogikk hadde den høyeste gjennomsnittsalderen (jf. tabellene 2.6 og 2.7).

Tabell 3.2 viser i hvilken grad kvinner og menn hadde de ulike typene arbeidsmarkedserfaring. Vi ser at kvinner i noe større grad enn menn har arbeidserfaring før avsluttet utdanning i alle årene. Dette er et rimelig resultat, sett i forhold til at kvinner gjennomsnittlig er noe eldre enn mennene. Den høyere andelen kvinner med arbeidserfaring gjelder både arbeid før, under og som avbrudd i studiene. I likhet med alder, finner vi også for andelen med arbeidserfaring relativt små systematiske kjønnsforskjeller innenfor de enkelte utdanningsgruppene i perioden 1999-2007. En viktig årsak til forskjellene i andelen med yrkeserfaring må tilskrives menns og kvinners ulike fordeling på utdanningsgrupper. Andelen med arbeidserfaring før avsluttet utdanning er høyest innenfor pedagogiske fag og helse-, sosial og idrettsfag. Disse gruppene har også de høyeste andelen med arbeidserfaring før påbegynt utdanning og har kandidater med høyest gjennomsnittsalder. Derved kan det se ut til at den noe kortere perioden etter endt utdanning og fram til pensjonsalder, i en viss utstrekning kompenseres av at kandidatene har arbeidserfaring fra før de avsluttet utdanningen. Hvor omfattende arbeidserfaringen før avsluttet utdanning er og hvor kvalifisert arbeid som ble utført, vil ha betydning for deres framtidige pensjoner.

Tabell 3.1 Nyutdannede høyere grads kandidater etter om de hadde hatt inntektsgivende arbeid før av sluttet utdanning. Prosent.

	1999					2003					2007				
	Totalt	Har hatt arbeid	Før utdanningen	Ved siden av	Som avbrudd	Totalt	Har hatt arbeid	Før utdanningen	Ved siden av	Som avbrudd	Totalt	Har hatt arbeid	Før utdanningen	Ved siden av	Som avbrudd
Høyere grad¹	2234	66,0	33,5	44,7	15,5	2170	75,9	34,5	62,1	21,2	3678	83,0	56,6	69,1	31,6
Humanistiske og estetiske fag	365	76,2	32,3	53,7	21,9	371	86,8	30,7	70,9	29,6	746	88,9	60,6	73,7	40,5
Av dette:															
1 Språkutdanninger	135	72,6	23,7	57,0	17,8	91	84,6	24,2	69,2	31,9	141	84,4	55,3	72,3	43,3
2 Litteratur- og bibliotek-utdanninger	21					20					57	93,0	57,9	75,4	35,1
3 Historisk-filosofiske utdanninger	109	80,7	40,4	50,5	26,6	131	81,7	29,0	71,0	26,7	298	89,3	61,4	74,2	46,3
4 Religionsutdanninger	65	83,1	40,0	55,4	26,2	47	91,5	27,7	70,2	36,2	93	93,5	64,5	75,3	36,6
5 Musikk, dans og drama	33	78,8	36,4	54,5	24,2	48	95,8	43,8	81,3	31,3	88	90,9	58,0	81,8	43,2
6 Bildende kunst og kunsthåndverk	:	:	:	:	:	30	90,0	40,0	56,7	23,3	64	84,4	68,8	60,9	17,2
Lærerutdanninger og utdanninger i pedagogikk	87	93,1	56,3	70,1	33,3	124	95,2	59,7	81,5	38,7	318	95,1	76,4	81,2	40,3
Samfunnsfag	365	80,8	36,4	59,7	24,4	403	88,1	37,0	75,4	28,5	697	90,0	55,2	78,5	45,1
Av dette:															
14 Statsvitenskapelige fag	86	82,6	32,6	64,0	29,1	98	89,8	30,6	80,6	29,6	182	91,8	48,4	80,2	48,4
15 Sosiologiske fag	67	83,6	35,8	65,7	20,9	68	92,6	42,6	79,4	32,4	84	91,7	56,0	83,3	53,6
16 Samfunnsgeografiske fag	33	57,6	33,3	27,3	12,1	29					37	91,9	70,3	78,4	40,5
17 Samfunnsøkonomiske fag	32	56,3	9,4	37,5	12,5	48	75,0	22,9	52,1	20,8	50	78,0	46,0	68,0	16,0
18 Medie- og informasjonsfag	25	84,0	24,0	76,0	8,0	30	90,0	30,0	70,0	40,0	74	91,9	63,5	82,4	47,3
19 Psykologiske fag	77	90,9	53,2	64,9	36,4	90	86,7	45,6	74,4	20,0	135	83,7	54,8	68,1	25,9
20 Sosialantropologiske fag	45	88,9	44,4	64,4	26,7	40	92,5	42,5	87,5	37,5	118	96,6	59,3	87,3	68,6
Juridiske fag	385	69,1	36,6	52,7	9,9	243	78,6	33,7	72,0	15,6	260	86,2	56,2	70,8	15,4

¹ Inklusive noen kandidater i samferdsel – og sikkerhetsfag. : Var ikke med i undersøkelsen

Tabell 3.1 forts.

	1999					2003					2007				
	Totalt	Har hatt arbeid	Før utdanningen	Ved siden av	Som avbrudd	Totalt	Har hatt arbeid	Har hatt arbeid	Før utdanningen	Ved siden av	Totalt	Har hatt arbeid	Før utdanningen	Ved siden av	Som avbrudd
Økonomiske og administrative fag	26					48	66,7	45,8	50,0	16,7	310	72,6	48,7	59,0	17,4
Naturvitenskapelige fag, håndverksfag og tekniske fag	730	51,4	25,6	31,2	9,5	731	61,4	28,0	46,2	14,4	903	68,9	42,6	53,5	20,8
Av dette:															
28 Biologiske fag	138	58,7	30,4	42,0	13,0	136	72,8	27,9	62,5	20,6	181	83,4	58,6	69,6	26,0
29 Fysiske og kjemiske fag	144	47,9	21,5	29,2	9,0	132	55,3	24,2	41,7	13,6	100	72,0	41,0	52,0	18,0
30 Matematikk og statistikk	30	43,3	6,7	43,3	6,7	21					36	66,7	36,1	58,3	8,3
31 Informasjons- og datateknologi	62	61,3	16,1	53,2	4,8	118	74,6	28,0	61,0	10,2	187	77,0	41,2	64,2	28,3
32 Utdanninger i elektrofag, mekaniske fag og maskinfag	111	48,6	28,8	19,8	10,8	124	45,2	25,8	29,0	12,9	163	52,1	35,6	38,0	10,4
33 Geofag	37	59,5	18,9	45,9	10,8	37	78,4	29,7	67,6	10,8	70	68,6	38,6	57,1	12,9
34 Bygg- og anleggsgfag	87	52,9	40,2	21,8	6,9	86	60,5	36,0	33,7	15,1	112	58,0	35,1	32,4	27,7
36 Naturvitenskapelige fag, håndverksfag og tekniske fag, andre	98	49,0	25,5	24,5	10,2	65	55,4	35,4	35,4	12,3	44	52,3	38,6	40,9	18,2
Helse-, sosial- og idrettsfag	146	66,4	46,6	43,8	15,1	172	79,7	43,6	66,3	16,3	371	88,9	73,9	78,2	32,6
Av dette:															
37 Pleie- og omsorgsfag	27					20					70	100,0	92,9	94,3	40,0
38 Sosialfag	3					10					45	100,0	93,3	88,9	40,0
40 Tannhelsefag	66	50,0	36,4	22,7	6,1	44	65,9	22,7	59,1	2,3	57	68,4	50,9	50,9	3,5
43 Veterinærfag	17					32	75,0	56,3	50,0	3,1	18	66,7	55,6	61,1	5,6
44 Idrettsfag	2					28					67	92,5	62,7	82,1	59,7
45 Helse-, sosial- og idrettsfag, andre	10					16					74	94,6	79,7	83,8	33,8
Primærnæringsfag	130	52,3	35,4	17,7	10,8	61	50,8	34,4	29,5	11,5	53	75,5	62,3	60,4	18,9

¹ Inklusive noen kandidater i samferdsel – og sikkerhetsfag. : Var ikke med i undersøkelsen

Tabell 3.2 Andelen av kandidatene som hadde hatt ulike typer arbeidsmarkedserfaring før avsluttet utdanning etter kjønn.

	1999					2003					2007				
	Totalt	Har hatt arbeid	Før utdanningen	Ved siden av	Som avbrudd	Totalt	Har hatt arbeid	Før utdanningen	Ved siden av	Som avbrudd	Totalt	Har hatt arbeid	Før utdanningen	Ved siden av	Som avbrudd
I alt															
Høyere grad, i alt	2234	66,0	33,5	44,7	15,5	2170	75,9	34,5	62,1	21,2	3678	82,9	56,6	69,0	31,6
Humanistiske og estetiske fag	365	76,2	32,3	53,7	21,9	371	86,8	30,7	70,9	29,6	746	88,9	60,6	73,7	40,5
Lærerutdanninger og utdanninger i pedagogikk	87	93,1	56,3	70,1	33,3	124	95,2	59,7	81,5	38,7	318	95,9	76,4	81,2	40,3
Samfunnsfag	365	80,8	36,4	59,7	24,4	403	88,1	37,0	75,4	28,5	697	90,0	55,2	78,5	45,1
Juridiske fag	385	69,1	36,6	52,7	9,9	243	78,6	33,7	72,0	15,6	260	86,2	56,2	70,8	15,4
Økonomisk-administrative fag	26	57,7	26,9	23,1	19,2	48	66,7	45,8	50,0	16,7	310	72,6	48,7	59,0	17,4
Naturvitenskapelige fag, håndverksfag og tekniske fag	730	51,4	25,6	31,2	9,5	731	61,4	28,0	46,2	14,4	904	68,7	42,6	53,5	20,8
Helse-, sosial- og idrettsfag	146	66,4	46,6	43,8	15,1	172	79,7	43,6	66,3	16,3	371	88,9	73,9	78,2	32,6
Primærnæringsfag	130	52,3	35,4	17,7	10,8	61	50,8	34,4	29,5	11,5	53	75,5	62,3	60,4	18,9
Menn															
Høyere grad, i alt	1070	61,4	32,1	40,1	12,6	993	71,9	32,1	58,8	17,4	1500	77,9	49,6	64,3	27,9
Humanistiske og estetiske fag	138	76,1	31,2	52,9	21,7	134	86,6	27,6	72,4	22,4	247	85,8	53,8	72,1	41,3
Lærerutdanninger og utdanninger i pedagogikk	16	100,0	75,0	87,5	31,3	20	100,0	45,0	75,0	40,0	50	100,0	78,0	86,0	46,0
Samfunnsfag	129	81,4	31,8	63,6	24,0	134	87,3	40,3	74,6	25,4	257	89,9	52,0	80,1	37,5
Juridiske fag	196	66,8	39,8	51,5	6,1	107	80,4	35,5	76,6	11,2	105	82,1	51,9	64,2	16,0
Økonomisk-administrative fag	19	52,6	26,3	15,8	21,1	38	68,4	47,4	55,3	15,8	181	72,4	46,4	58,6	18,2
Naturvitenskapelige fag, håndverksfag og tekniske fag	460	50,2	26,5	28,5	9,6	465	60,4	27,7	45,6	15,5	532	66,4	41,1	52,3	19,7
Helse-, sosial- og idrettsfag	38	50,0	34,2	28,9	5,3	55	81,8	36,4	74,5	12,7	84	88,1	65,5	77,4	40,5
Primærnæringsfag	74	54,1	39,2	18,9	9,5	27	48,1	33,3	29,6	11,1	31	71,0	58,1	48,4	16,1

Tabell 3.2 forts.

	1999					2003					2007				
	Totalt	Har hatt arbeid	Før utdanningen	Ved siden av	Som avbrudd	Totalt	Har hatt arbeid	Før utdanningen	Ved siden av	Som avbrudd	Totalt	Har hatt arbeid	Før utdanningen	Ved siden av	Som avbrudd
<i>Kvinner</i>															
Høyere grad, i alt	1164	70,3	34,9	49,0	18,1	1177	79,4	36,5	64,8	24,5	2147	86,6	61,6	72,4	34,2
Humanistiske og estetiske fag	227	76,2	33,0	54,2	22,0	237	86,9	32,5	70,0	33,8	495	90,5	64,4	74,5	40,5
Lærerutdanninger og utdanninger i pedagogikk	71	91,5	52,1	66,2	33,8	104	94,2	62,5	82,7	38,5	268	95,1	76,1	80,2	39,2
Samfunnsfag	236	80,5	39,0	57,6	24,6	269	88,5	35,3	75,8	30,1	436	89,9	57,2	77,5	49,7
Juridiske fag	189	71,4	33,3	54,0	13,8	136	77,2	32,4	68,4	19,1	149	88,7	59,3	74,7	14,0
Økonomisk-administrative fag	7	71,4	28,6	42,9	14,3	10	60,0	40,0	30,0	20,0	125	72,0	50,4	58,4	15,2
Naturvitenskapelige fag, håndverksfag og tekniske fag	270	53,3	24,1	35,9	9,3	266	63,2	28,6	47,4	12,4	361	72,8	45,3	56,1	22,5
Helse-, sosial- og idrettsfag	108	72,2	50,9	49,1	18,5	117	78,6	47,0	62,4	17,9	285	89,5	76,5	78,6	30,5
Primærnæringsfag	56	50,0	30,4	16,1	12,5	34	52,9	35,3	29,4	11,8	22	81,8	68,2	77,3	22,7

Tabell 3.3 viser i hvilken grad allmennlærerne hadde vært yrkesaktiv før avsluttet utdanning.

Tabell 3.3 Tidligere arbeidserfaring blant nyutdannede allmennlærere. Prosent

	Total	Har hatt arbeid før avsluttet utdanning	Før utdanningen ble påbegynt	Ved siden av utdanningen	Som avbrudd i utdanningen
I alt					
1999	1063	70,2	45,9	35,1	7,2
2001	895	73,8	47,3	39,7	5,9
2003	863	82,3	56,9	59,6	5,2
Menn					
1999	301	71,1	47,2	35,3	3,3
2001	257	76,3	51,6	42,8	5,4
2003	198	82,3	57,9	56,1	10,6
Kvinner					
1999	763	69,9	45,4	34,9	8,7
2001	638	72,7	45,6	38,4	6,0
2003	665	82,3	56,6	60,6	3,6

Tabell 3.3 at andelen med yrkeserfaring før avsluttet utdanning også har økt (fra 70,2 til 82,3 prosent) samtidig som gjennomsnittsalderen en økning i gjennomsnittsalder (jf. tabell 2.9). Spesielt sterk har økning vært i andelen som har yrkeserfaring fra arbeid ved siden av studiene (35,1 til 59,6 prosent). Det har imidlertid også vært en klar økning i andelen med yrkeserfaring før studiene ble påbegynt blant allmennlærerne (45,9 til 56,9 prosent) i motsetning til høyere grads kandidater hvor andelen var noenlunde konstant i perioden 1999-2003. Både i 1999 og 2003 rapporterte en høyere andel av allmennlærerne enn av høyere grads kandidater om yrkesaktivitet før studiene ble påbegynt. Det er ellers interessant å merke seg at andelen med yrkeserfaring som følge av avbrudd i studiene er svært lav (mellom 5 og 7 prosent) og betydelig lavere blant allmennlærere enn for høyere grads kandidater. Dette har nok sammenheng med at allmennlærerutdanningen er en relativt kort utdanning sammenlignet med en høyere grads utdanning. Dessuten er allmennlærerutdanningen betydelig mer strukturert enn mange høyere grads utdanninger, som tradisjonelt har vært nokså løst strukturert.

Tabell 3.4 viser at også sykepleierne utdannet i 2000, hadde en høy andel med yrkeserfaring før avsluttet utdanning.

Tabell 3.4 Arbeidserfaring før avsluttet utdanning blant nyutdannede sykepleiere. Prosent.

	Total	Har hatt arbeid før avsluttet utdanning	Før utdanningen ble påbegynt	Ved siden av utdanningen	Som avbrudd i utdanningen
I alt	1650	78,8	63,8	40,2	1,3
Menn	150	81,3	65,3	42,7	4,0
Kvinner	1500	76,3	63,7	40,0	1,0
Spørreskjemaavgvalg	827	76,8	64,1	38,8	0,4

Tabellen viser at 79 prosent av sykepleierne hadde yrkeserfaring før avsluttet utdanning og 64 prosent hadde yrkeserfaring fra før sykepleierutdanningen ble påbegynt. Begge disse andelenes er høyere enn tilsvarende andeler for allmennlærerne i 1999 og 2001. I likhet med allmennlærerne, er yrkeserfaring som følge av avbrudd i studiene så godt som ikke-eksisterende blant sykepleierne.

En forutsetning for at sykepleierne skal kunne oppnå full opptjening, er at de er i heltidsjobb. I tabell 3.5 studerer vi i hvilken grad sykepleierne var sysselsatte et halvt år og fire og et halvt år etter eksamen og hvorvidt de var undersysselsatte (jobbet ufrivillig deltid). Vi ser at sysselsettingen er høy både et halvt år og fire og et halvt år etter eksamen (henholdsvis 94 og 91 prosent). Noe overraskende er det kanskje at andelen undersysselsatte er så høy som rundt 8 prosent både et halvt år og fire og et halvt år etter eksamen. At undersysselsettingen kan være høy i en overgangsfase, er ikke uvanlig. Mer uvanlig er det at den er like høy etter fire og et halvt år. Dersom undersysselsettingen er et fenomen som er knyttet til ulike overgangsfaser, behøver ikke konsekvensene å bli store for den enkelte. Dersom undersysselsetting derimot er en mer eller mindre permanent tilpasning, kan de framtidige konsekvensene bli store for dem som rammes. Imidlertid er det velkjent at ufrivillig deltidarbeid er et problem blant sykepleierne. I kapittel 3.4.2 skal vi se nærmere på undersysselsetting blant sysselsatte i sykepleierstillinger med utgangspunkt i AKU-data.

Tabell 3.5 Yrkesaktivitet og undersysselsetting blant sykepleiere utdannet i 2000, et halvt og fire og et halvt år etter eksamen. Prosent.

	Total	Utenfor arbeidsstyrken	Arbeidsledig	Sysselsatt	Undersysselsatt
Total	1650	5,8	0,6	93,6	7,3
Spørreskjemaavgvalg ½ år etter eksamen	827	5,2	0,6	94,2	7,5
Spørreskjemaavgvalg 4 ½ år etter eksamen	537	5,3	0,7	90,7	7,8

Vi har dessverre ikke opplysninger om hvor omfattende arbeidserfaring kandidatene har, men Kandidatundersøkelsene gir informasjon om kandidatene har hatt arbeid som er relevant i forhold til utdanningen de avsluttet. Hvorvidt yrkeserfaringen er relevant for utdanningen

eller ikke, kan ha betydning for lønnsnivå og derved lønnsgrunnlaget for beregning av fremtidige pensjoner. I neste avsnitt skal vi se nærmere på andelen med relevant arbeidserfaring.

3.2.2 Relevant arbeidserfaring før og under utdanning

I dette avsnittet skal vi se hvor mange som rapporterer om arbeidserfaring som var relevant for studiet. Spørsmålene om relevant arbeid er stilt på noe ulike måter i tidsperioden vi betrakter. Før 2003 stilte vi bare et spørsmål om noe av arbeidserfaringen før, under eller som avbrudd i utdanningen var relevant for utdanningen uten at kandidatene måtte knytte den relevante arbeidserfaringen til de ulike typene arbeidserfaring. Fra og med 2003 er det imidlertid for hver av de tre typene yrkeserfaring (arbeid før påbegynt utdanning, arbeid ved siden av studiene eller som avbrudd), er det eksplisitt stilt spørsmål om noe av arbeidserfaringen var relevant i forhold til utdanningen. Det betyr at vi har mer detaljerte data for 2003 og 2007 enn for 1999 noe som materialiserer seg i tre tomme kolonner bl. a. i tabellene 3.6, og 3.8 og 3.9 for 1999. Det må også nevnes at det ikke presiseres nærmere i spørreskjemaet hvordan relevant arbeid skal avgrenses. Dog presiseres det at kandidatene ikke skal regne nødvendig praksis i forbindelse med studiet som arbeidserfaring. Det vil derved i stor grad være opp til den enkelte kandidat å vurdere om et arbeid er relevant for utdanningen eller ikke. Dermed vil kandidatenes subjektive oppfatninger om et arbeid er relevant i forhold til utdanningen eller ikke, som får betydning for et arbeid betegnes som relevant.

Vi starter med å se på høyere grads kandidater. Resultatene for høyere grads kandidater totalt sett er vist i tabell 3.6. Tabell 3.6 viser at andelen høyere grads kandidater med relevant arbeidserfaring, har økt fra 36,3 til 57,4 prosent i perioden 1999-2007. Relativt sett er økningen i andelen med relevant arbeidserfaring noe sterkere enn veksten i andelen med arbeidserfaring generelt sett (denne økte fra 66 til 83 prosent).

Tabellene 3.7 og 3.8 viser at både kvinner og menn har hatt en sterk økning i andelen med relevant arbeidserfaring i perioden 1999-2007. Veksten har vært litt sterkere blant menn enn blant kvinner. Ellers er det interessant å merke seg at kvinner i hele perioden har hatt en noe høyere andel med relevant arbeidserfaring før avsluttet utdanning enn menn. Dette har sannsynligvis sammenheng med den høyere gjennomsnittsalderen blant kvinner.

Tabell 3.6 Andel som har hatt relevant arbeidserfaring før avsluttet utdanning. Menn og kvinner

	1999					2003					2007				
	Totalt	Har hatt arbeid	Før utdanningen	Ved siden av	Som avbrudd	Totalt	Har hatt arbeid	Før utdanningen	Ved siden av	Som avbrudd	Totalt	Har hatt arbeid	Før utdanningen	Ved siden av	Som avbrudd
Høyere grad	2234	36,3				2170	48,3	15,3	39,0	14,6	3676	57,4	28,3	47,9	22,8
<i>Humanistiske og estetiske fag</i>	365	45,8				371	59,3	15,6	47,7	22,9	745	60,1	27,2	50,9	27,1
Av dette:															
1 Språkutdanninger	135	42,2				91	57,1	11,0	48,4	20,9	141	61,7	27,7	53,9	36,9
2 Litteratur- og bibliotekutdanninger	21	14,3				20	50,0	20,0	25,0	15,0	57	56,1	17,5	49,1	15,8
3 Historisk-filosofiske utdanninger	109	37,6				131	48,1	13,0	40,5	16,8	298	52,0	17,8	43,6	24,8
4 Religionsutdanninger	65	64,6				47	61,7	6,4	46,8	29,8	93	66,7	34,4	52,7	28,0
5 Musikk, dans og drama	33	72,7				48	89,6	31,3	79,2	31,3	88	79,5	50,0	73,9	38,6
6 Bildende kunst og kunsthåndverk						30	63,3	26,7	43,3	26,7	64	64,1	37,5	48,4	10,9
<i>Lærerutdanninger og utdanninger i pedagogiske fag</i>	87	78,2				124	87,9	15,6	73,4	35,5	319	88,4	67,9	74,2	38,2
<i>Samfunnsfag</i>	365	46,0				403	51,9	52,4	42,7	16,4	697	61,1	20,4	50,4	30,6
Av dette:															
14 Statsvitenskapelige fag	86	44,2				98	54,1	8,2	45,9	21,4	182	57,7	16,5	45,9	31,9
15 Sosiologiske fag	67	41,8				68	45,6	7,4	39,7	11,8	84	63,1	20,2	50,0	34,5
16 Samfunnsgeografiske fag	33	30,3				29	34,5	0,0	31,0	6,9	37	59,5	24,3	43,2	27,0
17 Samfunnsøkonomiske fag	32	21,9				48	45,8	6,3	27,1	16,7	50	42,0	6,0	40,0	12,0
18 Medie- og informasjonsfag	25	56,0				30	53,3	6,7	40,0	33,3	74	66,2	25,7	59,5	32,4
19 Psykologiske fag	77	66,2				90	65,6	24,4	54,4	11,1	135	72,6	28,9	56,3	24,4
20 Sosialantropologiske fag	45	44,4				40	45,0	10,0	42,5	17,5	119	55,5	12,7	48,3	39,0
<i>Juridiske fag</i>	385	29,4				243	44,9	7,0	40,7	7,4	260	51,9	13,1	48,1	10,4
<i>Økonomiske og administrative fag</i>	26	34,6				48	56,3	35,4	41,7	16,7	310	46,0	28,1	39,2	11,3

Tabell 3.6 forts.

	1999					2003					2007				
	Totalt	Har hatt arbeid	Før utdanningen	Ved siden av	Som avbrudd	Totalt	Har hatt arbeid	Før utdanningen	Ved siden av	Som avbrudd	Totalt	Har hatt arbeid	Før utdanningen	Ved siden av	Som avbrudd
<i>Naturvitenskapelige fag, håndverksfag og tekniske fag</i>	730	26,2				731	32,8	7,7	25,3	9,3	903	39,9	14,3	30,3	13,4
Av dette:															
28 Biologiske fag	138	21,7				136	34,6	5,1	27,2	13,2	181	36,5	13,8	29,3	14,4
29 Fysiske og kjemiske fag	144	22,9				132	19,7	3,8	15,9	7,6	100	35,0	8,0	29,0	10,0
30 Matematikk og statistikk	30	33,3				21	33,3	0,0	28,6	14,3	36	33,3	8,3	30,6	5,6
31 Informasjons- og datateknologi	62	43,5				118	51,7	9,3	44,9	8,5	187	54,5	17,6	44,4	19,8
32 Utdanninger i elektrofag, mekaniske fag og maskinfag	111	31,5				124	26,6	11,3	18,5	8,1	163	35,6	19,0	25,2	6,1
33 Geofag	37	27,0				37	54,1	2,7	48,6	8,1	70	30,0	8,6	24,3	5,7
34 Bygg- og anleggsgfag	87	26,4				86	34,9	17,4	16,3	12,8	112	42,0	12,6	20,7	22,5
36 Naturvitenskapelige fag, håndverksfag og tekniske fag, andre	98	19,4				65	20,0	4,6	15,4	4,6	44	31,8	11,4	27,3	11,4
<i>Helse, sosial og idrettsfag</i>	146	37,7				172	63,4	33,7	51,7	13,4	371	74,1	55,5	66,6	29,4
Av dette:															
37 Pleie- og omsorgsfag	27	96,3				20	95,0	75,0	85,0	40,0	70	94,3	87,1	90,0	38,6
38 Sosialfag	3	100,0				10	100,0	60,0	90,0	40,0	45	95,6	88,9	88,9	40,0
40 Tannhelsefag	66	6,1				44	25,0	2,3	22,7	0,0	57	36,8	8,8	29,8	1,8
43 Veterinærfag	17	29,4				32	71,9	56,3	46,9	0,0	18	55,6	44,4	55,6	5,6
44 Idrettsfag	2	0,0				28	78,6	21,4	64,3	28,6	67	74,6	43,3	65,7	50,7
45 Helse-, sosial- og idrettsfag, andre	10	70,0				16	68,8	37,5	62,5	6,3	74	85,1	64,9	70,3	31,1
<i>Primærnæringsfag</i>	130	30,0				61	29,5	21,3	14,8	4,9	53	52,8	30,2	35,8	9,4

Tabell 3.7 Andel som har hatt relevant arbeidserfaring før avsluttet utdanning. Menn

	1999					2003					2007				
	Totalt	Har hatt arbeid	Før utdanningen	Ved siden av	Som avbrudd	Totalt	Har hatt arbeid	Før utdanningen	Ved siden av	Som avbrudd	Totalt	Har hatt arbeid	Før utdanningen	Ved siden av	Som avbrudd
Høyere grad	1070	31,3				993	45,3	13,5	36,8	12,5	1499	52,9	23,4	43,3	18,7
Humanistiske og estetiske fag	138	42,8				134	56,7	17,2	47	17,9	247	55,9	21,5	44,8	23,9
Av dette:															
1 Språkutdanninger	30	43,3				14	50,0	7,1	35,7	21,4	22	40,9	9,5	19,0	40,9
2 Litteratur- og bibliotekutdanninger	7	14,3				8	50,0	25,0	37,5	0,0	17	47,1	11,8	41,2	11,8
3 Historisk-filosofiske utdanninger	49	32,7				63	47,6	17,5	39,7	14,3	106	50,0	10,5	41,0	21,7
4 Religionsutdanninger	36	52,8				23	47,8	0,0	34,8	26,1	46	65,2	30,4	50,0	19,6
5 Musikk, dans og drama	15	66,7				20	95,0	30,0	90,0	15,0	31	83,9	54,8	80,6	48,4
6 Bildende kunst og kunsthåndverk						3	66,7	66,7	66,7	0,0	25	52,0	28,0	32,0	8,0
Lærerutdanninger og utdanninger i pedagogiske fag	16	87,5				20	90,0	40,0	70,0	35,0	50	90,0	70,0	80,0	40,0
Samfunnsfag	129	47,3				134	55,2	14,2	47,0	15,7	256	60,9	20,7	52,0	24,5
Av dette:															
14 Statsvitenskapelige fag	32	53,1				45	53,3	13,3	44,4	17,8	94	54,3	20,2	45,7	27,4
15 Sosiologiske fag	17	35,3				20	35,0	0,0	35,0	0,0	28	60,7	10,7	46,4	25,0
16 Samfunnsgeografiske fag	14	35,7				7	28,6	0,0	14,3	14,3	13	53,8	23,1	38,5	15,4
17 Samfunnsøkonomiske fag	25	20,0				24	50,0	4,2	33,3	20,8	28	50,0	7,1	50,0	14,3
18 Medie- og informasjonsfag	10	70,0				10	80,0	20,0	70,0	40,0	26	69,2	34,6	69,2	30,8
19 Psykologiske fag	19	78,9				21	71,4	33,3	66,7	4,8	37	73,0	21,6	56,8	21,6
20 Sosialantropologiske fag	12	50,0				7	85,7	42,9	85,7	28,6	24	62,5	16,7	54,2	16,7
Juridiske fag	196	28,1				107	45,8	7,5	43,0	4,7	105	43,8	14,2	38,1	12,3
Økonomiske og administrative fag	19	26,3				38	55,3	36,8	44,7	15,8	181	49,2	28,7	42,5	10,5

Tabell 3.7 forts.

	1999					2003					2007				
	Totalt	Har hatt arbeid	Før utdanningen	Ved siden av	Som avbrudd	Totalt	Har hatt arbeid	Før utdanningen	Ved siden av	Som avbrudd	Totalt	Har hatt arbeid	Før utdanningen	Ved siden av	Som avbrudd
<i>Naturvitenskapelige fag, håndverksfag og tekniske fag</i>	460	25,0				465	36,3	9,2	28,2	11,2	532	44,5	16,7	34,2	13,3
Av dette:															
28 Biologiske fag	55	16,4				62	38,7	8,1	30,6	16,1	60	53,3	25,0	43,3	21,7
29 Fysiske og kjemiske fag	92	21,7				80	23,8	6,3	17,5	12,5	50	42,0	8,0	36,0	10,0
30 Matematikk og statistikk	22	22,7				14	35,7	0,0	35,7	14,3	28	28,6	10,7	28,6	3,6
31 Informasjons- og datateknologi	50	36,0				98	54,1	11,2	45,9	10,2	144	57,6	16,7	47,9	22,8
32 Utdanninger i elektrofag, mekaniske fag og maskinfag	95	31,6				102	28,4	10,8	20,6	9,8	118	45,8	24,6	31,4	6,8
33 Geofag	21	28,6				17	58,8	0,0	52,9	11,8	47	25,5	8,5	17,0	2,1
34 Bygg- og anleggsgfag	48	22,9				54	33,3	16,7	16,7	13,0	54	37,0	16,7	20,4	13,0
36 Naturvitenskapelige fag, håndverksfag og tekniske fag, andre	72	18,1				37	27,0	5,4	21,6	2,7	30	23,3	3,3	16,7	6,7
<i>Helse, sosial og idrettsfag</i>	38	13,2				55	56,4	16,4	45,5	12,7	84	70,2	46,4	60,7	35,7
Av dette:															
37 Pleie- og omsorgsfag	2	100,0				0	0,0	0,0	0,0	0,0	5	100,0	80,0	100,0	60,0
38 Sosialfag	0	0,0				3	100,0	66,7	100,0	33,3	9	100,0	100,0	100,0	55,6
40 Tannhelsefag	24	4,2				22	31,8	0,0	31,8	0,0	17	35,3	5,9	29,4	0,0
43 Veterinærfag	4	0,0				6	66,7	50,0	16,7	0,0	1	100,0	100,0	100,0	0,0
44 Idrettsfag	2	0,0				16	81,3	18,8	62,5	37,5	40	70,0	37,5	57,5	47,5
45 Helse-, sosial- og idrettsfag, andre	0	0,0				2	50,0	50,0	50,0	0,0	7	100,0	85,7	71,4	28,6
<i>Primærnæringsfag</i>	74	20,4				27	25,9	22,2	11,1	3,7	31	41,9	29,0	29,0	9,7

Tabell 3.8 Andel som har hatt relevant arbeidserfaring før avsluttet utdanning. Kvinner

	1999					2003					2007				
	Totalt	Har hatt arbeid	Før utdanningen	Ved siden av	Som avbrudd	Totalt	Har hatt arbeid	Før utdanningen	Ved siden av	Som avbrudd	Totalt	Har hatt arbeid	Før utdanningen	Ved siden av	Som avbrudd
Høyere grad	1164	40,8				1177	50,8	16,9	41,0	16,4	2146	60,8	31,8	51,2	25,7
Humanistiske og estetiske fag	227	47,6				237	60,8	14,8	48,1	25,7	495	62,2	30,2	54,0	28,7
Av dette:															
1 Språkutdanninger	105	41,9				77	58,4	11,7	50,6	20,8	119	65,5	31,1	59,7	36,1
2 Litteratur- og bibliotekutdanninger	14	14,3				12	50,0	16,7	16,7	25,0	39	59,0	20,5	51,3	17,9
3 Historisk-filosofiske utdanninger	60	41,7				68	48,5	8,8	41,2	19,1	191	53,4	21,6	45,5	26,7
4 Religionsutdanninger	29	79,3				24	75,0	12,5	58,3	33,3	47	68,1	38,3	55,3	36,2
5 Musikk, dans og drama	18	77,8				28	85,7	32,1	71,4	42,9	57	77,2	47,4	70,2	33,3
6 Bildende kunst og kunsthåndverk						27	63,0	22,2	40,7	29,6	38	71,1	44,7	57,9	13,2
Lærerutdanninger og utdanninger i pedagogiske fag	71	76,1				104	87,5	54,8	74,0	35,6	268	88,4	67,5	72,9	38,1
Samfunnsfag	236	45,3				269	50,2	9,3	40,5	16,7	436	61,0	20,1	49,0	34,1
Av dette:															
14 Statsvitenskapelige fag	54	38,9				53	54,7	3,8	47,2	24,5	88	61,4	12,5	46,6	36,4
15 Sosiologiske fag	50	44,0				48	50,0	10,4	41,7	16,7	53	62,3	24,5	49,1	39,6
16 Samfunnsgeografiske fag	19	26,3				22	36,4	0,0	36,4	4,5	24	62,5	25,0	45,8	33,3
17 Samfunnsøkonomiske fag	7	28,6				24	41,7	8,3	20,8	12,5	22	31,8	4,5	27,3	9,1
18 Medie- og informasjonfag	15	46,7				20	40,0	0,0	25,0	30,0	47	63,8	21,3	53,2	34,0
19 Psykologiske fag	58	62,1				69	63,8	21,7	50,7	13,0	97	72,2	32,0	56,1	25,8
20 Sosialantropologiske fag	33	42,4				33	36,4	3,0	33,3	15,2	94	53,2	11,7	46,8	44,2
Juridiske fag	189	30,7				136	44,1	6,6	39,0	9,6	149	56,4	11,3	53,3	8,7
Økonomiske og administrative fag	7	57,1				10	60,0	30,0	30,0	20,0	125	41,6	26,4	33,6	10,4

Tabell 3.8 forts.

	1999					2003					2007				
	Totalt	Har hatt arbeid	Før utdanningen	Ved siden av	Som avbrudd	Totalt	Har hatt arbeid	Før utdanningen	Ved siden av	Som avbrudd	Totalt	Har hatt arbeid	Før utdanningen	Ved siden av	Som avbrudd
<i>Naturvitenskapelige fag, håndverksfag og tekniske fag</i>	270	28,1				266	26,7	4,9	20,3	6,0	360	34,2	11,1	25,3	14,2
Av dette:															
28 Biologiske fag	83	25,3				74	31,1	2,7	24,3	10,8	117	29,1	7,8	22,4	11,1
29 Fysiske og kjemiske fag	52	25,0				52	13,5	0,0	13,5	0,0	50	28,0	8,0	22,0	10,0
30 Matematikk og statistikk	8	62,5				7	28,6	0,0	14,3	14,3	8	50,0	0,0	37,5	12,5
31 Informasjons- og datateknologi	12	75,0				20	40,0	0,0	40,0	0,0	38	47,4	21,1	36,8	10,3
32 Utdanninger i elektrofag, mekaniske fag og maskinfag	16	31,3				22	18,2	13,6	9,1	0,0	43	9,3	4,7	9,3	4,7
33 Geofag	16	25,0				20	50,0	5,0	45,0	5,0	23	39,1	8,7	39,1	13,0
34 Bygg- og anleggsgfag	39	30,8				32	37,5	18,8	15,6	12,5	58	46,6	8,8	22,4	31,6
36 Naturvitenskapelige fag, håndverksfag og tekniske fag, andre	26	23,1				28	10,7	3,6	7,1	7,1	14	50,0	28,6	50,0	21,4
<i>Helse, sosial og idrettsfag</i>	108	46,3				117	66,7	41,9	54,7	13,7	285	75,8	58,6	68,8	27,7
Av dette:															
37 Pleie- og omsorgsfag	25	96,0				20	95,0	75,0	85,0	40,0	65	93,8	87,7	89,2	36,9
38 Sosialfag	3	100,0				7	100,0	57,1	85,7	42,9	36	94,4	86,1	86,1	36,1
40 Tannhelsefag	42	7,1				22	18,2	4,5	13,6	0,0	39	38,5	10,3	30,8	2,6
43 Veterinærfag	13	38,5				26	73,1	57,7	53,8	0,0	17	52,9	41,2	52,9	5,9
44 Idrettsfag	0	0,0				12	75,0	25,0	66,7	16,7	27	81,5	51,9	77,8	55,6
45 Helse-, sosial- og idrettsfag, andre	10	70,0				14	71,4	35,7	64,3	7,1	66	84,8	63,6	71,2	31,8
<i>Primærnæringsfag</i>	56	32,1				34	32,4	20,6	17,6	5,9	22	68,2	31,8	45,5	9,1

Den sterke veksten i andelen med relevant arbeidserfaring før avsluttet utdanning må dels ses i sammenheng med at avviklingen av hovedfagsordningen i 2007 medførte en ekstraordinær økning i andelen eldre kandidater med relevant arbeidserfaring (endring i kandidatsammensetning) og dels en svært gunstig utvikling på arbeidsmarked i perioden 2003-2007 (som gjorde det lettere å få jobb og sannsynligvis økte tendensen til å ha en tilknytning til arbeidsmarkedet, dvs. medføre endring i atferd innenfor de enkelte kjønns-, alders-, utdanningsgrupper osv.). Vi har gjort et anslag på betydningen av endret kandidatsammensetning fra 1999 til 2007. Anslaget bygger på den forutsetningen at kandidatene uteksaminert i 2007 som jo har en annen sammensetning enn de som ble utdannet i 1999 (bl.a. høyere gjennomsnittsalder), har samme atferd som de uteksaminert i 1999 innenfor de enkelte kjønns-, alders- utdanningsgrupper osv. For å kunne foreta disse beregningene må vi imidlertid kjenne sammenhengen mellom kjønn, alder osv og sannsynligheten for å ha relevant arbeidserfaring før avsluttet utdanning i 1999. Denne sammenhengen har vi estimert ved hjelp av logistisk regresjon av sannsynligheten for å ha hatt relevant arbeidserfaring i 1999 med kjønn, alder, sivilstand, barneomsorg og type utdanning som forklaringsvariabler. I vedlegg 1 er det gjort nærmere rede for beregningene. Når vi kjenner sammenhengen mellom kjønn, alder, utdanning osv. og sannsynligheten for å ha relevant arbeidserfaring før avsluttet utdanning i 1999, kan vi så regne ut hvor høy andel av kandidatene som ble uteksaminert i 2007 som ville hatt relevant arbeidserfaring før avsluttet utdanning dersom de hadde hatt samme atferd mht. å skaffe seg relevant arbeidserfaring før avsluttet utdanning innenfor de enkelte alders-, kjønnsgrupper osv. som de utdannet i 1999. Resultatene av beregningene er oppsummert i tabell 3.9.

Tabell 3.9 Dekomponering av forskjellen i andelen med relevant arbeidserfaring. Koeffisienter for 1999 brukt som standard.

	Absolutte endring	Prosentvis endring
Total endring 1999-2007 -(36,3-57,4)	21,1	100,0
Endring i kandidatsammensetning totalt	11,1	52,6
Alder	7,6	36,0
Utdanning	2,7	12,8
Kjønn og kjønn*omsorg	0,5	2,4
Sivilstand	0,3	1,4
Rest	10,0	47,4

Beregningene tyder på at rundt halvparten av økningen i andelen med relevant arbeidsmarkedserfaring før avsluttet utdanning fra 1997 til 2007, kan tilskrives endringer i kandidatsammensetningen mht. kjønn, alder, utdanning, sivilstatus etc. mens den andre halvparten kan forklares med atferdsendringer innenfor de enkelte gruppene. Atferdsendringer kan for eksempel ha sammenheng med at arbeidsmarkedet har endret seg, men også andre forhold kan ha betydning. Endringer i alderssammensetningen fra 1999 til 2007 forklarer drøyt en tredel av veksten i perioden. Det er ellers interessant å merke seg at det er vekst i alle de tre typene arbeid fra 2003 til 2007.

Som tidligere, ser vi også her, nærmere på andelen med relevant arbeidserfaring blant sykepleiere og allmennlærere. Tabell 3.10 viser at andelen allmennlærere med en relevant arbeidserfaring før avsluttet utdanning, har økt fra 36,6 til 53,8 prosent i perioden 1999-2003. Relativt sett er økningen i andelen med relevant arbeidserfaring noe sterkere enn veksten i andelen med arbeidserfaring generelt sett (70,2 prosent til 82,3 prosent jf. tabell 3.3). Økningen i andelen med relevant arbeidserfaring før avsluttet utdanning i perioden 1999-2001, må i sin helhet tilskrives en økt andel blant kvinnene. Mennene hadde ingen økning i andelen med relevant arbeidserfaring i den aktuelle perioden. Den ulike utviklingen for kvinner og menn kan ha sammenheng med en økt gjennomsnittsalder blant kvinnene, men ikke blant mennene.

Tabell 3.10 Allmennlærere etter om de har hatt relevant arbeidserfaring før avsluttet utdanning og kjønn. Prosent

	Total	Har hatt relevant arbeid før avsluttet utdanning	Før utdanningen ble påbegynt	Ved siden av utdanningen	Som avbrudd i utdanningen
I alt					
1999	1063	36,6			
2001	895	35,8			
2003	863	53,8	31,3	37,6	4,1
Menn					
1999	301	42,2			
2001	257	35,0			
2003	198	45,5	29,3	31,5	7,1
Kvinner					
1999	763	34,3			
2001	638	36,1			
2003	665	56,2	31,9	39,4	3,2

Tabell 3.11 viser at i underkant halvparten av sykepleierne uteksaminert i 2000, hadde relevant arbeidserfaring før avsluttet utdanning. De mannlige sykepleierne oppga i større grad enn de kvinnelige å ha relevant arbeidserfaring før avsluttet utdanning (59,3 mot 47,7 prosent). Det er noe overraskende at det er såpass stor forskjell, men det kan ha sammenheng med at menn som velger en såpass (for menn) utradisjonell utdanning på forhånd har gjort seg erfaringer fra pleie- og omsorgssektoren. Da aldersforskjellen mellom de mannlige og kvinnelige sykepleierne er liten (menn 0,4 år eldre enn kvinner), kan den neppe bidra til å forklare forskjellene.

Tabell 3.11 Sykepleiere etter relevant arbeidserfaring før avsluttet utdanning og kjønn. Prosent

	Total	Har hatt arbeid før avsluttet utdanning	Har hatt relevant arbeid før avsluttet utdanning
Total	1650	76,8	48,7
Menn	150	81,3	59,3
Kvinner	1500	76,3	47,7

3.2.3 Oppsummering yrkeserfaring før avsluttet utdanning

Høy gjennomsnittsalder ved fullført utdanning er uttrykk for at andre aktiviteter enn studier er prioritert i en periode. En svært høy andel av de ferdige kandidatene hadde allerede yrkeserfaring før de påbegynte studiene. I 2003 gjaldt dette 1/3 av høyere grads kandidater og drøyt halvparten i 2007. I tillegg er det mange som arbeider ved siden av studiene og noen har også avbrudd i studiene hvor de er yrkesaktive. Til sammen hadde 83 prosent av høyere grads kandidater arbeidserfaring før de avsluttet utdanningen. Dette er arbeid som vil bli godskrevet og inngå i pensjonsberegningene.

Andelen høyere grads kandidater med en relevant arbeidserfaring er ikke ubetydelig og har økt fra 36,3 til 57,5 prosent i perioden 1999-2007. Relativt sett er økningen i andelen med relevant arbeidserfaring noe sterkere enn veksten i andelen med arbeidserfaring generelt sett. Den sterke veksten i andelen med relevant arbeidserfaring før avsluttet utdanning må dels ses i sammenheng med at avviklingen av hovedfagsordningen i 2007 medførte en ekstraordinær økning i andelen eldre kandidater med relevant arbeidserfaring (endring i kandidatsammensetning) og dels en svært gunstig utvikling på arbeidsmarked i perioden 2003-2007. Beregninger tyder på at rundt halvparten av økningen i andelen med relevant arbeidsmarkedserfaring før avsluttet utdanning fra 1997 til 2007, kan tilskrives endringer i kandidatsammensetningen mens den andre halvparten kan ha sammenheng med at et gunstigere arbeidsmarked har ført til økt yrkesdeltaking i forbindelse med utdanningen for kandidater innenfor ulike kjønns-, alders- og utdanningsgrupper (atferdsendringer). Endringer i alderssammensetningen fra 1999 til 2007 forklarer drøyt en tredel av veksten i perioden. Selv om gjennomsnittsalderen for høyere grads kandidater har økt i hele perioden, er økningen særdeles sterk fra 2003-2007 og skyldes i stor grad ekstraordinære forhold (avvikling av hovedfagsordningen). Uten denne ekstraordinære økningen i alder, ville veksten i andelen med relevant arbeidserfaring i 2007 høyst sannsynlig vært lavere. Det er grunn til å forvente at kandidatens gjennomsnittsalder vil gå noe ned igjen i årene som kommer, noe som sannsynligvis vil gjenspeiles i en lavere andel med relevant arbeidserfaring. Utviklingen på arbeidsmarkedet etter 2007 har vært ugunstig, noe som sannsynligvis vil kunne begrense mulighetene for å få relevant arbeidserfaring før avsluttet utdanning på sikt.

Kvinner har i hele perioden 1999-2007 har hatt en noe høyere andel med relevant arbeidserfaring før avsluttet utdanning enn menn. Dette har sannsynligvis sammenheng med den høyere gjennomsnittsalderen blant kvinner. Det kan altså se ut som kvinnene i en viss utstrekning kompensere for en høyere gjennomsnittsalder ved studieslutt med at en høyere andel har relevant arbeidserfaring før avsluttede studier. Selv om de ikke nødvendigvis vil få kortere opptjeningstid enn de som gjennomfører studiene i yngre alder, så vil lønnsgrunnlaget for beregning av pensjon sannsynligvis bli lavere.

3.3 Sysselsetting og deltidsarbeid

I dette avsnittet vil vi kartlegge yrkesdeltagelsen i forskjellige utdanningsgrupper som er organisert i Unio, og hvordan det avhenger av kjønn og alder. Det er utvilsomt slik at de ulike Unio-gruppene arbeider innenfor relativt forskjellige vilkår med hensyn til arbeidstidsbestemmelser og arbeidsorganisering, slik at mulighetene for opptjening av pensjonspoeng kan variere relativt mye mellom de ulike gruppene.

Først kartlegger vi i avsnitt 3.4.1 sysselsettingsprosenten, det vil si hvor stor andel av de utdannede i de forskjellige utdanningsgruppene som er sysselsatt. I avsnitt 3.4.2 ser vi så på hvor stor andel av de sysselsatte som har heltidsstilling. Heltidsstilling er definert som forventet arbeidstid lik 30 timer eller mer per uke. Vi ser også på hvordan sysselsettingsprosent og andel med heltidsstilling varierer med kjønn og alder. Vi sammenligner også Unio med andre høyt utdannede, med henholdsvis lavere og høyere grads utdanning. I avsnitt 3.4.3 forsøker vi til sist ved hjelp av noen enkle beregninger å gi et oppsummerende bilde av hva det observerte sysselsettingsmønsteret innebærer med hensyn til samlet yrkesdeltagelse og opptjening av pensjonspoeng gjennom hele karrieren, i de ulike gruppene.

Datagrunnlaget for analysene i dette avsnittet er sysselsettingsregisteret i SSB. Registeret inneholder opplysninger om utdanning (6-sifrede NUS-koder), sysselsetting og arbeidstid for samtlige personer i Norge i arbeidsfør alder. Analysene av sysselsettingsprosent gjelder 2007, som er siste tilgjengelige år. Når det gjelder arbeidstid har vi imidlertid ikke kunne få opplysning om det for 2007, analysene av andel med heltidsstilling gjelder derfor 2006.

På basis av utdanningsopplysningene i sysselsettingsregisteret (6-sifrede NUS-koder) har vi plukket ut 9 utdanningsgrupper som tilsvarer 9 av forbundene i Unio; diakoner (Diakonforbundet), lærere (Utdanningsforbundet), skatterevisorer (Skatterevisorenes forening), sykepleiere (Norsk Sykepleierforbund), ergoterapeuter (Norsk Ergoterapiforbund), fysioterapeuter (Norsk Fysioterapeutforbund), politi (Politiets Fellesforbund), teologer (Presteforeningen) og forskere (Forskerforbundet). Det eneste forbundet vi ikke har kunnet knytte til en bestemt utdanningsgruppe er Forbundet for universitets- og høgskoleutdannede.

Når det gjelder politi, er antall personer registrert med slik utdanning mye lavere enn medlemstallet for denne gruppen i Unio, slik at det er usikkert hvor representative tallene for denne gruppen er, for medlemsmassen i Politiets Fellsforbund. Forskere har vi definert som alle

med doktorgradsutdanning (nivå 8 i NUS). Tallet på personer i denne gruppen samsvarer med bra antall medlemmer med Forskerforbundet, men det er kanskje en tilfeldighet, også for denne gruppen er det usikkert hvor representativ den gruppen vi ser på er for medlemmene som er organisert i Forskerforbundet. De øvrige gruppene vi ser på vil vi imidlertid anta må være relativt representative for de tilhørende forbundene. Hvilke utdanningskoder som inngår i de forskjellige utdanningsgruppene er vist i vedlegg 2.

3.3.1 Andel sysselsatte

I tabell 3.12 har vi først sett på hvor stor andel av aldersgruppen 22 – 67 år som var sysselsatt i de ulike utdanningsgruppene, i 2007. Totalt sett var det ikke veldig store forskjeller mellom utdanningsgruppene. Diakoner og lærere hadde en litt lavere sysselsettingsprosent enn de øvrige gruppene, mens forskere og teologer hadde en litt høyere andel.

For øvrig ser vi også at lærere og sykepleiere er de klart største gruppene i Unio, samlet utgjorde de hele 87 prosent av det totale antall personer innenfor de utdanningsområdene vi har regnet til Unios organiseringsområde. Det betyr at tall for Unio totalt sett hovedsakelig dreier seg om disse to gruppene.

Tabell 3.12 Antall utdannede etter utdanningsgruppe og sysselsetting. 22 – 67 år. 2007.

	Antall			Prosent		
	Ikke sysselsatt	Sysselsatt	Totalt	Ikke sysselsatt	Sysselsatt	Totalt
Diakoner	80	501	581	13,8	86,2	100,0
Lærere	18 408	129 088	147 496	12,5	87,5	100,0
Skatterevisorer	18	406	424	4,2	95,8	100,0
Sykepleiere	9 410	68 938	78 348	12,0	88,0	100,0
Ergoterapeuter	312	2 624	2 936	10,6	89,4	100,0
Fysioterapeuter	638	6 283	6 921	9,2	90,8	100,0
Politi	650	6 341	6 991	9,3	90,7	100,0
Teologer	209	2 351	2 560	8,2	91,8	100,0
Forskere	945	13 380	14 325	6,6	93,4	100,0
Totalt	30 670	229 912	260 582	11,8	88,2	100,0

Tabell 3.13 viser sysselsettingsprosentene fordelt på kjønn. I alle utdanningsgruppene unntatt politi var sysselsettingsprosenten lavere for kvinner enn for menn, men forskjellen var relativt liten i de fleste utdanningsgruppene. Diakoner og sykepleiere skilte seg ut med en relativt stor forskjell, henholdsvis 9 og 6 prosentpoeng.

Tabell 3.13 Antall sysselsatte og sysselsettingsprosent etter utdanningsgruppe og kjønn. 22 – 67 år. 2007.

	Menn			Kvinner		
	Sysselsatt		Totalt	Sysselsatt		Totalt
	Antall	%		Antall	%	
Diakoner	187	92,1	203	314	83,1	378
Lærere	36 950	88,1	41 933	92 138	87,3	105 563
Skatterevisorer	250	95,8	261	156	95,7	163
Sykepleiere	6 081	93,5	6 507	62 857	87,5	71 841
Ergoterapeuter	277	91,7	302	2 347	89,1	2 634
Fysioterapeuter	1 846	92,8	1 990	4 437	90,0	4 931
Politi	5 106	90,6	5 635	1 235	91,1	1 356
Teologer	1 853	92,4	2 006	498	89,9	554
Forskere	9 357	94,1	9 942	4 023	91,8	4 383
Totalt	61 907	90,0	68 779	168 005	87,6	191 803

I tabell 3.14 har vi sammenlignet sysselsettingsprosenten i Unio-gruppene med øvrige høyt utdannede. Sysselsettingsprosenten i Unio-gruppene var høyere enn gjennomsnittet for alle høyt utdannede, det gjaldt både menn og kvinner.

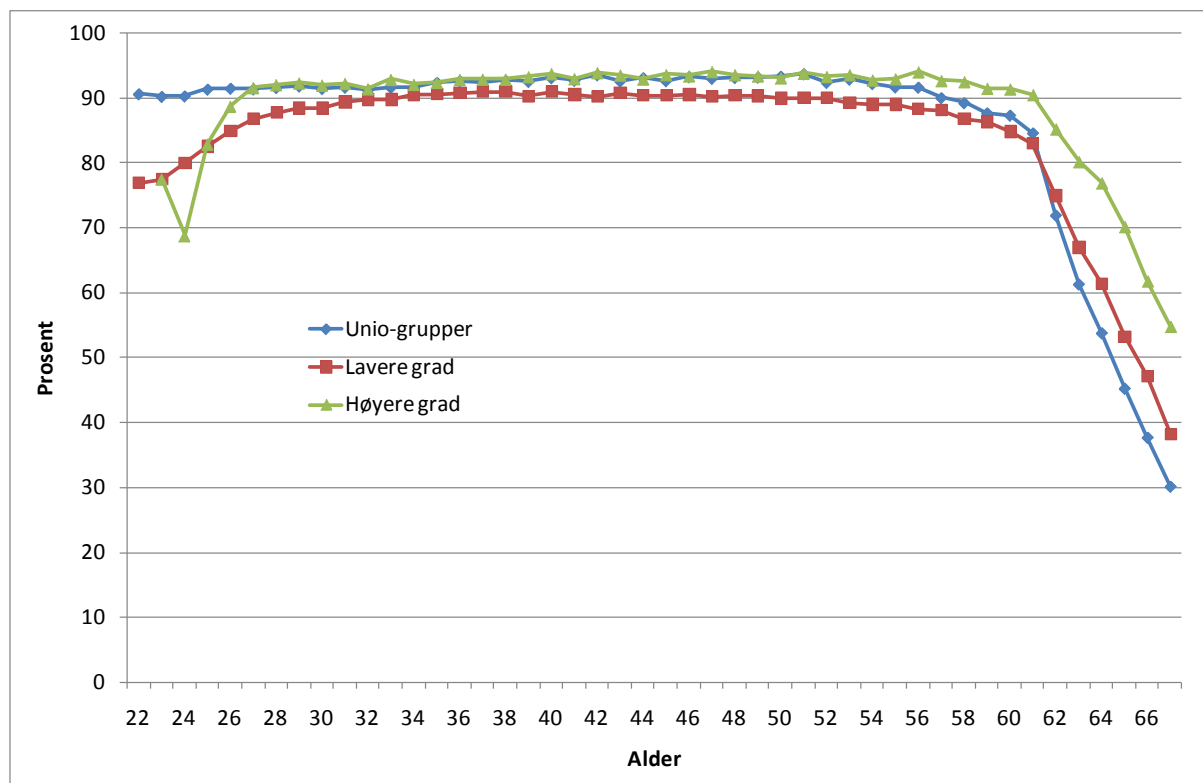
Tabell 3.14 Sysselsettingsprosent etter hovedgrupper og kjønn. 22 – 67 år. 2007.

	Menn	Kvinner	Totalt
Unio-grupper	90,0	87,6	88,2
Lavere grad annet	87,9	85,7	86,9
Høyere grad annet	91,8	90,1	91,1
Totalt	89,3	87,2	88,2

Sysselsettingsprosent fordelt på alder.

I figur 3.1 har vi sett på sysselsettingsprosenten fordelt på alder i hovedgruppene. Figuren viser at sysselsettingsprosenten blant Unio-sysselsatte er høy frem til 55 års alder. Etter 55 år synker imidlertid sysselsettingsprosenten raskere blant Unio-sysselsatte enn i de to andre hovedgruppene, og etter 61 år er den klart lavere enn i de to andre hovedgruppene.

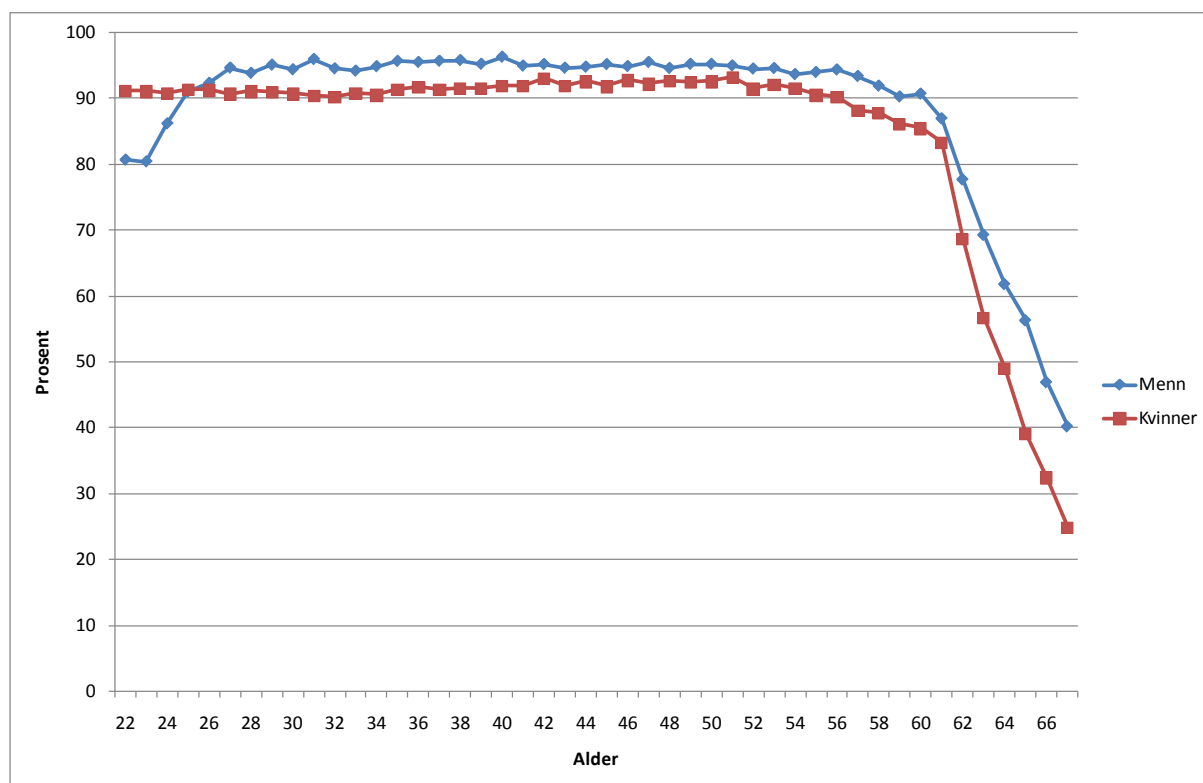
Figur 3.1 Sysselsettingsprosent etter hovedgruppe og alder. 2007.

I figur 3.2 har vi sett på sysselsettingsprosenten fordelt på alder og kjønn, for Unio-gruppene. Figuren viser at den lavere sysselsettingsprosenten blant kvinner enn blant menn ikke kan forklares med forskjeller i alderssammensetningen. Også når vi kontrollerer for alder finner vi at sysselsettingsprosenten er litt lavere blant kvinner enn blant menn. Det gjelder alle aldersgrupper unntatt de under 25 år; den lave sysselsettingsprosenten for menn i denne aldersgruppen har sannsynligvis sammenheng med at mange avtjener verneplikt.

Figuren viser også at forskjellen er forskjellig i ulike faser av livsløpet. Forskjellen blir mindre i 40 års alderen, noe som sannsynligvis har sammenheng med at permisjon i forbindelse svangerskap og fødsel blir mindre vanlig. I 50 års alderen begynner imidlertid forskjellen igjen å øke. For kvinner begynner yrkesprosenten å falle rundt 52 år, mens dette først begynner å skje rundt 57 år for menn. Fra 62 år øker forskjellen raskere; det er altså langt flere kvinner enn menn som velger å pensjonere seg ved 62 år, enn menn. Ved 67 års alder er fortsatt 40 prosent av menn sysselsatte, mot bare 25 prosent av kvinner.

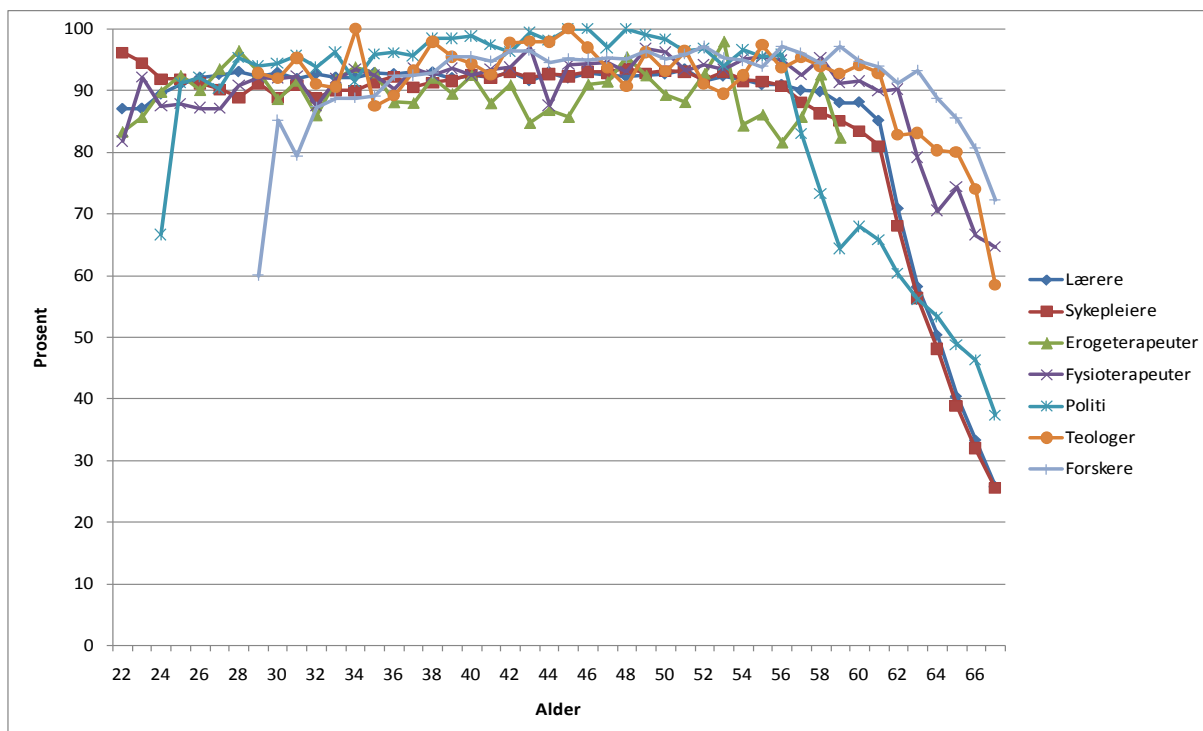
Figur 3.2 Sysselsettingsprosent etter alder og kjønn, for Unio-grupper. 2007.

Figur 3.3 viser sysselsettingsandelene fordelt på de enkelte Unio-gruppene. Politi skiller seg ut ved en veldig markant nedgang i sysselsettingsprosenten allerede ved 57 års alder, som må ha sammenheng med at det er spesielle pensjonsregler for denne gruppen.

Også sykepleiere og lærere skiller seg ut med en kortere yrkesaktiv periode enn de andre utdanningsgruppene. Frem til rundt 55 år var sysselsettingsandelen omtrent like høy som for de andre gruppene med utdanning på lavere grads nivå. Mellom 55 og 62 år var det en litt større tendens til nedgang i sysselsettingsprosenten for sykepleiere og lærere enn for de andre gruppene med lavere grads utdanning, særlig for sykepleiere. Men det var særlig fra 62 års alder at andelen sysselsatte sank betydelig raskere for lærere og sykepleiere, enn for de andre gruppene med lavere grads utdanning. Ved 68 års alder var bare 26 prosent av lærere og sykepleiere fortsatt sysselsatt, mot 65 prosent av fysioterapeutene. 38 prosent av de politiutdannede var fortsatt sysselsatt, og 59 og 72 prosent av henholdsvis teologer og forskere.

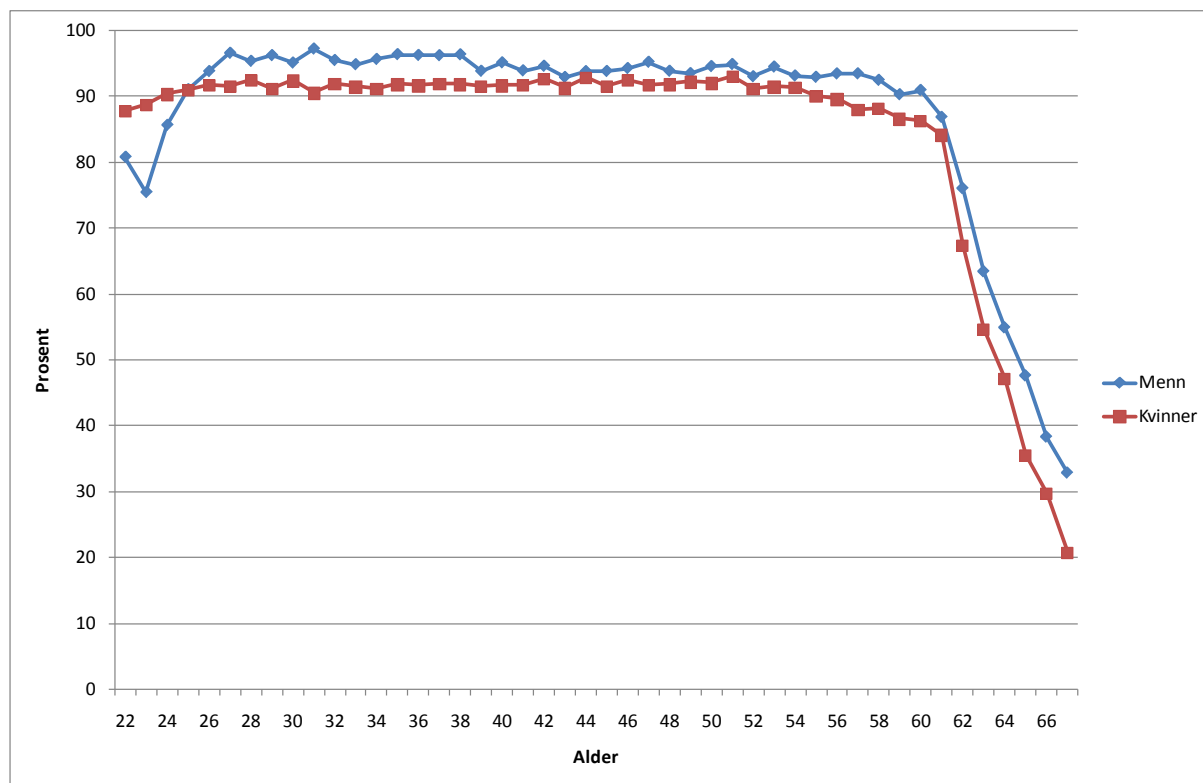
Figur 3.3 Sysselsettingsprosent etter utdanningsgruppe og alder. 2007.

Lærere

Figur 3.4 viser sysselsettingsprosenten fordelt på kjønn og alder for lærere. Figuren viser at vi finner en kjønnsforskjell, også når vi kontrollerer for alder. Men både blant menn og kvinner er andelen som fortsatt er sysselsatt ved 67 års alder lav sammenlignet med de andre gruppene.

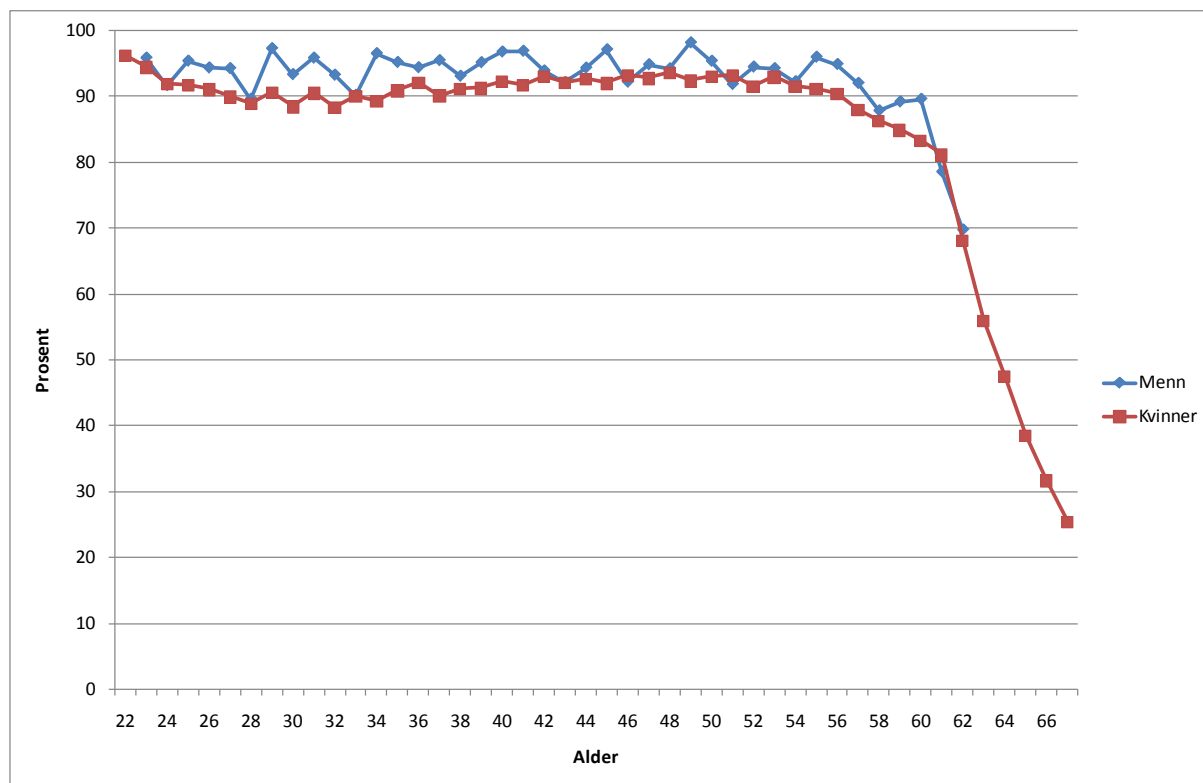
Figur 3.4 Sysselsettingsprosent for lærere, etter alder og kjønn. 2007.

Sykepleiere

Også for sykepleiere ser vi at sysselsettingsprosenten er litt høyere for menn enn for kvinner, også når vi kontrollerer for alder. I de eldste aldersgruppene er det så få menn at vi ikke har vist tallene (vi har ikke vist tall for grupper med færre enn 20). Andelen kvinner som er i jobb til 67 år er enda litt lavere enn for lærere.

Figur 3.5 Sysselsettingsprosent for sykepleiere, etter alder og kjønn. 2007.

Oppsummering

Resultatene i dette avsnittet har vist at det er relativt liten variasjon i sysselsettingsprosenten mellom ulike grupper. Sysselsettingsprosenten er litt høyere for høyere grads utdanning enn for lavere grads utdanning, og litt høyere for menn enn for kvinner, men forskjellene er ikke store. Sysselsettingsprosenten var heller ikke lavere for Unio-gruppene enn for andre grupper av høyt utdannede.

3.3.2 Arbeidstid

I dette avsnittet vil vi se på arbeidstid og hvor stor andel av de sysselsatte som hadde heltidsstilling. Her har vi brukt registerdata fra 2006, da vi ikke har opplysning om arbeidstid for 2007. I tabell 3.15 har vi først sett på andelen av sysselsatte med heltidsstilling i hovedgruppene. Tabellen viser at andelen med heltidsstilling er spesielt lav for Unio-sysselsatte. Tabellen viser også at det er kvinner i Unio-gruppen som har en spesielt lav andel; for menn er ikke andelen lavere enn for andre utdanningsgrupper på lavere grads nivå. Forskjellen mellom menn og kvinner er derfor også spesielt stor for Unio-gruppene.

Tabell 3.15 Prosentandel av sysselsatte i heltidsstilling, etter hovedgruppe og kjønn. 22 – 67 år. 2006.

	Menn	Kvinner	Totalt
Unio	88,0	69,0	74,2
Lavere grad annet	87,6	73,8	81,1
Høyere grad annet	92,5	85,3	90,0
Totalt	89,0	73,4	80,8

Tabell 3.16 som viser andelen av sysselsatte med heltidsstilling i de ulike Unio-gruppene viser at det er meget stor variasjon mellom utdanningsgruppene. Sykepleiere skiller seg ut med en spesielt lav andel heltidsansatte, bare 59 prosent. Men også de øvrige helse- eller helserelaterede fagene, diakoner, ergoterapeuter og fysioterapeuter, har en lav andel heltidsansatte. Også for lærere er andelen relativt lav.

Videre ser vi andelen heltidsansatte er lavere for kvinner enn for menn også når vi kontrollerer for utdanningsgruppe. Dette gjelder alle utdanningsgrupper. Politi skiller seg ut med en veldig liten forskjell. Med unntak for politi er også forskjellen mindre for høyere grads utdanning, teologer og forskere, enn for utdanningene på lavere grads nivå.

Men også når vi kontrollerer for kjønn, ser vi at det er klare forskjeller mellom gruppene, også for menn, slik at dette også kan ha å gjøre med hvilket yrke man arbeider i. Men det kan også ha å gjøre med forskjeller i alderssammensetningen, det ser vi på i det følgende.

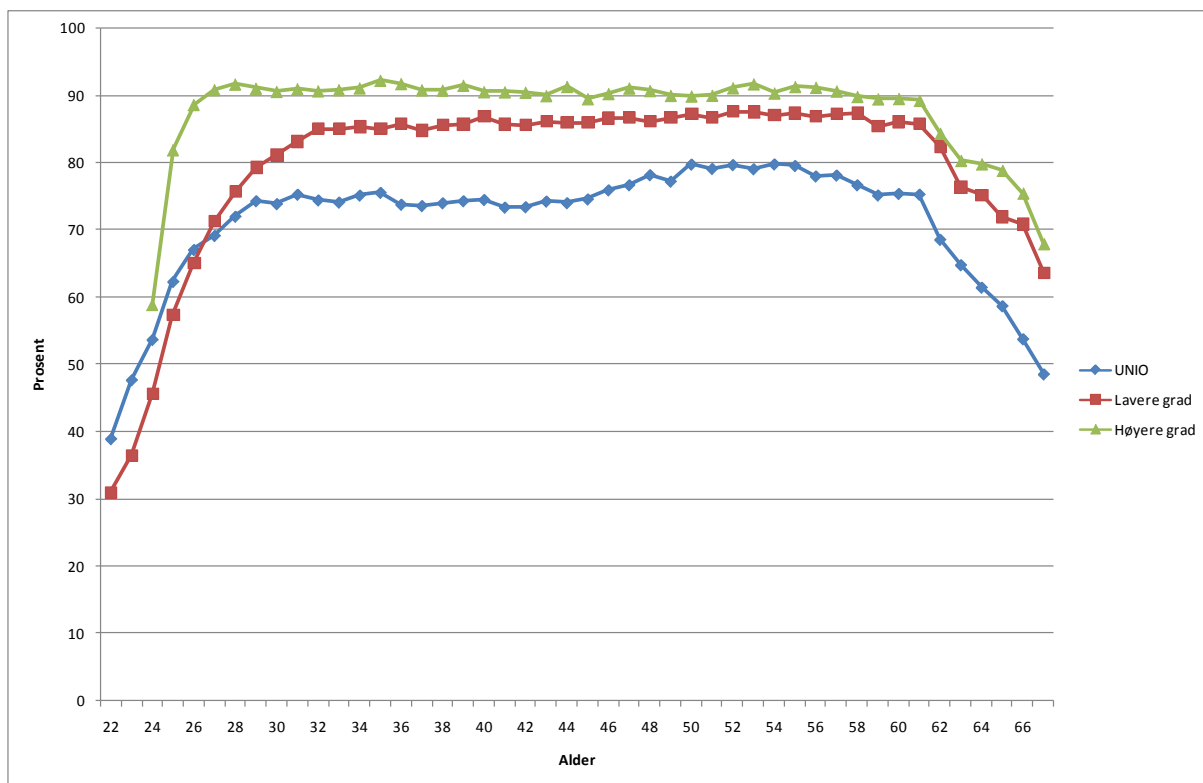
Tabell 3.16 Prosentandel av sysselsatte i heltidsstilling, etter utdanningsgruppe og kjønn. 22 – 67 år. 2006.

	Menn	Kvinner	Totalt
Diakoner	84,6	66,2	73,0
Lærere	86,8	75,8	78,9
Skatterevisorer	96,4	80,6	90,4
Sykepleiere	82,6	57,2	59,4
Ergoterapeuter	85,8	70,8	72,3
Fysioterapeuter	85,2	70,0	74,5
Politi	93,8	93,2	93,7
Teologer	90,9	82,7	89,1
Forskere	93,3	89,1	92,1
Totalt	88,0	69,0	74,2

Alder

I figur 3.6 har vi først sett på andel i heltidsstilling fordelt på hovedgruppe. Figuren viser at vi også når vi kontrollerer for alder finner en betydelig lavere andel heltidsansatte i Unio-gruppene enn i de øvrige gruppene høyt utdannede. Forskjellen er spesielt stor opp til 40 års alder, som da utvilsomt har sammenheng med at kvinneandelen er spesielt høy for Unio-gruppene.

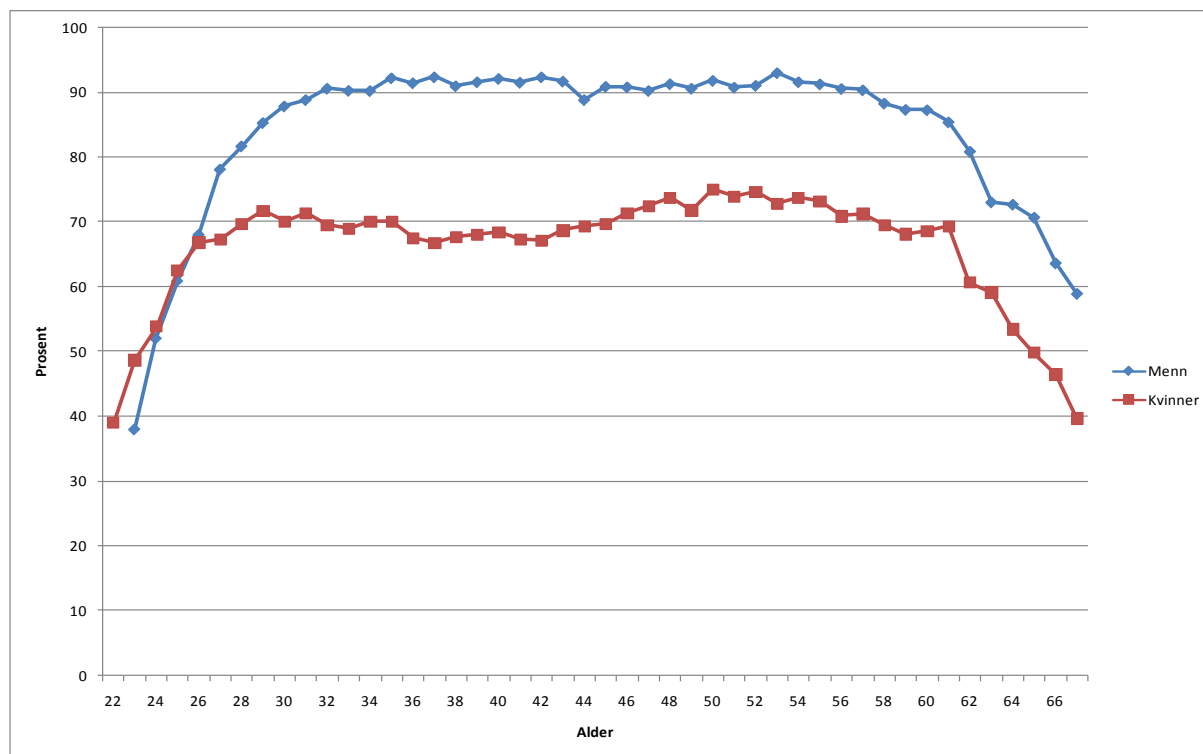
Figur 3.6 Prosentandel av sysselsatte i heltidsstilling, etter hovedgruppe og alder. 2006.

Alder og kjønn

Figur 3.7 viser prosentandel av sysselsatte i heltidsstilling fordelt på kjønn og alder, i Unio-gruppene. Figuren viser at også når i kontrollerer for alder finner vi meget stor forskjell mellom menn og kvinner. Vi ser også at forskjellen er størst opp til om lag 40 års alder, da øker andelen noe for kvinner. Det er rimelig å anta at barneomsorg bidrar til økt andel deltid for kvinner. Men fortsatt i de eldre aldersgruppene er andelen i heltidsstilling langt høyere blant menn enn blant kvinner. Rundt 50 års alder begynner andelen i heltidsstilling å avta, både for menn og kvinner, og etter 60 års alder avtar andelen enda raskere.

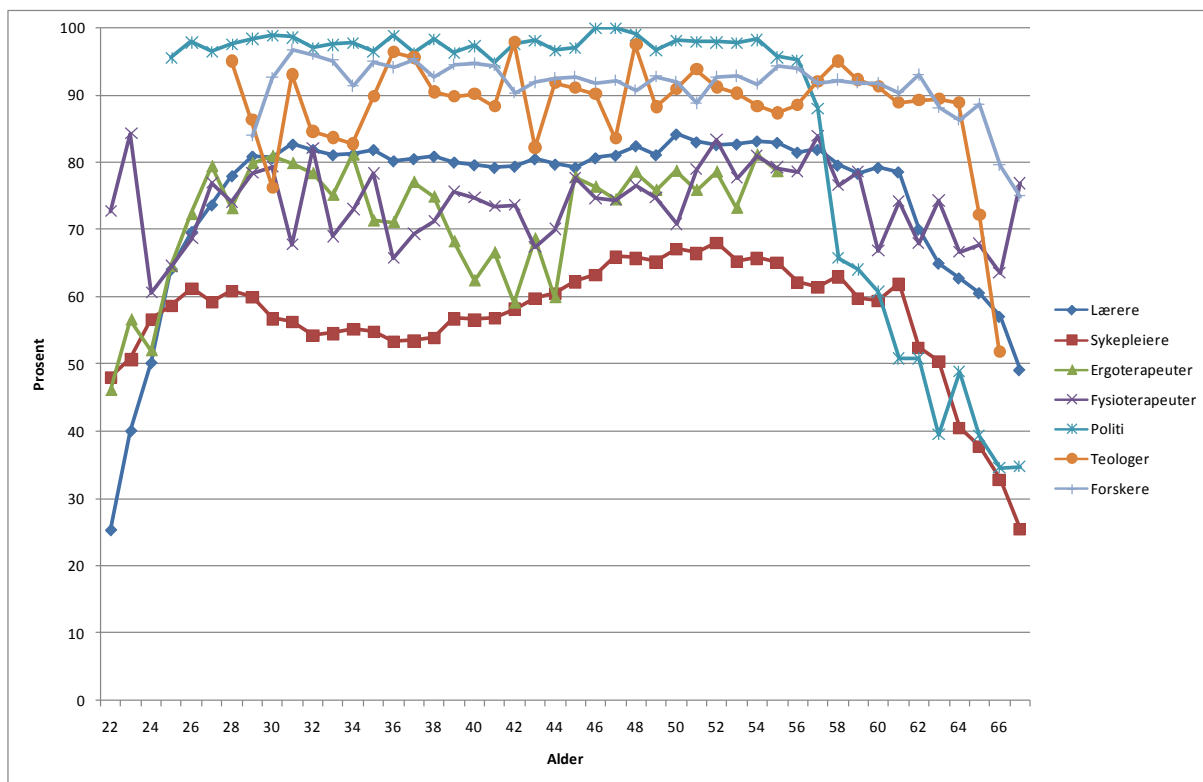
Figur 3.7 Prosentandel av sysselsatte i heltidsstilling etter kjønn. Unio-grupper. 2006.

De ulike Unio-gruppene

Figur 3.8 viser at vi i hovedsak finner samme forskjeller mellom utdanningsgrupper som i tabell 3.16 også når vi kontrollerer for alder. Andelen av sysselsatte med heltidsstilling er fortsatt spesielt lav for sykepleiere, mens politi, forskere og teologer har en høyere andel heltidsansatte enn de øvrige gruppene.

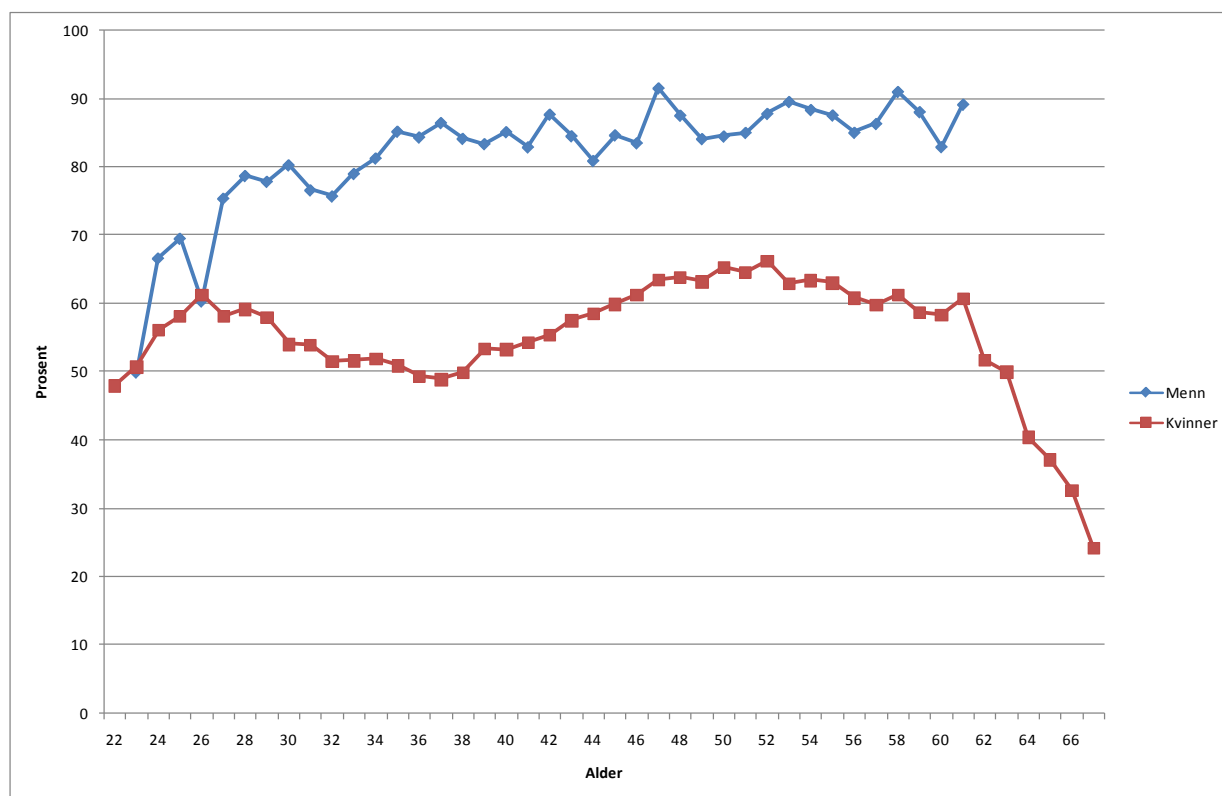
Figur 3.8 Prosentandel av sysselsatte som var i heltidsstilling, etter utdanningsgruppe, 2006.

Sykepleiere

Figur 3.9 viser at den lave andelen i heltidsstilling for sykepleiere hovedsakelig skyldes en veldig lav andel i heltidsstilling for kvinner også i de yngre aldersgrupper. Men også for menn ser vi at andelen i heltidsstilling er litt lav sammenlignet med andre utdanningsgrupper, også når vi kontrollerer for alder. Allikevel er nok sykepleiere den gruppen det er størst kjønnsforskjell for, også når vi kontrollerer for alder.

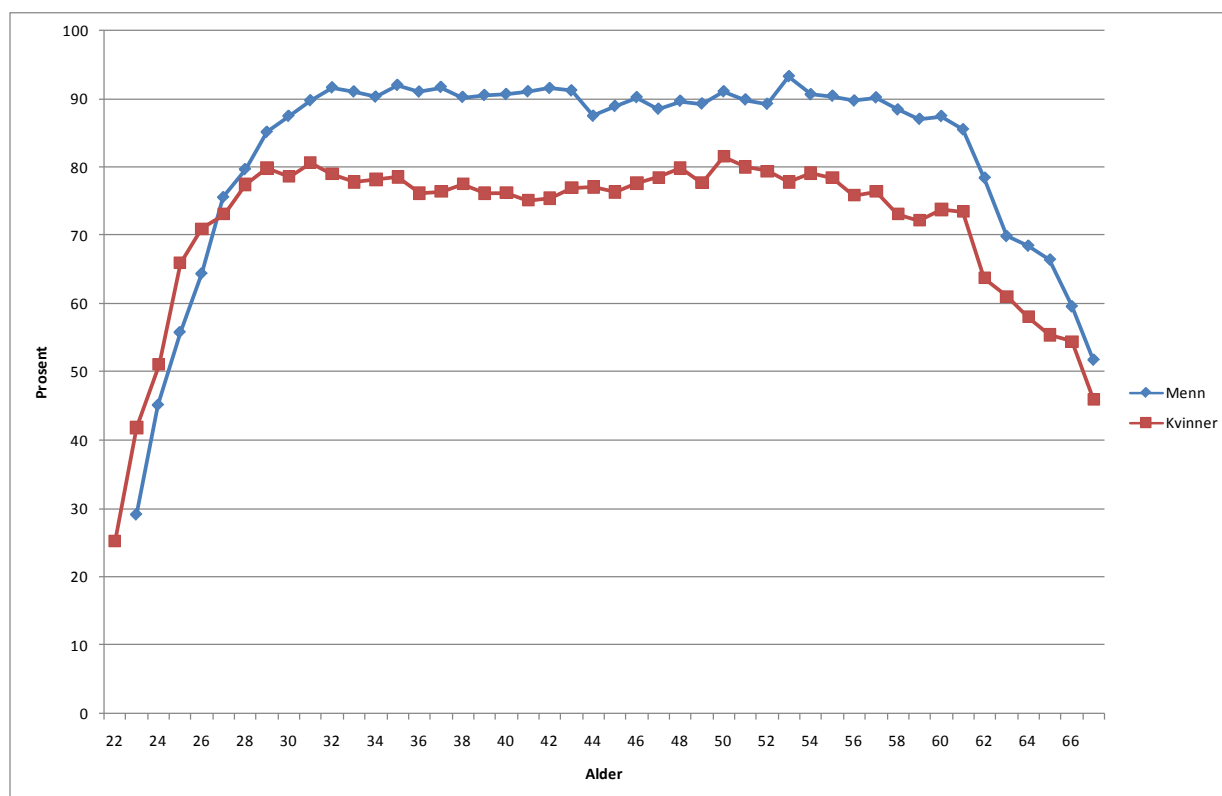
Figur 3.9 Prosentandel av sysselsatte sykepleiere i heltidsstilling, etter kjønn og alder. 2006.

Lærere

Figur 3.10 viser andelene fordelt på alder og kjønn for lærere. Figuren viser at vi finner stor forskjell mellom menn og kvinner også når vi kontrollerer for alder også for denne gruppen. Også for lærere er det slik at forskjellen er størst opp til rundt 40 år.

Figur 3.10 Prosentandel av sysselsatte lærere i heltidsstilling, etter kjønn og alder. 2006.

Oppsummering

Mens vi fant at sysselsettingsprosenten var høy i alle grupper, finner vi større variasjon når det gjelder arbeidstid. Unio skilte seg ut med en spesielt lav andel heltidsansatte, av alle sysselsatte. Andelen var betydelig lavere enn for andre grupper med lavere grads utdanning. Både for diakoner, lærere, sykepleiere, ergoterapeuter og fysioterapeuter var andelen av sysselsatte med heltidsstilling betydelig lavere enn for andre grupper av lavt utdannede, det vil si ikke Unio-grupper. Andelen var spesielt lav for sykepleiere. Skatterevisorer, politi, teologer og forskere hadde derimot en like høy andel som andre grupper.

3.4 Undersysselsetting

I denne delen vil vi se nærmere på omfanget av undersysselsetting i yrkesgruppene grunnskolelærere og sykepleiere, dvs. sysselsatte som utfører arbeid som faller inn under yrkesbetegnelsene grunnskolelærere og sykepleiere.⁷

⁷ I SSBs Standard for yrkesklassifisering (STYRK) gis følgende beskrivelse av yrkesgruppen grunnskolelærere: "Grunnskolelærere underviser i en rekke fag på grunnskolenivå. I arbeidsoppgavene kan inngå å undervise etter fastsatte læreplaner, utarbeide, administrere og evaluere prøver, prosjekter og spesielle tiltak for å trene elever samt vurdere deres faglige fremgang og gi støtteundervisning hvis dette er nødvendig og å oppmuntre til personlig utvikling hos elevene og diskutere deres fremgang med foresatte og klasseforstandere." I tillegg til grunnskolelærere blir også undervisningsinspektør (grunnskole), sosiallærer (grunnskole) og faglærer (grunnskole) inkludert i yrkesgruppen "grunnskolelærere". Studieinspektører (videregående skole) og undervisningsinspektører (videregående skole) faller imidlertid utenfor. Yrkesgruppen grunnskolelærere er forskjellig fra utdanningsgruppen allmennlærere som vi tidligere har presentert data for. En som er utdannet

For å belyse omfang av undersysselsetting blant grunnskolelærere og sykepleiere, vil vi benytte data fra Statistisk sentralbyrås Arbeidskraftundersøkelser for årene 1999, 2003 og 2007.

SSB gir følgende definisjoner av undersysselsatte, heltids/deltidsarbeid og avtalt arbeidstid;

Undersysselsatte: er deltidssysselsatte personer som har forsøkt å få lengre arbeidstid ved å kontakte Aetat, annonsere selv, spørre nåværende arbeidsgiver e.l. De må kunne starte med økt arbeidstid innen en måned.

Heltid/deltid beregnes av avtalt/vanlig arbeidstid. Arbeidstid på 37 timer og over er heltid, samt arbeidstid på 30-36 timer hvor intervjuobjektet bekrefter at dette utgjør heltid i vedkommendes yrke. Deltid er dermed avtalt arbeidstid under 30 timer, samt arbeidstid på 30-36 timer hvor dette ikke er heltid. For sysselsatte med flere arbeidsforhold (jobber) summeres arbeidstida for hoved- og biarbeidsforhold.

Kort deltid er arbeidstid på 1-19 timer, lang deltid 20-36 timer og 37 timer og mer er heltid.

Avtalt arbeidstid er det antall arbeidstimer pr. uke som den ansatte ifølge arbeidskontrakten skal være på arbeid. For ansatte som ikke har noen arbeidstidsavtale, samt for selvstendige og familiarbeidere, benyttes deres vanlige (gjennomsnittlige) arbeidstid pr. uke (normalt for de siste 4 ukene)

3.4.1 Grunnskolelærere

Tabellene 3.17 og 3.18 viser den avtalte/vanlige arbeidstiden for alle sysselsatt og for sysselsatte som arbeider som grunnskolelærere. Vi ser at for befolkningen som helhet har andelen i heltidsarbeid og i kort og lang deltid vært noenlunde konstant i perioden. Det har vært en svak nedgang i andel menn i heltidsarbeid i perioden vi betrakter og en tilsvarende økning for kvinnene. Det er imidlertid til dels store kjønnsforskjeller i arbeidstid i befolkningen som helhet. Når det gjelder grunnskolelærerne, så var andelen i heltidsarbeid i 1999 på samme

allmennlærer kan arbeide et helt annet sted enn i grunnskolen, og de som arbeider som grunnskolelærere kan ha en annen fagbakgrunn enn allmennlærerutdanningen. Imidlertid må det forventes at det er et stort samsvar mellom å arbeide som grunnskolelærer og å ha en allmennlærerutdanning.

Når det gjelder yrkesgruppen sykepleiere, gir SSBs Standard for yrkesklassifisering følgende beskrivelse av yrkesgruppen sykepleiere: "Sykepleiere behandler, pleier og veileder syke, skadede og andre pleietrengende personer. I arbeidsoppgavene kan inngå: å behandle, pleie og veilede syke, funksjonshemmede og andre pleietrengende personer, dele ut medisiner, foreta sårstell og gi andre former for behandling etter legens instruksjoner, planlegge og gjennomføre forebyggende helsearbeid og helseinformasjon, delta i rehabiliterings- og habiliteringsarbeid for psykisk og fysisk funksjonshemmede og administrere pleie- og omsorgstjenester i institusjoner eller innenfor hjembaserte tjenester." Som eksempler på yrkestitler som skal klassifiseres som sykepleier nevnes sykepleier, bedriftssykepleier. Derimot skal yrkestitler som helsesøster, jordmor, spesialsykepleier, hjelpepleier og vernepleier ikke klassifiseres som sykepleiere. Dette viser at de som har yrkestittelen sykepleier, er en snevrere gruppe enn utdanningsgruppen sykepleier som vi tidligere har presentert tall for. Utdanningsgruppen sykepleiere vil også omfatte sykepleiere som arbeider innenfor andre yrker. Imidlertid omfatter yrkesgruppen sykepleiere de som arbeider innenfor utdanningens kjernearbeidsområder.

nivå som i befolkningen som helhet. Imidlertid har det vært en svak nedgang i andelen i perioden. Nedgangen i andelen i heltidsarbeid for grunnskolelærerne sett samlet, hadde sin bakgrunn i en nedgang i heltidsandelen blant mannlige grunnskolelærerne fra 89,2 prosent i 1999 til 84,8 prosent i 2007. Andelen kvinnelige grunnskolelærere i heltidsarbeid har ligget rundt 66 prosent i hele perioden.

Tabell 3.17 *Sysselsatte i alt og sysselsatte grunnskolelærere etter avtalt arbeidstid. 1999, 2003 og 2007. Prosent*

	1999	2003	2007
Antall sysselsatte, i alt¹	2 259 000	2 269 000	2 443 000
I alt	100,0	100,0	100,0
Heltid	73,5	73,1	73,1
Lang deltid	13,7	13,7	14,1
Kort deltid	12,5	12,7	12,6
Uoppgitt	0,2	0,5	0,2
Antall grunnskolelærere, i alt¹	69 000	69 000	81 000
I alt	100,0	100,0	100,0
Heltid	73,4	72,7	71,5
Lang deltid	19,0	17,3	22,4
Kort deltid	7,6	9,8	5,8
Uoppgitt	0,0	0,2	0,3

Kilde: Statistisk sentralbyrå, Arbeidskraftundersøkelsene

¹ Estimert antall

Tabell 3.18 *Sysselsatte i alt og sysselsatte grunnskolelærere etter kjønn og avtalt arbeidstid. 1999, 2003 og 2007. Prosent*

	1999		2003		2007	
	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner
Antall sysselsatte, i alt¹	1 209 000	1 051 000	1 198 000	1 071 000	1 289 000	1 154 000
I alt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Heltid	89,4	55,2	87,6	56,9	87,1	57,3
Lang deltid	4,4	24,5	4,8	23,7	5,3	24,0
Kort deltid	6,0	20,1	7,2	18,9	7,4	18,5
Uoppgitt	0,2	0,2	0,4	0,5	0,2	0,2
Antall grunnskolelærere, i alt¹	20 000	49 000	22 000	47 000	23 000	59 000
I alt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Heltid	89,2	66,9	86,3	66,3	84,8	66,4
Lang deltid	4,4	25,0	7,2	22,1	11,4	26,7
Kort deltid	6,5	8,1	6,3	11,4	3,4	6,7
Uoppgitt	0,0	0,0	0,3	0,2	0,3	0,2

Kilde: Statistisk sentralbyrå, Arbeidskraftundersøkelsene

¹ Estimert antall

Andelen grunnskolelærere som arbeider kort deltid (1-19 timer) har i hele perioden 1999-2007 ligget lavere enn for befolkningen som helhet. Det store omfanget av deltidsarbeid, spesielt blant kvinner, vil imidlertid måtte få konsekvenser for opptjening av fremtidige

pensjonsrettigheter for en stor del av den kvinnelige befolkningen. Tabell 3.8 og 3.9 viser i hvilken utstrekning de som arbeider deltid er undersysselsatte eller ikke. Som det framgår av definisjonen av undersysselsatte, må du ha deltidsarbeid, ha aktivt forsøkt å få lengre arbeidstid og kunne starte med lengre arbeidstid innen en måned for å komme i gruppen undersysselsatt. Ved å stille så strenge krav for å bli definert som undersysselsatt, så ekskluderer man en del personer som ønsker arbeid men som av ulike grunner ikke oppfyller alle kriteriene for å bli definert som sysselsatt. For eksempel vil de som ønsker mer arbeid, men er bosatt i områder hvor det ikke er ledige jobber å søke på, falle utenfor gruppen undersysselsatt. Andelen undersysselsatte kan derved ses på som et minimumsanslag for hvor mange som ønsker en lengre arbeidstid. Tabellen 3.19 tyder på at flesteparten av de som jobber deltid ikke kan karakteriseres som undersysselsatte, dvs. de har ikke aktivt forsøkt å få lengre arbeidstid. Ser vi på befolkningen som helhet, så har andelen undersysselsatte ligget litt over eller under 3 prosent av de sysselsatte i perioden 1999-2007. I 2007 var andelen sunket til 2,7 prosent, sannsynligvis som følge av oppgangskonjunkturen. Blant de som arbeidet som grunnskolelærere steg andelen undersysselsatte fra 2,6 prosent i 1999 til 3,9 prosent i 2003. I 2007 var andelen igjen redusert og var da 2,8 prosent.

Tabell 3.19 Sysselsatte i alt og sysselsatte grunnskolelærere etter om de er undersysselsatte. 1999, 2003 og 2007. Prosent

	1999	2003	2007
Antall sysselsatte, i alt¹	2 259 000	2 269 000	2 443 000
I alt	100,0	100,0	100,0
Spørsmål ikke stilt	73,7	73,6	73,3
Ja, er undersysselsatt	3,1	3,8	2,7
Nei	23,2	22,6	24,0
Antall grunnskolelærere, i alt¹	69 000	69 000	81 000
I alt	100,0	100,0	100,0
Spørsmål ikke stilt	73,4	72,9	71,8
Ja, er undersysselsatt	2,6	3,9	2,8
Nei	24,0	23,1	25,4

Kilde: Statistisk sentralbyrå, Arbeidskraftundersøkelsene

¹ Estimert antall

Tabell 3.20 viser, ikke uventet, at en høyere andel av kvinnene enn av mennene var undersysselsatte. Kjønnforskjellen var større i befolkningen som helhet enn blant de som arbeider som grunnskolelærere. I befolkningen som helhet var andelen undersysselsatte rundt 5 prosent blant kvinner og mellom 1 og 2 prosent blant menn. Blant grunnskolelærerne var andelen undersysselsatte mellom 1 og 3 prosent blant menn, og 3 og 4 prosent blant kvinner.

Tabell 3.20 Sysselsatte i alt og sysselsatte grunnskolelærere etter kjønn og om de er undersysselsatte. 1999, 2003 og 2007. Prosent

	1999		2003		2007	
	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner
Antall sysselsatte, i alt¹	1 209 000	1 051 000	1 198 000	1 071 000	1 289 000	1 154 000
I alt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Spørsmål ikke stilt	89,7	55,4	88,1	57,4	87,3	57,6
Ja, er undersysselsatt	1,3	5,1	1,9	5,9	1,2	4,4
Nei	9,0	39,5	10,1	36,7	11,5	38,0
Antall grunnskolelærere, i alt¹	20 000	49 000	22 000	47 000	23 000	59 000
I alt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Spørsmål ikke stilt	89,2	66,9	86,5	66,5	85,2	66,6
Ja, er undersysselsatt	1,0	3,2	3,0	4,4	2,5	3,0
Nei	9,9	29,8	10,5	29,1	12,4	30,4

Kilde: Statistisk sentralbyrå, Arbeidskraftundersøkelsene

¹ Estimert antall

Tabell 3.21 viser at grunnskolelærere hadde en gjennomsnittlig arbeidstid på 34,5 per uke både i 1999 og i 2003 det samme som for befolkningen som helhet. I 2007 var den gjennomsnittlige arbeidstiden litt høyere blant grunnskolelærere enn i befolkningen som helhet. Mens arbeidstiden varierte rundt henholdsvis 38 og 31 timer per uke for henholdsvis menn og kvinner i befolkningen som helhet, var de tilsvarende tallene for grunnskolelærer 37 og 34 timer per uke.

Tabell 3.21 Sysselsatte grunnskolelærere etter gjennomsnittlig og ønsket arbeidstid.

	1999		2003		2007	
	Gjennomsnittlig arbeidstid ¹	Ønsket arbeidstid	Gjennomsnittlig arbeidstid ¹	Ønsket arbeidstid	Gjennomsnittlig arbeidstid ¹	Ønsket arbeidstid
I alt						
Alle sysselsatte	34,5	-	34,3	-	34,6 ²	-
Undersysselsatte	18,8	32,4	18,8	32,6	20,0	33,5
Grunnskolelærere i alt	34,5	-	34,4	-	35,4	-
Undersysselsatte	22,8	34,1	19,8	33,8	22,6	33,5
Menn						
Alle sysselsatte	38,1	-	37,5	-	37,7 ²	-
Undersysselsatte	16,9	32,9	16,7	33,0	18,5	35,0
Grunnskolelærere i alt	37,2	-	36,6	-	37,8	-
Undersysselsatte³	-	-	-	-	-	-
Kvinner						
Alle sysselsatte	30,4	-	30,8	-	31,1 ²	-
Undersysselsatte	19,4	32,2	19,6	32,5	20,4	33,1
Grunnskolelærere i alt	33,6	-	33,4	-	34,5	-
Undersysselsatte	23,5	34,9	19,6	33,8	23,8	36,0

Kilde: Statistisk sentralbyrå, Arbeidskraftundersøkelsene

¹ Hoved- og biarbeidstid tilsamen

² Våre tall ligger 0,3 timer over SSBs publiserte tall. Vi har vært i telefonisk kontakt med SSB angående dette, men uten at vi har funnet fram til årsaken til avviket. Avviket er det samme for sysselsatte i alt og sysselsatte menn og kvinner.

³ Tallet på undersysselsatte mannlige grunnskolelærere er for lavt til at tall kan publiseres.

Tabellen viser videre at den gjennomsnittlige arbeidstiden for de undersysselsatte var i underkant av og rundt 20 timer per uke for befolkningen som helhet og mellom 20 og 23 timer per uke for de undersysselsatte grunnskolelærerne i perioden 1999-2007. Det er relativt små kjønnsforskjeller i de undersysselsattes arbeidstid. Den ønskede arbeidstiden var rundt 33 timer per uke i befolkningen som helhet og rundt 34 timer per uke blant grunnskolelærerne, altså lang deltid. Det var ingen vesentlige kjønnsforskjeller i ønsket arbeidstid. Dette betyr for eksempel at undersysselsatte grunnskolelærere i 2007 ønsket å utvide stillingen med rundt 50 prosent.

Gjennomgangen hittil har vist at kvinner i større grad enn menn arbeider deltid og i større grad sliter med undersysselsettingsproblemer. Deltidsarbeid som kan være en god familietilpasning for mange i en periode, kan imidlertid ha en bakside, nemlig at heltidsstillinger splittes opp i flere deltidstillinger. Dette kan føre til et for lavt tilbud av heltidsstillinger slik at personer som primært ønsker en heltidsstilling må akseptere en deltidstilling. De som står utenfor arbeidsmarkedet og som ønsker seg en jobb som for eksempel nyutdannede eller personer som av andre grunner har vært utenfor arbeidsmarkedet en periode, vil ofte stille svakere i konkurransen om de attraktive jobbene enn de som er i jobb. Dersom det primært er nykommere/tilbakevendere til arbeidsmarkedet som ufrivillig arbeider deltid, betyr det sannsynligvis at undersysselsettingsproblemerne er midlertidige, de skyldes overgangsproblemer. Undersysselsettingsproblemerne vil i så fall sannsynligvis få liten innvirkning på personens muligheter til full opptjening. Dersom det er en mer eller mindre permanent tilpasning, vil undersysselsettingsproblemerne kunne få alvorlige konsekvenser. For å få en viss indikasjon på hvem de undersysselsatte er, har vi sett på i hvilken utstrekning de undersysselsatte har vært sammenhengende i bedriften i ett år eller mindre. En overrepresentasjon av de som har vært sammenhengende ett år eller mindre i bedriften blant undersysselsatte sammenlignet med alle sysselsatte, vil kunne indikere at en del av undersysselsettingen kan forklares ved overgangsproblemer. Tabell 3.22 viser i hvilken utstrekning dette er tilfelle.

Tabell 3.22 *Sysselsatte i alt og sysselsatte grunnskolelærere som har vært sammenhengende i bedriften ett år eller mindre etter om de var undersysselsatte. Prosent*

	1999		2003		2007	
	I alt	Grunnskolelærer	I alt	Grunnskolelærer	I alt	Grunnskolelærer
I alt, absolutte sysselsettingstall¹	2 269 000	68 000	2 275 000	67 000	2 434 000	80 000
I alt						
Sysselsatte i alt	17,4	16,6	15,2	15,4	26,5	18,4
Undersysselsatte	29,9	44,5	31,7	21,3	36,2	41,0
Menn						
Sysselsatte i alt	16,5	16,1	14,4	14,2	25,9	14,1
Undersysselsatte	40,4	-	43,3	42,7	45,1	35,2
Kvinner						
Sysselsatte i alt	18,6	16,5	16,0	14,6	27,2	20,0
Undersysselsatte	26,6	44,5	27,5	18,2	32,9	42,8

Kilde: Statistisk sentralbyrå, Arbeidskraftundersøkelsene

¹ Estimert antall

Vi ser at for befolkningen som helhet, så steg andelen av de sysselsatte som hadde vært ett år eller mindre i bedriften fra 17 prosent i 1999 til 27 prosent i 2007. Den økende høykonjunkturen i slutten av perioden førte til stor mobilitet og en høyere andel enn tidligere skiftet jobb. Andelen av de undersysselsatte som hadde vært ett år eller mindre sammenhengende i bedriften, økte fra 30 til 36 prosent i samme periode og lå i hele perioden på et noe høyere nivå enn for alle sysselsatte. Dette kan indikere at nykommere i arbeidsmarkedet er noe overrepresentert blant de undersysselsatte. Mellom 60 og 70 prosent av de undersysselsatte hadde imidlertid vært sammenhengende i bedriften mer enn ett år og kan ikke betegnes som nykommere. Dette kan indikere at undersyssestillingen kan være av en mer langvarig karakter, men er langt fra noen sikker indikasjon på det. Den enkeltes livssituasjon kan ha endret seg, f.eks. kan barn ha større/voksne og man ønsker en lengre arbeidstid.

Ser vi på grunnskolelærerne, så hadde mellom 15 og 18 prosent vært ett år eller mindre sammenhengende i bedriften. Andelen undersysselsatte grunnskolelærere som hadde vært ett år eller mindre i bedriften varierte imidlertid mellom 21 og 45 prosent, men lå i hele perioden på et noe høyere nivå enn alle sysselsatte grunnskolelærere. Den store variasjonen i andelen undersysselsatte grunnskolelærere som hadde vært ett år eller mindre i bedriften, er vanskelig å forklare. Det er viktig å huske på ut AKU er en utvalgsundersøkelse og tallet på undersysselsatte grunnskolelærere er relativt begrenset. Alt i alt må vi kunne konkludere med at de foreliggende dataene gir ikke grunnlag for å trekke klare konklusjoner om undersyssestilling blant grunnskolelærere er et overgangsproblem eller et mer permanent problem.

3.4.2 Sysselsatte i sykepleierstillinger

Tabellene 3.23 og 3.24 viser den avtalte/vanlige arbeidstiden for alle sysselsatte i befolkningen og for sysselsatte i sykepleierstillinger. Som kommentert tidligere, har andelen av befolkningen som er i heltidsarbeid og i kort og lang deltidsarbeid vært noenlunde konstant i perioden. Det har vært en svak nedgang i mennenes andel i heltidsarbeid i perioden vi betrakter og en tilsvarende økning for kvinnene. Det er imidlertid til dels store kjønnsforskjeller i arbeidstid i befolkningen som helhet. Når det gjelder sysselsatte i sykepleierstillinger, så var andelen i heltidsarbeid betydelig lavere enn for befolkningen som helhet i hele perioden 1999-2007. Det har vært en meget svak økning i andelen i heltidsarbeid fra 48,7 prosent i 1999 til 50,1 prosent i 2007. Det er også en meget svak økning i andelen i lang deltid mens andelen i kort deltid har gått svakt ned fra 17,7 prosent i 1999 til 15,2 prosent i 2007. Tallet på menn som arbeidet i sykepleierstillinger er svært lavt og det hefter derfor stor usikkerhet til tallene. Usikkerheten er spesielt stor for endringstall og vi vil derfor avstå fra å kommentere kjønnsforskjeller.

Tabell 3.23 Sysselsatte i alt og i sykepleierstillinger etter avtalt arbeidstid. 1999, 2003 og 2007. Prosent

	1999	2003	2007
Sysselsatte¹	2 259 000	2 269 000	2 443 000
I alt	100,0	100,0	100,0
Heltid	73,5	73,1	73,1
Lang deltid	13,7	13,7	14,1
Kort deltid	12,5	12,7	12,6
Uoppgitt	0,2	0,5	0,2
Sysselsatte i sykepleierstillinger¹	46 000	53 000	56 000
I alt	100,0	100,0	100,0
Heltid	48,7	50,6	50,1
Lang deltid	33,1	34,1	34,7
Kort deltid	17,7	14,7	15,2
Uoppgitt	0,3	0,6	0,0

Kilde: Statistisk sentralbyrå, Arbeidskraftundersøkelsene

¹ Estimert antall

Tabell 3.24 Sysselsatte i alt og i sykepleierstillinger etter kjønn og avtalt arbeidstid. 1999, 2003 og 2007. Prosent

	1999		2003		2007	
	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner
Sysselsatte¹	1 209 000	1 051 000	1 198 000	1 071 000	1 289 000	1 154 000
I alt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Heltid	89,4	55,2	87,6	56,9	87,1	57,3
Lang deltid	4,4	24,5	4,8	23,7	5,3	24,0
Kort deltid	6,0	20,1	7,2	18,9	7,4	18,5
Uoppgitt	0,2	0,2	0,4	0,5	0,2	0,2
Sysselsatte i sykepleierstillinger¹	2 000	44 000	5 000	48 000	4 000	51 000
I alt	(100,0)	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Heltid	(77,4)	47,3	76,4	47,7	74,8	48,0
Lang deltid	(12,2)	34,2	12,4	36,5	16,1	36,3
Kort deltid	(10,4)	18,0	9,3	15,3	9,2	15,7
Uoppgitt	(0,0)	0,6	1,9	0,4	0,0	0,0

Kilde: Statistisk sentralbyrå, Arbeidskraftundersøkelsene

¹ Estimert antall

Tabellene 3.25 og 3.26 viser i hvilken utstrekning de som arbeider deltid er undersysselsatte eller ikke. Som tidligere nevnt, framgår det av definisjonen av undersysselsatte at du må ha deltidsarbeid, ha aktivt forsøkt å få lengre arbeidstid og kunne starte med lengre arbeidstid innen en måned for å falle i gruppen undersysselsatt. Dette er strenge krav og andelen undersysselsatte kan ses på som et minimumsanslag for hvor mange som ønsker en lengre arbeidstid. Tabellen 3.25 viser at andelen undersysselsatte har ligget rundt 3 prosent for befolkningen som helhet i perioden 1999-2007, mens andelen undersysselsatte i sykepleierstillinger steg fra 3,1 prosent i 1999 til 6,1 prosent i 2003. I 2007 lå andelen undersysselsatte i sykepleierstillinger fremdeles på 6,1 prosent noe som er mer enn det dobbelte av andelen i befolkningen som helhet.

Tabell 3.25 Sysselsatte i alt og i sykepleierstillinger etter om de er undersysselsatte. 1999, 2003 og 2007. Prosent

	1999	2003	2007
<i>Sysselsatte¹</i>	2 259 000	2 269 000	2 443 000
I alt	100,0	100,0	100,0
Spørsmål ikke stilt	73,7	73,6	73,3
Ja, er undersysselsatt	3,1	3,8	2,7
Nei	23,2	22,6	24,0
<i>Sysselsatte i sykepleierstillinger¹</i>	46 000	53 000	56 000
I alt	100,0	100,0	100,0
Spørsmål ikke stilt	49,2	51,2	50,1
Ja, er undersysselsatt	3,1	6,1	6,1
Nei	47,7	42,6	43,8

Kilde: Statistisk sentralbyrå, Arbeidskraftundersøkelsene

¹ Estimert antall

Tabell 3.26 tyder på at en høyere andel av kvinnene enn av mennene var undersysselsatte og at kjønnsforskjellen var større i befolkningen som helhet enn blant de som arbeidet i sykepleierstillinger. Det er imidlertid grunn til å minne om at antall menn sysselsatt i sykepleierstillinger er svært lavt og at det knytter seg stor usikkerhet til disse tallene.

Tabell 3.26 Sysselsatte i alt og i sykepleierstillinger etter kjønn og om de er undersysselsatte. 1999, 2003 og 2007. Prosent

	1999		2003		2007	
	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner
<i>Sysselsatte¹</i>	1 209 000	1 051 000	1 198 000	1 071 000	1 289 000	1 154 000
I alt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Spørsmål ikke stilt	89,7	55,4	88,1	57,4	87,3	57,6
Ja, er undersysselsatt	1,3	5,1	1,9	5,9	1,2	4,4
Nei	9,0	39,5	10,1	36,7	11,5	38,0
<i>Sysselsatte i sykepleierstillinger¹</i>	(2 000)	44 000	5 000	48 000	4 000	51 000
I alt	(100,0)	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Spørsmål ikke stilt	(77,4)	47,8	78,3	48,2	74,8	48,0
Ja, er undersysselsatt	(0,0)	3,2	6,9	6,1	5,8	6,1
Nei	(22,6)	49,0	14,9	45,8	19,5	45,9

Kilde: Statistisk sentralbyrå, Arbeidskraftundersøkelsene

¹ Estimert antall

Tabell 3.27 viser at den gjennomsnittlige arbeidstiden for sysselsatte i sykepleierstilling økte fra 29,9 til 30,9 timer per uke i perioden 1999 til 2007. I samme periode lå den gjennomsnittlige arbeidstiden rundt 34,5 timer for befolkningen som helhet. Tabellen viser videre at den gjennomsnittlige arbeidstiden blant de undersysselsatte i perioden 1999-2007 var i underkant av og rundt 20 timer per uke for befolkningen som helhet og mellom 23 og 25 timer per uke for de undersysselsatte i sykepleierstillinger. Den ønskede arbeidstiden var rundt 33 timer per uke i befolkningen som helhet i perioden 1999-2007 mens den økte fra 32,2 i 1999 til 34,3 i 2007 for sysselsatte i sykepleierstillinger.

Tabell 3.27 Sysselsatte i sykepleierstillinger etter gjennomsnittlig og ønsket arbeidstid.

	1999		2003		2007	
	Gjennomsnittlig arbeidstid ¹	Ønsket arbeidstid	Gjennomsnittlig arbeidstid ¹	Ønsket arbeidstid	Gjennomsnittlig arbeidstid ¹	Ønsket arbeidstid
I alt						
Alle sysselsatte	34,5	-	34,3	-	34,6 ²	-
Undersysselsatte	18,8	32,4	18,8	32,6	20,0	33,5
Sysselsatte i sykepleierstillinger i alt	29,9	-	30,2	-	30,9	-
Undersysselsatte	22,5	32,2	24,8	33,2	23,8	34,3
Menn						
Alle sysselsatte	38,1	-	37,5	-	37,7 ²	-
Undersysselsatte	16,9	32,9	16,7	33,0	18,5	35,0
Sysselsatte i sykepleierstillinger i alt	33,1	-	33,8	-	36,6	-
Undersysselsatte	-	-	-	-	-	-
Kvinner						
Alle sysselsatte	30,4	-	30,8	-	31,1 ²	-
Undersysselsatte	19,4	32,2	19,6	32,5	20,4	33,1
Sysselsatte i sykepleierstillinger i alt	29,7	-	29,8	-	30,4	-
Undersysselsatte	22,5	32,2	25,3	33,0	23,6	34,1

Kilde: Statistisk sentralbyrå, Arbeidskraftundersøkelsene

¹ Hoved- og biarbeidstid tilsamen

² Våre tall ligger 0,3 timer over SSBs publiserte tall. Vi har vært i telefonisk kontakt med SSB angående dette, men uten at vi har funnet fram til årsaken til avviket. Avviket er det samme for sysselsatte i alt og sysselsatte menn og kvinner.

Som nevnt tidligere, kan vi ved å se på andelen som har vært sammenhengende ett år eller mindre i den bedriften de jobber i, få en viss indikasjon på om gruppen av undersysselsatte i større grad enn de som ikke er undersysselsatte består av personer med overgangsproblemer, eller om det synes å være en mer permanent tilpasning. Undersysselsettingsproblemer forårsaket av overgangsproblemer vil sannsynligvis få mindre dramatiske konsekvenser for personens muligheter til full opptjening enn dersom undersysselsetting er en permanent tilpasning. Tabell 3.28 viser andelen av de sysselsatte i befolkningen og av sysselsatte i sykepleierstillinger som sammenhengende hadde vært ett år eller mindre i bedriften etter om de var undersysselsatte eller ikke.

Tabell 3.28 Sysselsatte i alt og i sykepleierstillinger etter om de har vært sammenhengende i bedriften ett år eller mindre og om de var undersysselsatte. Prosent

	1999		2003		2007	
	I alt	I sykepleierstillinger	I alt	I sykepleierstillinger	I alt	I sykepleierstillinger
I alt, absolutte sysselsettingstall						
I alt¹	2 269 000	45 000	2 275 000	52 000	2 434 000	54 000
Sysselsatte i alt	17,4	18,4	15,2	13,7	26,5	21,9
Undersysselsatte	29,9	20,9	31,7	20,1	36,2	28,7
Menn						
Sysselsatte i alt	16,5	37,3	14,4	15,7	25,9	(21,9)
Undersysselsatte	40,4	-	43,3	0,0	45,1	
Kvinner						
Sysselsatte i alt	18,6	17,4	16,0	13,4	27,2	21,9
Undersysselsatte	26,6	20,9	27,5	22,3	32,9	24,4

Kilde: Statistisk sentralbyrå, Arbeidskraftundersøkelsene

¹ Estimert antall

Tabellen viser, som tidligere kommentert, at for befolkningen som helhet, så steg andelen av de sysselsatte som hadde vært ett år eller mindre i bedriften fra 17 prosent i 1999 til 27 prosent i 2007. Den økende høykonjunkturen i slutten av perioden førte til stor mobilitet og en høyere andel enn tidligere skiftet jobb. Andelen av de undersysselsatte som hadde vært ett år eller mindre sammenhengende i bedriften, økte fra 30 til 36 prosent i samme periode. Andelen som hadde vært ett år eller mindre i bedriften, var altså litt høyere blant undersysselsatte enn i befolkningen som helhet, og kan indikere at nykommere i arbeidsmarkedet er noe overrepresentert blant de undersysselsatte. Mellom 60 og 70 prosent av de undersysselsatte hadde imidlertid vært sammenhengende i bedriften mer enn ett år og kan ikke betegnes som nykommere. Dette kan indikere at undersysselsettingen kan være av en mer langvarig karakter, men er langt fra noen sikker indikasjon på det. Den enkeltes livssituasjon kan ha endret seg, f.eks. kan barn ha større/voksne og man ønsker en lengre arbeidstid.

Ser vi på sysselsatte i sykepleierstillinger, så hadde mellom 14 og 22 prosent vært ett år eller mindre sammenhengende i bedriften. Andelen undersysselsatte i sykepleierstillinger som hadde vært ett år eller mindre i bedriften varierte imidlertid mellom 20 og 29 prosent. Dette indikerer at overgangsproblemer spiller en relativt begrenset rolle og for å forklare undersysselsetting blant sysselsatte i sykepleierstillinger og at undersysselsettingen kan være av en mer langvarig karakter. Som antydnet i avsnittet over, må vi være forsiktige med å trekke en slik konklusjon fordi den enkeltes livssituasjon kan ha endret seg slik at undersysselsetting bare har vært et problem i en begrenset periode. Imidlertid vet vi at ufrivillig deltidsarbeid lenge har vært et problem for sykepleiere.

3.4.3 Oppsummering undersysselsetting

Vi har i dette avsnittet sett på omfanget av undersysselsetting i yrkesgruppene grunnskolelærer og sykepleier, dvs. sysselsatte som utfører arbeid som faller inn under yrkesbetegnelsene

grunnskolelærer og sykepleier. Yrkesgruppene grunnskolelærer sykepleier er forskjellig fra utdanningsgruppene allmennlærere og sykepleiere som vi tidligere har presentert data for. En som er utdannet allmennlærer kan arbeide et helt annet sted enn i grunnskolen, og de som arbeider som grunnskolelærere kan ha en annen fagbakgrunn enn allmennlærerutdanningen. Imidlertid må det forventes at det er et stort samsvar mellom å arbeide som grunnskolelærer og å ha en allmennlærerutdanning. De som har yrkestittelen sykepleier, er en snevrere gruppe enn utdanningsgruppen sykepleier som vi tidligere har presentert tall for. Utdanningsgruppen sykepleiere omfatter også sykepleiere som arbeider innenfor andre yrkesgrupper enn yrkesgruppen sykepleier. Imidlertid omfatter yrkesgruppen sykepleiere de som arbeider innenfor utdanningens kjernearbeidsområder.

Vi har benyttet data fra Statistisk sentralbyrås Arbeidskraftundersøkelser for årene 1999, 2003 og 2007 til å belyse omfang av undersysselsetting blant grunnskolelærere og sykepleiere. Som undersysselsatte defineres personer som har forsøkt å få lengre arbeidstid ved å kontakte Aetat, annonsere selv, spørre nåværende arbeidsgiver e.l. De må kunne starte med økt arbeidstid innen en måned. Dette betyr at det benyttes en svært streng definisjon av undersysselsetting, og tallene kan ses på som minimumsanslag for hvor mange som ønsker lengre arbeidstid.

Gjennomgangen viser at mellom 2,6 og 3,9 prosent av grunnskolelærerne var undersysselsatte i perioden 1999-2007. Andelen undersysselsatte grunnskolelærere er om lag på samme nivå som for befolkningen som helhet. Vi finner kjønnsforskjeller i andelen undersysselsatte grunnskolelærere, men kjønnsforskjellene er mindre enn for befolkningen som helhet. De undersysselsatte grunnskolelærerne hadde en gjennomsnittlig arbeidstid som varierte mellom 20 og 23 timer per uke og en ønsket arbeidstid på rundt 34 timer per uke i perioden 1999-2007. Dette innebærer en ønsket økning i arbeidstiden på mellom 50 og 70 prosent. De foreliggende dataene gir ikke holdepunkter for om undersysselsetting primært er et overgangsfenomen knyttet til ulike overgangsfaser eller om det er et mer permanent problem.

Når det gjelder sysselsatte i sykepleierstillinger viser gjennomgangen at mellom 3,1 og 6,1 prosent av sysselsatte i sykepleierstillinger var undersysselsatte i perioden 1999-2007. Andelen var lavest i 1999, men steg til 6,1 prosent i 2003 og var i 2007 på samme nivå som i 2003. Dette betyr at andelen undersysselsatte i sykepleierstillinger var om lag på samme nivå som for befolkningen som helhet i 1999, men på et klart høyere nivå i 2003 og 2007. I 2007 var andelen undersysselsatte i sykepleierstillinger mer enn det dobbelte av andelen i befolkningen som helhet. Svært usikre tall indikerer imidlertid ingen systematiske kjønnsforskjeller i andelen undersysselsatte i sykepleierstillinger. De undersysselsatte i sykepleierstillinger hadde en gjennomsnittlig arbeidstid som varierte mellom 23 og 25 timer per uke og en ønsket arbeidstid på mellom 32 og 34 timer per uke i perioden 1999-2007. Dette innebærer en ønsket økning i arbeidstiden på mellom 34 og 45 prosent. De foreliggende dataene gir ikke holdepunkter for å trekke klare konklusjoner om undersysselsettingen blant sysselsatte i sykepleierstillinger primært er et overgangsfenomen knyttet til ulike overgangsfaser eller om det er et mer permanent problem. Undersysselsetting er imidlertid ikke et ukjent fenomen for sykepleiere. Dersom undersysselsetting er et mer eller mindre permanent problem, vil det kunne få alvorlige

konsekvenser for mulighetene for full opptjening av pensjonsrettigheter. Dersom undersyssetningen derimot er knyttet til ulike overgangsfaser, vil konsekvensene ikke behøve å bli særlig store.

3.5 Oppsummering

I dette kapitlet har vi sett nærmere på sysselsettingsmønstre og yrkesaktivitet for ulike grupper med høyere utdanning. Vi har tatt for oss tre hovedtemaer; yrkeserfaring før og under utdanningen, undersyssetning og heltids- og deltidsarbeid som ble belyst ved ulike datakilder.

Kandidatundersøkelsen viser at en svært høy andel av de ferdige kandidatene hadde allerede yrkeserfaring før de påbegynte studiene. I 2003 gjaldt dette 1/3 av høyere grads kandidater og drøyt halvparten i 2007. I tillegg er det mange som arbeider ved siden av studiene og noen har også avbrudd i studiene hvor de er yrkesaktive. Til sammen hadde 83 prosent av høyere grads kandidater arbeidserfaring før de avsluttet utdanningen. Dette er arbeid som vil bli godskrevet og inngå i pensjonsberegningene. Andelen nyutdannede høyere grads kandidater med en relevant arbeidserfaring før avsluttet utdanning er ikke ubetydelig. I perioden 1999-2007 økte den fra 36,3 til 57,5 prosent. Den sterke veksten må dels ses i sammenheng med at avviklingen av hovedfagsordningen i 2007 medførte en ekstraordinær økning i andelen eldre kandidater med relevant arbeidserfaring (endring i kandidatsammensetning) og dels en svært gunstig utvikling på arbeidsmarkedet i perioden 2003-2007. Beregninger tyder på at rundt halvparten av økningen i andelen med relevant arbeidsmarkedserfaring før avsluttet utdanning fra 1997 til 2007, kan tilskrives endringer i kandidatsammensetningen mens den andre halvparten kan ha sammenheng med atferdsendringer. Endringer i alderssammensetningen fra 1999 til 2007 forklarer drøyt en tredel av veksten i perioden. Utviklingen på arbeidsmarkedet etter 2007 har vært ugunstig, noe som sannsynligvis vil kunne begrense mulighetene for å få relevant arbeidserfaring før avsluttet utdanning på sikt.

Kvinner har i hele perioden 1999-2007 hatt en noe høyere andel med relevant arbeidserfaring før avsluttet utdanning enn menn. Dette har sannsynligvis sammenheng med den høyere gjennomsnittsalderen blant kvinner. Det kan altså se ut som kvinnene i en viss utstrekning kompenserer for en høyere gjennomsnittsalder ved studieslutt med at en høyere andel har relevant arbeidserfaring før avsluttede studier. Det tyder på at de ikke nødvendigvis vil få kortere opptjeningstid enn de som gjennomfører studiene i yngre alder, men at lønnsgrunnlaget for beregning av pensjon sannsynligvis vil bli lavere.

Opplysninger fra Kandidatundersøkelsene viser også at andelen allmennlærere med en relevant arbeidserfaring før avsluttet utdanning, har økt fra 36,6 til 53,8 prosent i perioden 1999-2003. Økningen skyldes i sin helhet en økt andel med slik erfaring blant kvinnene. Den ulike utviklingen for kvinner og menn kan ha sammenheng med en økt gjennomsnittsalder blant

kvinnene (økning på 2 år), men ikke blant mennene. Igjen ser vi at det er en sammenheng mellom økt gjennomsnittsalder for kvinner og økt andel kvinner med relevant arbeidserfaring.

På basis av Statistisk sentralbyrås sysselsettingsregister, har vi sett nærmere på omfanget av heltids-deltidsarbeid blant utdanningsgrupper som organiseres av Unio. Det er relativt liten variasjon i sysselsettingsprosenten mellom ulike utdanningsgrupper. Sysselsettingsprosenten var litt høyere for høyere grads utdanning enn for lavere grads utdanning, og litt høyere for menn enn for kvinner, men forskjellene var ikke store. Sysselsettingsprosenten var heller ikke lavere for Unio-gruppene enn for andre grupper av høyt utdannede.

Mens vi fant at sysselsettingsprosenten var høy i alle grupper, finner vi større variasjon når det gjelder arbeidstid. Unio-gruppen skilte seg ut med en spesielt lav andel heltidsansatte, av alle sysselsatte. Andelen var betydelig lavere enn for andre grupper på lavere nivå. Både for diakoner, lærere, sykepleiere, ergoterapeuter og fysioterapeuter var andelen av sysselsatte med heltidsstilling betydelig lavere enn for andre grupper på lavere nivå, det vil si ikke Unio-grupper. Andelen var spesielt lav for sykepleiere. Skatterevisorer, politi, teologer og forskere hadde derimot en like høy andel som andre grupper.

Undersysselsetting, eller ufrivillig deltid, er et fenomen som er spesielt utbredt innenfor kvinneyrker. Dersom undersysselsetting er et fenomen av en viss varighet, vil dette bidra til å redusere mulighetene for å oppnå fulle pensjonsrettigheter. Vi har benyttet data fra Statistisk sentralbyrås Arbeidskraftundersøkelser for årene 1999, 2003 og 2007 til å belyse omfanget av undersysselsetting i *yrkesgruppene* grunnskolelærere og sykepleier, dvs. sysselsatte som utfører arbeid som faller inn under yrkesbetegnelsene grunnskolelærere og sykepleier. Som *undersysselsatte* defineres personer som har forsøkt å få lengre arbeidstid ved å kontakte Aetat, annonsere selv, spørre nåværende arbeidsgiver e.l. Dette betyr at det benyttes en svært streng definisjon av undersysselsetting, og tallene kan ses på som minimumsanslag for hvor mange som ønsker lengre arbeidstid.

I alt var mellom 2,6 og 3,9 prosent av grunnskolelærerne undersysselsatte i perioden 1999-2007, om lag det samme som for befolkningen som helhet. Mannlige grunnskolelærere var i mindre grad enn de kvinnelige undersysselsatte. De undersysselsatte grunnskolelærerne hadde en gjennomsnittlig arbeidstid som varierte mellom 20 og 23 timer per uke og en ønsket arbeidstid på rundt 34 timer per uke i perioden 1999-2007. Dette innebærer en ønsket økning i arbeidstiden på mellom 50 og 70 prosent. De foreliggende dataene gir ikke sikre indikasjoner på om undersysselsetting primært er et overgangsfenomen knyttet til ulike overgangsfaser på arbeidsmarkedet eller om det er et mer permanent problem.

Når det gjelder sysselsatte i sykepleierstillinger, viser gjennomgangen at mellom 3,1 og 6,1 prosent av sysselsatte i sykepleierstillinger var undersysselsatte i perioden 1999-2007. Andelen var lavest i 1999, men steg til 6,1 prosent i 2003 og var i 2007 på samme nivå som i 2003. Dette betyr at andelen undersysselsatte i sykepleierstillinger var om lag på samme nivå som for befolkningen som helhet i 1999, men på et klart høyere nivå i 2003 og 2007. I 2007 var andelen

undersysselsatte i sykepleierstillinger mer enn det dobbelte av andelen i befolkningen som helhet. De undersysselsatte i sykepleierstillinger hadde en gjennomsnittlig arbeidstid som varierte mellom 23 og 25 timer per uke og en ønsket arbeidstid på mellom 32 og 34 timer per uke i perioden 1999-2007. Dette innebærer en ønsket økning i arbeidstiden på mellom 34 og 45 prosent. Heller ikke dataene for undersysselsatte i sykepleierstillinger gir sikre indikasjoner på om undersysselsetting primært er et overgangsfenomen knyttet til ulike overgangsfaser på arbeidsmarkedet eller om det er et mer permanent problem. Imidlertid er det velkjent at undersysselsetting kan være et problem for sykepleiere. Dersom undersysselsetting er et mer eller mindre permanent problem, vil det kunne få alvorlige konsekvenser for mulighetene for full opptjening av pensjonsrettigheter. Dersom undersysselsettingen derimot er knyttet til ulike overgangsfaser, vil konsekvensene ikke behøve å bli særlig store.

4 Avsluttende kommentarer og diskusjon

4.1 Formålet med denne rapporten

Denne rapporten har som formål å sette sammen et datagrunnlag for å kunne bedømme opptjeningstid av pensjonspoeng for personer med høyere utdanning, og med et spesielt fokus på medlemsgruppene i Unio. Presentasjonen tar utgangspunkt i en "livsløpsmodell" som er vist i figur 2.1, og som gir forutsetningene for 40 års opptjening dersom kandidatene avslutter sin utdanning innen 27 år og arbeider heltid fram til fylte 67 år. En slik forutsetning bygger blant annet på et forholdsvis rettlinjert studiemønster, der de fleste starter studiene rett etter avsluttet videregående opplæring som 19-åring og gjennomfører studiene på tilnærmet normert tid. De gruppene vi har sett på har enten en høgskoleutdanning av tre års varighet (4 for allmennlærerene), en annen lavere grads utdanning av tilsvarende varighet, eller en høyere grads utdanning med varighet av 5 – 6 år, avhengig av når den er tatt.

Rapporten forsøker å belyse denne modellen ved hjelp av mange ulike datasett som var tilgjengelig innen prosjektets tidsramme, og viser til dels nokså detaljerte oversikter. Til tross for et omfattende datasett, er det fortsatt en del huller i vår viten, spesielt mangler vi data som kan gi en dekkende beskrivelse av opptjeningstid forut for og under studiene. Vi har i rapporten prioritert å framstille et statistisk datamateriale, og er tilbakeholdne med å trekke klare slutninger i forhold til de politiske konsekvensene av resultatene.

4.2 Betydelige avvik fra et "normalt" studiemønster

Dersom de fleste starter sine studier rett etter avsluttet videregående opplæring og så gjennomfører sine studier i løpet av 3 – 6 år burde et opptjeningskrav på 40 år ikke representere noe problem. Virkeligheten er imidlertid nokså annerledes, og gjennomsnittsalderen for de ferdige kandidatene er til dels betydelig høyere enn det et rettlinjert studiemønster skulle tilsi. Dette skyldes flere forhold: mange starter studiene betydelig senere, mange har avbrudd av kortere eller lengre varighet i studiene, mange er forsinket av andre årsaker, og mange tar mer utdanning enn det som kreves, enten som videreutdanning eller de tar fag i tillegg til den aktuelle graden. Vi har ikke full oversikt over hva de ulike faktorene bidrar med i forhold til kandidatens alder.

Sen studiestart kan skyldes to ulike forhold. For det første er det mange som etter 13 års skolegang vil ha et opphold i utdanningsløpet. Dette kan blant annet skyldes usikkerhet med hensyn til videre studier, eller et behov for å gjøre noe annet i en periode. Spesielt i perioder med det godt arbeidsmarked er det heller ikke vanskelig å finne en jobb. Usikkerhet om utdanningspreferanser kan også føre til at noen begynner i en utdanning, for deretter å avbryte etter kort tid, og så begynne igjen i en ny utdanning senere. For det andre kan sen studiestart være et resultat av en bevisst politikk der det gis adgang til opptak til høyere utdanning på et annet grunnlag enn studieforbereende videregående opplæring. Opp gjennom årene har det

vært ulike slike regler for opptak på individuelt grunnlag, enten på basis av alder pluss yrkeserfaring, eller på grunnlag av realkompetanse. Studenter som tas opp gjennom en slik vei utgjør en forholdsvis stor andel av opptaksgrunnlaget i enkelte studier, spesielt i høgskolesektoren. Innenfor helse og omsorg samt barnehagene er en slik kvalifiseringsvei en viktig del av strategien for kompetanseheving av personalet. Spesielt i den siste av disse to gruppene vil mange ha vært yrkesaktive gjennom en del år forut for studiestart, og mange tar også studiet på deltid kombinert med fortsatt arbeid i den aktuelle sektoren.

Tidligere undersøkelser (Aamodt 2001, Hovdhaugen & Aamodt 2006, Aamodt, Hovdhaugen og Opheim 2006) har vist at norske studenter generelt kan sies å ha et temmelig ”uryddig” studieløp med betydelige avvik fra et rettlinjet løp innenfor normert tid. Frafall, avbrudd og forsinkelser er vanlig, og langt over halvparten av studentene har jobb ved siden av studiene. De aller fleste av disse jobber imidlertid mindre enn 15 timer per uke, og virkningene på studieprogresjonen er moderat. Mange av dem som har vært yrkesaktive forut for og i løpet av studietida har hatt relevante jobber, det gjelder trolig spesielt den gruppen som er tatt opp på særskilt grunnlag.

4.3 Yrkesaktivitet etter avsluttet utdanning

Yrkesaktiviteten i de aktuelle gruppene er gjennomgående svært høy gjennom det meste av yrkeskarrieren. De aller fleste kommer raskt i jobb etter avsluttet utdanning, og er sysselsatt det meste av yrkeskarrieren med unntak av naturlige avbrudd som følge av omsorg for barn. Fra gruppene er rundt 30 år og fram til vel 50, er sysselsettingsandelen om lag 90 prosent. Men yrkesaktiviteten faller sterkt allerede når de kommer opp i midten av 50-åra, og enda sterkere etter fylte 60 år. Ved normal pensjonsalder er andelen sysselsatte temmelig lav i de fleste gruppene, for store grupper som lærere og sykepleiere er den ca. 25 prosent. Gjennom hele yrkeskarrieren er sysselsettingsandelen noe lavere blant kvinner enn blant menn. Forskjellen er størst fram til 40 år og etter 50. For en del av de aktuelle gruppene er det vanlig med videreutdanning. Det gjelder ikke minst for sykepleierne. Denne videreutdanningen kan tas på heltid og med permisjon fra jobben, eller som en del av jobben. I førstnevnte tilfelle vil dette være ett av bidragene til at en del kandidater ikke er sysselsatt i perioder, i det andre tilfellet vil videreutdanningen ikke kunne skilles fra vanlig yrkesaktivitet.

En relativt stor andel, om lag tre av fire, i de aktuelle utdanningsgruppene jobber deltid. Deltidsandelen er totalt sett nesten 20 prosentpoeng høyere blant kvinner enn blant menn. Andelen som jobber deltid er spesielt høy blant sykepleierne, noe som har sammenheng med denne gruppens spesielle arbeidstidsordninger med vakter utenom vanlig arbeidstid. Deltidsandelen er klart lavest blant dem som har en høyere grads utdanning. Her jobber om lag 90 prosent av de sysselsatte heltid. Innenfor Unio-gruppene ligger heltidsandelen mellom 75 og 80 prosent, og blant kvinnene under 75 prosent i hele yrkesløpet. Andelen som jobber deltid øker sterkt etter fylte 60 år, og følger noe av det samme mønsteret som sysselsettingsandelen. Det betyr at antall helårs årsverk synker svært raskt etter midten av 50-års alderen.

Deltidsarbeid kan være en frivillig tilpasning eller et resultat av at det ikke er mulig å oppnå full stilling. Et mål på dette kan vi få fra data for undersysselssetting. Andelen undersysselsatte og som ville ønske seg lengre arbeidstid er ikke høy, men i løpet av perioden disse gruppene er yrkesaktive, vil det likevel ha vært en betydelig andel som kan ha vært undersysselsatt i kortere eller lengre perioder.

4.4 Estimert antall årsverk etter uteksaminering

Til sist har vi forsøkt å gi et oppsummerende bilde av hva det observerte sysselsettingsmønsteret betyr med hensyn til opptjening av pensjonspoeng i de ulike gruppene, ved på basis av disse tallene å beregne et estimat for total årsverksproduksjon gjennom hele karrieren (etter fullført utdanning) for en "normal" kandidat, det vil si en kandidat som følger et "normalt" mønster med hensyn til studiegjennomføring, og senere yrkesdeltagelse. Dette estimatet er da beregnet ved å kumulere aldersfordelte estimater for "normal" årsverksproduksjon over den "normale yrkesaktive periode". Aldersfordelt "normal" årsverksproduksjon er estimert som gjennomsnittlig årsverksproduksjon, fordelt på kjønn, alder og utdanning. Dette baserer seg igjen på estimater for årsverksproduksjonen på individnivå, som er estimert på basis av opplysninger om forventet arbeidstid per uke. Denne variabelen har tre kategorier; 1 – 19, 20 – 29 og 30 timer eller mer per uke. For disse kategoriene har vi satt antall årsverk til henholdsvis 0,27, 0,65 og 1. For ikke-sysselsatte er antall årsverk selvfølgelig null.

Som "normal" alder ved uteksaminering har vi sett både på median-alder og gjennomsnittsalder. Opplysninger om dette for de ulike gruppene har vi fra kapittel 2. Vi har best opplysninger om dette for gjennomsnittsalder, men fordi aldersfordelingen for kandidater har en relativt lang "hale" kan det allikevel tenkes at median-alder gir et mer riktig bilde. Det har vi imidlertid bare eksakte opplysninger om for noen grupper, men for de øvrige gruppene har vi har forsøkt å anslå det på basis av tallene i kapittel 2 og andre datakilder.

Vi har gjort beregninger for pensjonsalder på henholdsvis 62, 65 og 67 år. Vi har ikke sett på forskerutdannede i disse beregningene, i og med at de allerede er godt på vei i sin karriere når de fullfører forskerutdanning. Vi har heller ikke med diakoner, fordi heller ikke for denne gruppen var det mange som ble utdannet i ung alder, i følge våre data.

Tabell 4.1 viser estimatene basert på gjennomsnittsalder. Merk at vi da altså ikke har regnet med arbeid før og under studiet. Tallene inkluderer også personer som ikke har vært sysselsatt i det hele tatt. Den faktiske årsverksproduksjonen gjennom hele livsløpet for yrkesaktive vil derfor være en del høyere. Tallene er allikevel interessante fordi de belyser forskjeller mellom grupper som er ganske like med hensyn til alder ved uteksaminering, samt kjønn.

Beregningene viser ganske store forskjeller mellom gruppene. Forskjeller i alder ved uteksaminering er selvfølgelig en viktig forklaring til det. Antall utførte årsverk er også

betydelig lavere for kvinner enn for menn i alle gruppene, slik at kvinneandelen også er en viktig faktor. Svakest ut av alle kommer kvinnelige sykepleiere.

Tabell 4.1 *Estimert antall årsverk etter fullført utdanning, etter utdanningsgruppe og kjønn, for en kandidat med gjennomsnittsalder. 2006. M = menn, K = kvinner, T = totalt.*

	Kandidat- alder	Pensjonsalder								
		62			65			67		
		M	K	T	M	K	T	M	K	T
Lærere	29	29,8	26,8	27,7	31,2	27,8	28,9	31,6	28,2	29,3
Sykepleiere	28	30,0	25,0	25,5	31,3	26,0	26,4	31,8	26,3	26,7
Ergoterapeuter	27		27,2	27,6		28,3	28,6		29,0	29,3
Fysioterapeuter	25	32,8	29,1	30,2	35,2	30,9	32,1	36,4	31,7	33,0
Politi	25	33,9		33,7	34,9		34,6	35,4		35,1
Teologer	35	25,7	23,3	25,2	27,9	25,7	27,4	28,6	26,5	28,2
Unio totalt	27	31,8	27,5	28,7	33,3	28,6	29,9	34,0	28,9	30,4
Lavere grad	27	30,5	27,2	29,0	32,1	28,5	30,5	32,9	29,0	31,2
Høyere grad	31	28,9	26,9	28,2	31,0	28,6	30,2	32,0	29,4	31,1

Tabell 4.2 viser estimatene basert på median-alder. Estimert årsverksproduksjon blir da en del høyere.

Tabell 4.2 *Estimert antall årsverk etter fullført utdanning, etter utdanningsgruppe og kjønn, for en kandidat med median-alder. 2006. M = menn, K = kvinner, T = totalt.*

	Kandidat- alder	Pensjonsalder								
		62			65			67		
		M	K	T	M	K	T	M	K	T
Lærere	26	32,2	29,1	30,0	33,5	30,2	31,2	34,0	30,5	31,6
Sykepleiere	25	32,4	27,2	27,7	33,7	28,2	28,6	34,2	28,5	28,9
Ergoterapeuter	25		28,7	29,1		29,8	30,1		30,5	30,8
Fysioterapeuter	25	32,8	29,1	30,2	35,2	30,9	32,1	36,4	31,7	33,0
Politi	26	33,0		32,8	34,0		33,7	34,5		34,2
Teologer	28	31,8	29,6	31,4	34,0	32,0	33,6	34,7	32,8	34,3
Unio totalt	26	32,6	28,3	29,4	34,1	29,3	30,7	34,7	29,7	31,1
Lavere grad	26	31,2	27,9	29,7	32,8	29,2	31,2	33,5	29,7	31,8
Høyere grad	28	31,6	29,4	30,8	33,6	31,2	32,8	34,6	31,9	33,7

4.5 Diskusjon

Ser vi de ulike dataene under ett, er det særlig tre forhold som fører til en avkorting av antall års opptjening av pensjonspoeng. For det første at kandidatene er eldre enn det de normalt skulle være gitt et rettlinjert studiemønster, noe som særlig skyldes forsinket studiestart. For det andre at en høy andel som jobber deltid i perioder, og for det tredje at store andeler avslutter sitt

yrkesaktive liv før fylte 67 år. Det første forholdet kompenseres noe gjennom at de eldre kandidatene har vært yrkesaktive før de startet studiene, til dels også gjennom studietida. Vi har bare usikre anslag på omfanget, men sett på bakgrunn av våre estimater basert på medianalder, mangler Unio-gruppene ca. 9 år på opptjening gjennom 40 år, og det er trolig en relativt liten andel av kandidatene som har kunnet tjene opp så mange år før eller gjennom studiene. Tidlig avgang fra arbeidslivet er langt fra noe enestående for disse gruppene med høyere utdanning. Men de som har en langvarig utdanning er mer sårbare fordi de nødvendigvis kommer senere ut i arbeid enn personer uten langvarig utdanning. De får dermed avkortet yrkeskarrieren i begge ender.

Det meste av det mønsteret vi har forsøkt å vise, og som fører til at mange av utdanningsgruppene ikke makter å oppnå 40 år i arbeidslivet har sammenheng med mer eller mindre frivillige individuelle tilpasninger. Men vi ser også mer strukturelle føringer. Dette gjelder rekrutteringen av noe eldre studenter tatt opp på et alternativt grunnlag, og som er i tråd med politiske mål om livslang læring generelt, og med kvalifiseringsmønstre i bestemte yrkesområder. Og selv om denne gruppen ofte vil ha vært yrkesaktive forut for studiene er det et spørsmål om det kompenseres for at de kommer senere ut i arbeid etter endt utdanning. Og uansett vil de ha hatt en lavere inntekt i perioden før utdanning. Andre strukturelle føringer kan være knyttet til deltidsarbeidet, enten fordi det kan være vanskelig å oppnå full stilling, eller det bestemte mønsteret som gjelder i helsesektoren med vakter og deltidsarbeid.

Forskjellene mellom menn og kvinner er iøynefallende. Det er større aldersmessig spredning blant de kvinnelige enn de mannlige kandidatene, men den klareste forskjellen gjelder andelen som jobber deltid. Forskjellene i estimert antall årsverk etter utdanning er dermed betydelig. Blant Unio-gruppene er forskjellen 5 år i menns favør, mens den er rundt 3,8 år for andre med lavere grad og 2,7 for høyere grad. Dette kan i noen grad bli kompensert ved at kvinnene har opparbeidet mer arbeidserfaring før studiene, men neppe fullstendig. Videre vil en del av den lavere yrkesaktiviteten være et resultat av lengre perioder med omsorgspermisjon. Uansett er kjønnsforskjellene så betydelige at de får konsekvenser for pensjonsopptjeningen.

Vi vil ikke her diskutere videre konsekvensene av om de observerte mønstrene er frivillige eller ikke, og heller ikke hvorvidt et nytt pensjonssystem kan bidra til å endre atferd. Men spesielt studiemønstrene som fører til høy alder på kandidatene, antar vi i liten grad vil være styrt av konsekvensene for pensjonsutbetalingen langt fram i tid.

Referanseliste

Statistisk sentralbyrå (1998): *Standard for yrkesklassifisering*. Norges offisielle statistikk, NOS 521.

Aamodt, P.O.: (2001): *Studiegjennomføring og studiefravall. En statistisk oversikt*. Oslo: NIFU skriftserie 14/2001

Hovdhaugen, E. & P.O. Aamodt (2006): *Studiefravall og studiestabilitet. Delrapport 3 fra Evalueringen av Kvalitetsreformen*. Oslo: Norges forskningsråd/NIFU STEP/Rokkansenteret

Aamodt, P.O., Hovdhaugen, E. & V. Opheim (2006): *Den nye studiehverdagen. Delrapport 6 fra Evalueringen av Kvalitetsreformen*. Oslo: Norges forskningsråd/NIFU STEP/Rokkansenteret

Vedlegg

Vedlegg 1 Estimering av sannsynlighet for å ha relevant arbeid

Sannsynligheten for at en kandidat har relevant arbeidserfaring kan uttrykkes ved følgende

funksjon: $p = \frac{e^H}{1 + e^H}$ der $H = \alpha + \beta_i X_i$ der X_i er bakgrunnskjenntegnene kjønn, alder osv. I

logistisk regresjon er det funksjonen $\log \frac{p}{1-p} = H$ som estimeres. De enkelte koeffisientene

viser endringen i log-oddsforholdet av en enhets økning i variabelen som betraktes, og vil således ikke være lett tolkbar. En positiv verdi på koeffisienten vil imidlertid indikere at sannsynligheten for at kandidaten har hatt relevant arbeidserfaring øker. Vedleggstabell 1 viser at resultatet av to logistiske regresjonsanalyser; nemlig sammenhengen mellom forklaringsvariablene og sannsynlighet for å ha relevant arbeidserfaring før avsluttet utdanning i henholdsvis 1999 og 2007.

Vedleggstabell 1 Logistisk regresjon av sannsynligheten for å ha hatt relevant arbeid før avsluttet utdanning i 1999 og 2007.

	1999		2007	
	Koeffisient	Standardavvik	Koeffisient	Standardavvik
Konstant	-8,708***	1,209	-9,430***	0,750
Kvinne	0,160	0,106	0,028	0,083
Kvinne*omsorg	0,070	0,161	-0,177	0,123
Gift/samboende	0,187*	0,100	0,244***	0,078
Alder	0,399***	0,068	0,473***	0,040
Alder²	-0,004***	0,001	-0,005***	0,001
Pedagogikk	1,040***	0,296	1,391***	0,200
Samfunnsvitenskap	-0,016	0,157	0,061	0,114
Juss	-0,500***	0,162	0,095	0,154
Økonomisk - administrative fag	0,036	0,434	-0,169	0,149
Teknisk/naturvitenskapelig	-0,297**	0,148	-0,308***	0,111
Helse-, sosial- og idrettsfag	-0,440**	0,221	0,527***	0,151
Primnæringsfag	-0,046	0,232	0,039	0,299
Cox og Snell		0,132		0,18
Antall observasjoner		2234		2478

*** Signifikant på 0,01-nivå, ** Signifikant på 0,05-nivå og * signifikant på 0,1-nivå

Tabellen viser at sammenhengen mellom forklaringsvariablene og den avhengige variabelen (sannsynligheten for å ha relevant arbeidserfaring) er noe forskjellig i de to årene. Som vi har sett tidligere, er det også endringer i kandidatgruppens sammensetning i perioden 1999-2007 (for eksempel høyere gjennomsnittsalder). Vi er interessert i hvor mye av endringene som kan tilskrives at kandidatene har en annen sammensetning i 2007 enn i 1999 og hvor mye som skyldes at kandidatene har endret atferd. Vi har med utgangspunkt i koeffisientene for 1999

beregnet hva sannsynligheten ville ha vært dersom kandidatsammensetningen hadde vært som i 2007.

I følge tabell 3.6 øker sannsynligheten for å ha relevant arbeidserfaring før avsluttet utdanning fra 36,3 i 1999 til 57,4 prosent i 2007, det vil si med 21,1 prosentpoeng. Det er disse 21,1 prosentpoengene vi skal dekomponere. Vi benytter følgende uttrykk:

$$p_{2007} - p_{1999} = \sum \beta_{1999i} (\overline{X_{2007i}} - \overline{X_{1999i}})$$

Der p er andelen som har hatt relevant arbeidserfaring før avsluttet utdanning i de enkelte årene. β_{1999i} angir koeffisienten for variabel i i 1999 og $\overline{X_{1999i}}$ og $\overline{X_{2007i}}$ er

gjennomsnittsverdien for forklaringsvariabelen i for de enkelte gruppene i henholdsvis 1999 og 2007.

Vedlegg 2 Utdanningsgruppering i avsnitt 3.3

Kodene er koder i NUS2000

Diakoner: 614101 diakoner

Lærere: 62 og 72: Lærerutdanninger og utdanninger i pedagogikk, unntatt 624 og 724:
utdanninger i pedagogikk

Skatterevisorer: 641132 og 641133: skatterevisorutdanning 1. og 2. Avd.

Sykepleiere: 6611 og 7611: sykepleiefag

Ergoterapeuter: 6651 og 7651: ergoterapeuter

Fysioterapeuter: 6652 og 7652: fysioterapeuter

Politi: 382301 politiskolen, 4823, 5823 og 6823 politifag

Teologer: 714205 cand. Theol. Utdanning, 714211 praktisk-teologisk seminar, ettårig, 714212
videreutdanning for teologer

Forskere: 8 forskerutdanning